

Χρίστος Θ. Οικονομόπουλος - Αλεξάνδρα Χρ. Οικονομοπούλου

*Τα «Ωκυτόκια», μια περισπούδαστη μελέτη
του Νικολάου Γ. Πολίτη και η ιατρική ερμηνεία τους*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Η μελέτη αυτή είναι αφιερωμένη στη μνήμη του ιδρυτή και πατέρα της ελληνικής Λαογραφίας αιμνήστου Νικολάου Γ. Πολίτη, ο οποίος θεμελίωσε την επιστήμη της Λαογραφίας στην Ελλάδα με το συλλεκτικό και ερευνητικό του έργο και ανεδείχθη ένας από τους μεγαλύτερους λαογράφους του κόσμου.

Σήμερα, θεωρήσαμε χρέος να προσφέρουμε και την δική μας ιατρική συμβολή στο μεγάλο οικοδόμημα της ελληνικής Λαογραφίας συμμετέχοντες στο συνέδριο με την πρωτότυπη εργασία μας, τιμώντες έτσι την πολυμερή επιστημονική δράση του αιμνήστου πατέρα της ελληνικής Λαογραφίας.

Ο Ν. Γ. Πολίτης στα «Ωκυτόκια»¹ αναφέρει ότι η χρήση παντοίων δεισιδαιμονικών τρόπων κατά τις κρίσιμότερες περιστάσεις του βίου, όπως σε έναν δύσκολο τοκετό, που συνηθίζονται από τον λαό για προφύλαξη και αποτροπή κακού, είναι άξια μελέτης όχι μόνο από άποψης ψυχολογικής αλλά και πρακτικής, γιατί πιστεύει πως στις πράξεις αυτές δεν κρύπτονται δυσεξήγητα μαγικά στοιχεία με υπερφυσική δύναμη ή κατάλοιπα αρχαίων θρησκευτικών δοξασιών, αλλά πολλές ιατρικές αλήθειες.

Ο Ν. Γ. Πολίτης στα «Ωκυτόκια» επελήφθη της έρευνας των δοξασιών του ελληνικού λαού, που συντείνουν στη διευκόλυνση του τοκετού επί δυστοκίας προς αποφυγήν των κινδύνων, οι οποίοι υποτίθεται ότι επικρέμονται σε δύσκολους και άτυπους τοκετούς από τη δυσμενή επενέργεια των δαιμόνων. Οι παρατεταμένες ωδίνες των τικτουςών και οι πραγματικοί κίνδυνοι στους οποίους είναι αυτές εκτεθειμένες, ένεκα ανεπαρκούς ή πλημμελούς βοήθειας

♦ —————

1. Ν. Γ. Πολίτης, «Ωκυτόκια», *Λαογραφία* ΣΤ' (1918), σ. 341-383.

σε δυστοκίες, υπαγορεύουν την προσφυγή σε «υπερφυσικές επικουρίες» αυτών που αδυνατούν να διαγνώσουν τις αληθινές αιτίες των παθημάτων και συμπτωμάτων αυτών και τα αποδίδουν σε εξωτερική δαιμονική επήρεια. Από εδώ πηγάζει η επιμελής εφαρμογή των προφυλακτικών δεισιδαιμονικών τρόπων, από την οποία εξηγείται και το μεγάλο πλήθος και η επί πολλούς αιώνες διατήρησή τους.

Στο πλήθος των συνηθειών του λαού ο Ν. Γ. Πολίτης διέκρινε τις θεμελιώδεις ιδέες, προς τις οποίες προσαρμόζονταν οι δεισιδαιμονίες αυτές. Στην κατάταξη των ποικίλων αυτών συνηθειών του λαού, που αφορούσαν τα δρώμενα στο πλαίσιο της εγκυμοσύνης, του τοκετού, της λοχείας και της φροντίδας του νεογέννητου, ο Ν. Γ. Πολίτης ακολούθησε την διατυπωθείσα προ αυτού ταξινόμηση των H. Ploos και M. Bartels², που ήταν αποδεκτή από τους ανθρωπολόγους του περασμένου αιώνα. Τις θεμελιώδεις ιδέες καθώς και τις διάφορες δεισιδαιμονικές συνήθειες και τελετουργίες του λαού για τη γέννηση οι Ploos και Bartels τις διαίρεσαν σε τρεις κύριες κατηγορίες.

Η πρώτη κατηγορία αφορούσε τη δυσμενή επήρεια θείων και δαιμονικών δυνάμεων γύρω από τον τοκετό, που προκάλλουσαν δυστοκία στην επίτοκο και περιελάμβαναν α) τις ωκυτόκιες πράξεις προς επίτευξη ευτοκίας από θείες δυνάμεις και β) τις ενέργειες προς αποτροπή της δυσμενούς επήρειας από δαιμονικές δυνάμεις που έβλαπταν την εγκυμοσύνη.

Η δεύτερη κατηγορία αναφερόταν στις συναισθηματικές και αλληγορικές πράξεις που γίνονταν προς αποφυγήν της δυστοκίας και αποσκοπούσαν στη βοήθεια, τη διευκόλυνση και την προφύλαξη της επιτόκου από επιπλοκές καθώς και στη βοήθεια και διευκόλυνση του τοκετού.

Η τρίτη κατηγορία περιελάμβανε τις δεισιδαιμονικές πράξεις που έχουν άμεση συνάρτηση με τη σωτηρία και την υγεία του νεογέννητου, οι οποίες στην πραγματικότητα δεν είναι μαγικές αλλά καθαρώς ιατρικές μέθοδοι ανάνηψης του ασφυκτιώντος νεογνού.

Ο Ν. Γ. Πολίτης στην πολυσέλιδη αυτή μελέτη του για τα «Ωκυτόκια» δεν διαχώρισε όσα ανήκαν και αναφέρονταν στην πρώτη και στη δεύτερη κατηγορία της ταξινόμησης των Ploos και Bartels. Επίσης, δεν πρόφτασε να αναφερθεί στην τρίτη και σπουδαιότερη κατηγορία, δηλ. στο τεχνητό νεογνό³.

2. Herman H. Ploos-Max Bartels, Das Weib in der Natur und Völkerkunde, Anthropologische Studien 7, Bd 2, 7th ed, Th. Grieben's Verlag (L. Fernau), Leipzig 1902, τ. ii, σ. 275 κ. εξ.
3. Ν. Γ. Πολίτης, *ό.π.*, σ. 342.

Με το πνεύμα ότι σήμερα η τάση για σύζευξη των επιστημών ανοίγει νέους δρόμους για τη βαθύτερη μελέτη και ερμηνεία των λαογραφικών, ανθρωπολογικών, γλωσσικών και ιατρικών φαινομένων, ώστε ο κάθε επιστήμονας στον τομέα του να συντελέσει στην προαγωγή του βαθύτερου νοήματος και της συνειδήσεως του κόσμου, του λαϊκού πολιτισμού, της κοινωνίας μέσα στην οποία ζει και της πολιτισμικής ιστορίας της πατρίδος του, θα μας επιτραπεί να προσθέσουμε μερικά ακόμη «ωκυτόκια» επιπλέον των αναφερομένων από τον Ν. Γ. Πολίτη⁴ προς πληρέστερη κατανόηση του ενδιαφέροντος αυτού επιστημονικού θέματος, που ίσως δεν πρόφτασε να περιγράψει.

Επίσης θα αναφερθούμε και σε όλες τις πράξεις και ενέργειες που έχουν άμεση συνάφεια με το τεχνητό νεογνό. Τα επιπλέον «ωκυτόκια», που παραθέτουμε καθώς και όσα σχετικά αφορούν το νεογέννητο βρέφος, είχαμε την ευκαιρία να συγκεντρώσουμε τα τελευταία 40 χρόνια, ως πρωτογενές υλικό, το οποίο βρίσκεται στα Αρχεία του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Ιατρικής⁵.

Ο τοκετός, οι δυστοκίες και τα «ωκυτόκια» στη δημόδη ελληνική παράδοση

Ο τοκετός της γυναίκας γενικώς απασχολούσε τον άνθρωπο ανέκαθεν, από την αρχή της ανθρωπότητας, ιδιαίτερα δε τους Έλληνες από τους προϊστορικούς χρόνους, όπως φαίνεται από την αρχαία ελληνική μυθολογία⁶, γιατί η γέννηση αποτελούσε ένα από τα τρία βασικά στάδια της ανθρώπινης ζωής, μαζί με τον γάμο και τον θάνατο. Ο τοκετός εξακολουθεί επίσης να είναι μέχρι σήμερα ένα μεγάλο θαύμα όχι μόνο για την Ιατρική αλλά και για τη Φυσική και την Κοινωνική Ανθρωπολογία. Η «γέννα», όπως την αντιλαμβάνεται ο ελληνικός λαός, είναι τρισυπόστατη, αφού περιλαμβάνει την εγκυμοσύνη, τον τοκετό και τη λοχεία, που θεωρούνται ως ένα ενιαίο σύνολο. Η γέννα έθετε ανέκαθεν πολλά ερωτήματα για τη φύση και την αποστολή της γυναίκας στον κόσμο, αφού ήταν και είναι το ωραιότερο γεγονός της γυναικείας υπόστασης και η εκτέλεση της ιερότερης αποστολής της. Παρά τις σημερινές καταπληκτικές προόδους της Μαιευτικής και Γυναικολογίας, ο τοκετός εξακολουθεί να απασχολεί τον σύγχρονο άνθρωπο ως κορυφαίο

4. Ν. Γ. Πολίτης, *όπ.*, σ. 383.

5. Α. Χ. Οικονομοπούλου, «Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Ιατρικής», *Ιατρικό Βήμα* 94, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2004, σ. 82-86.

6. *Ελληνική μυθολογία*, τόμ. 1-5, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986.

γεγονός, επειδή ανέκαθεν η γυναίκα έχει ταυτιστεί με τη ζωή.

Ο φυσιολογικός τοκετός είναι μια ακούσια διαδικασία, η οποία όμως μπορεί να επηρεαστεί αρνητικά και να παρενοχληθεί πολύ από τη δημιουργία αναστολών στην επίτοκο, στην κρίσιμη ώρα της γέννας, αφού είναι γνωστό ότι στον τοκετό υπεισέρχονται πολλοί και αστάθμητοι ψυχικοί, νευρικοί και ενδοκρινικοί παράγοντες.

Ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα της Μαιευτικής παθολογίας στις παραδοσιακές κοινωνίες ήταν οι επιπλοκές του φυσιολογικού τοκετού, οι λεγόμενες δυστοκίες, οι οποίες προέρχονταν είτε από τη μητέρα είτε από το έμβρυο. Επειδή οι δυστοκίες είχαν πολλές φορές δραματικές συνέπειες⁷, η παραδοσιακή μαμμή τις αντιμετώπιζε με δέος. Για την πρόληψη, την αποφυγή, την έγκαιρη διάγνωση και την αποτελεσματική αντιμετώπιση αυτών είχε επινοήσει διάφορους εθιμικούς τρόπους, οι οποίοι απέβλεπαν στην ευτοκία, που σκοπό είχαν να βοηθήσουν την επίτοκο, ώστε ο τοκετός να εξελιχθεί ομαλά, με αίσιο πέρας.

Τα παλαιότερα χρόνια το ποσοστό της μητρικής και της νεογνικής θνησιμότητας εξαιτίας των δυστοκιών ήταν πολύ υψηλό, αφού έφτανε το 35%, κυρίως λόγω της ισχιακής προβολής ή ανώμαλου θέσης του εμβρύου στη μήτρα και στην πύελο. Σ' αυτό προστίθεται και ένα μικρότερο ποσοστό περίπου 5% λόγω αδράνειας της μητέρας από έναν παρατεταμένο τοκετό.

Πλείστες όσες επιπλοκές της επιτόκου και του νεογνού από τις δυστοκίες, καθώς και τον υψηλό δείκτη της περιγεννητικής θνησιμότητας, επειδή δεν γνώριζαν τα αληθή αίτια, οι παραδοσιακές μαμμές τις απέδιδαν στη βλαπτική επίδραση του «κακού».

Η κακή έκβαση των ατύπων αυτών τοκετών είχε επηρεάσει τις αντιλήψεις των λαϊκών ανθρώπων, ώστε να έχουν συνδέσει κάθε μορφή δυστοκίας με πολλές δεισιδαίμονες πράξεις και ενέργειες, που αφορούσαν τη μητέρα και το νεογνήντο. Πίστευαν ότι ένας ανώμαλος τοκετός αποτελούσε μια από τις κρισιμότερες στιγμές της ζωής της γυναίκας, αφού απειλούσε άμεσα τη ζωή αυτής και του βρέφους της.

♦ —————
7. F. H. Falls and Charlotte Holt S., *Atlas of Obstetric Complications*, J.B. Lippincott, Philadelphia 1961, σ. 9 κ. εξ. Βλ. επίσης, ACOG (American College of Obstetrics and Gynecology), Author, "Dystocia and augmentations of labor", *Technical Bulletin* No. 218, December 1995, Washington DC, στο *International Journal of Gynaecology and Obstetrics*, vol. 53, issue 1, April 1996, σ. 73-80.

Για να αποτρέψουν τη βλαπτική επίδραση του κακού, εκτός της καταφυγής στα θεία, περιέβαλλαν τον τοκετό με πολλά εθιμικά και τελετουργικά δρώμενα με πολλές παραμέτρους, εθνογραφικές, ανθρωπολογικές, ιατρικές, λαογραφικές και θρησκευολογικές.

Η κάθε επίτοκος και το οικείο περιβάλλον της με την καθοδήγηση της μαμμής ελάμβαναν πάντοτε ορισμένα προληπτικά και προφυλακτικά μέτρα για τον ευχερή, ταχύ (ωκύν=γρήγορο) και όσο το δυνατόν ανώδυνο τοκετό⁸, που θα εξασφάλιζε την ευτοκία και την υγεία της μητέρας και του νεογέννητου. Οι προληπτικές αυτές πράξεις και ενέργειες χαρακτηρίζονται από τον Ν. Γ. Πολίτη ως «ωκυτόκια»⁹.

Η εμπειρική μαμμή κατέφευγε αναγκαστικά στα διάφορα «ωκυτόκια», μόνο όταν διαπίστωνε ότι στο πρώτο μέρος του τοκετού υπήρχε καθ' ολοκληρίαν παρακώλυση της ομαλής εξέλιξης και πορείας του είτε από «δυναμική» δυσλειτουργία ή από δυσαναλογία του εμβρύου με τη λεκάνη και τον γεννητικό σωλήνα της εξόδου. Όταν δηλαδή οι συσπάσεις της μήτρας και η πρόοδος της διαστολής του τραχήλου ήταν ανώμαλες και υπήρχε έλλειψη εμπέδωσης και ικανοποιητικής διαστολής, δηλαδή «η γυναίκα δεν άνοιγε».

Στην μελέτη μας αυτή ερευνούμε τα λαϊκά «ωκυτόκια» από απόψεως ιατρικής και δίνουμε για πρώτη φορά στην ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία την ιατρική ερμηνεία των ωκυτοκίων και των συναφών πράξεων και ενεργειών σχετικά με τις δυστοκίες, αποδεικνύοντας ότι πίσω από αυτές τις λαϊκές δεισιδαιμονίες δεν κρύβονται μαγικές, αλλά καθαρώς ιατρικές αλήθειες, όπως ορθά ο Ν. Γ. Πολίτης είχε διαισθανθεί.

Τα σπουδαιότερα «ωκυτόκια» (καλογεννητήρια)

Α. Τα «κτυπήματα της κακογεννήτρας» ή «μαστιγώσεις της τύψεως» ή «τύψεις της μετανοίας» ως «καλογεννητήρια» (ωκυτόκια)

Κατά τη λαϊκή μας παράδοση το πρώτο «καλογεννητήρι» ήταν τα κτυπήματα στη ράχη και στη μέση της κακογεννήτρας γυναίκας από τον άνδρα της

8. Θ. Παραδέλλης, *Από τη βιολογική γέννηση στην κοινωνική*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1995, σ. 111 κ. εξ. Ν. Γ. Πολίτης, «Τα κατά την γέννησιν», *Νεοελληνικά Ανάλεκτα Α'* (1872), σ. 374-384, αναδημοσίευση στο *Λαογραφικά Σύμμεικτα Γ'*, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, εν Αθήναις 1931, σ. 206-221 (μετά συμπληρωματικών σημειώσεων).

9. Ν. Γ. Πολίτης, «Ωκυτόκια», *ό.π.*, σ. 343 κ. εξ.

για ευτοκία. Όταν ο τοκετός κρατούσε πολλές ώρες και ήταν δύσκολος και οδυνηρός, η επίτοκος ήθελε συνεχώς κοντά της τη μάνα της και τον άνδρα της, επειδή ένιωθε κάποιο αόρατο ενδόμυχο φόβο, αγωνία και ανασφάλεια για τη γέννα της. Όταν η επίτοκος δυστοκούσε, εξαιτίας ισχιακής προβολής και χωρίς διαστολή του τραχήλου της μήτρας, τότε οι συστολές της μήτρας γίνονταν πιο επώδυνες, πιο οδυνηρές και λιγότερο αποτελεσματικές. Στο στάδιο αυτό η γυναίκα είχε υπερένταση, φόβο και συνεχώς ιδροκοπούσε μεταξύ των ωδινών, άλλαζε το χρώμα του προσώπου της και έσφιγγε τα δόντια. Ο πόνος παίρνει διαστάσεις συναισθηματικές και εξαρτάται από το άγχος και την αγωνία, καθώς οι πόνοι της γέννας εξαρτώνται όχι μόνο από την ένταση της συστολής της μήτρας και του σταδίου του τοκετού, αλλά και από την ίδια την επίτοκο, την προσωπικότητά της, τον χαρακτήρα της, τη διάθεσή της και από το περιβάλλον της.

Η μαμμή στις περιπτώσεις αυτές καλούσε τον σύζυγο της δυστοκούσας για να τη «συμμερισθεί» στις δύσκολες στιγμές της, γιατί ο άνδρας της ήταν ο μόνος άνθρωπος με τον οποίο είχε δημιουργήσει μια ξεχωριστή σχέση. Μόλις ο άνδρας έβλεπε ότι η γυναίκα του ήταν κακογεννήτρα και κινδύνευε, έχανε την ψυχραιμία του. Η μαμμή γνώριζε ότι η παρουσία του πανικόβλητου συζύγου ίσως καθυστέρουσε ακόμη περισσότερο τη διαδικασία του δύσκολου τοκετού, ήταν όμως αναγκαία. Η κυρά-μαμμή, για να εκτονώσει την υπεραγχώδη κατάσταση του άνδρα της δυστοκούσας, τον πρόσταζε να ανοίξει το παράθυρο που έβλεπε προς την ανατολή και να φωνάξει δυνατά τρεις φορές: «*σχιστείτε όρη και βουνά, η γυναίκα μου γεννά*». Επίσης έδινε στον άνδρα τρεις χλωρούς κλώνους κρανιάς, μυρτιάς ή λυγαριάς, για να χτυπήσει τη γυναίκα του στη «μέση», δηλαδή στην οσφυϊκή μοίρα της σπονδυλικής στήλης τρεις φορές λέγοντας: «*εγώ σε φόρτωσα και σε βαρώ, για να σε ξεφορτώσω και να μου κάνεις αρσενικό παιδί*!». Γι' αυτό την ετοιμόγεννη ο λαός την λέγει «φορτωμένη» και «βαρεμένη».

Στην ορεινή Αρκαδία, την Αχαΐα, τη Ρούμελη και την ορεινή Θεσσαλία ο σύζυγος έβγαζε το τσαρούχι του και τη χτυπούσε, ενώ στη Θράκη την χτυπούσε στο κάτω μέρος της σπονδυλικής στήλης με ένα ραβδί κρανιάς. Στην Κρήτη έβγαζε το ζωνάρι του το φουντωτό και με αυτό την χτυπούσε, ενώ στη Μάνη ξέζωνε τη δερμάτινη λουρίδα του, την έβρεχε με «ευκολονέρι της μαμμής» και την χτυπούσε.

Τα μαστιγώματα της δυστοκούσας επιτόκου με κλάδους κρανιάς, ως επιβίωση, γίνονταν εθιμικά από τον σύζυγο ακόμη και μέχρι το 1970 σε αρκετά μέρη του ελλαδικού χώρου. Επίσης σε όλες τις περιπτώσεις

δυστοκίας, για λόγους ευτοκίας και ασφάλειας, η μαμμή σε πολλές περιοχές του ελλαδικού χώρου, όπως την Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα, την Ήπειρο, τη Θεσσαλία, τη Μακεδονία, τη Θράκη και τα νησιά, υποχρέωνε τον σύζυγο να συμμετέχει στις διαδικασίες του τοκετού. Η κυρά-μαμμή και μετά τη γέννα, που η λεχώνα ήταν «κακοπαθημένη», υποχρέωνε τον σύζυγο να συμμερίζεται τους υστερόπονους της λεχώνας κάνοντας υποχρεωτικά το «συμμέρισμα», δηλαδή την αρρενολοχεία. Η πράξη αυτή είχε σκοπό ο άνδρας αφ' ενός μεν να προστατέψει τη λεχώνα και το αρτιγέννητο και αφ' ετέρου να ταυτισθεί, με συναισθηματική μεταβίβαση όλων των συμπτωμάτων της λοχείας, προσποιούμενος ότι συμπάσχει έχοντας όλα τα συμπτώματα της λοχείας, λχ. υστερόπονους, ενώ πίνει «λοχοζούμι» και πλένει τα «λοχόσκουτα». Επίσης της σφάζει έναν μαύρο κόκορα και της δίνει να φάει το βρασμένο στήθος, που το λένε «του πουλιού το γάλα», για να κατεβάσει γάλα. Το «στηθάμι» του βρασμένου μαύρου κόκορα θεωρείται η κατ' εξοχήν δυναμωτική και συνάμα γαλακταγωγός τροφή για τη λεχώνα. Με τα κτυπήματα στη μέση οι μαμμές πίστευαν ότι η γέννα γινόταν ευκολότερη, γρηγορότερη και λιγότερο επώδυνη.

Η ιατρική ερμηνεία των κτυπημάτων της δυστοκούς

Η εθιμική αυτή ωκυτόκια λαϊκή πράξη ιατρικώς εξεταζόμενη έχει βάση από πλευράς Νευροφυσιολογίας. Όταν οι συστολές γίνονται αφόρητα επώδυνες και αισθητές όχι μόνο στο υπογάστριο αλλά και στη μέση, η δε διαστολή έχει σταματήσει, γίνεται «μείωση» ή κατάργηση των κατωτέρων θωρακικών, οσφυϊκών και ιερών αντανakλαστικών μέσω των αντιστοίχων νευροτομιών. Ο ισχυρός πόνος από τα μαστιγώματα της τύψεως, που προκαλείται επάνω στο δέρμα της κατώτερης θωρακικής και οσφυοϊερής χώρας, ανέστελλε ή μείωνε τον εσωτερικό πόνο. Μετά από ένα έντονο τοπικό άλγος επακολουθούσε άμεση ανακούφιση από τον πόνο της μέσης και της κοιλίας, επειδή το ισχυρότερο ερέθισμα εξουδετερώνει το ασθενέστερο μέσω των νευροτομιών, σύμφωνα με τους κανόνες της Νευροφυσιολογίας.

Την πρόκληση των αντανakλαστικών ανακούφισης από την οσφυαλγία εξήγησαν επιστημονικά για πρώτη φορά το 1983 οι Melzack και Well¹⁰ από τον Καναδά με την θεωρία της «ελεγχόμενης διόδου» (gate control). Οι επιστήμονες αυτοί εφάρμοσαν διακεκομμένα ερεθίσματα στο δέρμα σε σημεία της

♦ —————

10. R. Melzack, "The myth of painless childbirth (the John J. Bonica lecture)", *Pain* 19 (4), August 1984, σ. 321-337.

οσφύος, ώστε η διέγερση να οδεύσει από το 10ο θωρακικό ως το 4ο ιερό νευροτόμιο απαλύνοντας όχι μόνο την αίσθηση του πόνου και των συστολών της μήτρας, αλλά και χαλαρώνοντας τον τράχηλο της μήτρας. Οι ερευνητές αυτοί απέδειξαν την ύπαρξη νευρικών ινών αγνώστων μέχρι το 1983 που τις ονόμασαν Α-β, Α-δ και C, οι οποίες συνάπτονται μέσω των νωτιαιοθαλαμικών οδών και του φλοιού του εγκεφάλου και διαφοροποιούν τους ισχυρούς πόνους σε διάφορα νευρικά επίπεδα, επιταχύνοντας έτσι τον τοκετό. Έτσι άγνωστοι, μέχρι πρόσφατα, μηχανισμοί ομοιοστασίας και αισθητικότητας, που προσδιορίζουν την αίσθηση του πόνου και τη χαλάρωση του τραχήλου της μήτρας, εξηγούν περίτρανα την αξία και την επιστημονική βάση των «κτυπημάτων της τύψεως», δηλαδή το λαϊκό «ξεφόρτωμα» από τον σύζυγο της δυστοκούσας με τα «μαστιγώματα» και τα «κτυπήματα» της δυστοκούσας με κλάδους κρυνιάς, μυρτιάς κλπ., καθώς και ότι τα κτυπήματα της δυστοκίας περιέκλειαν μια σοφή ιατρική πράξη, τότε που δεν υπήρχε η καισαρική τομή και η μητρική θνησιμότητα ήταν μεγάλη.

Β. Οι «κυλίστρες πέτρες» ή «γλύστρες» ή «ζουλιάστρες» ή «γκαστρομένες πέτρες» ή «τσουλίστρες» ή «κωλοσούρες» (αρχ. αλινδήθρες ή κυλινδήθρες)¹¹

Η δοξασία των Ελλήνων για τη συμβολή στην ευτοκία ορισμένων επικλινών βράχων, οι οποίοι είχαν κάποια ολισθηρότητα και κατάλληλο ύψος, ήταν πανάρχαια ήδη από τα μυκηναϊκά χρόνια. Η ελληνική μυθολογία αναφέρει τη γέννηση θεών και ηρώων από γιγαντιαία λιθάρια και βράχους, που εθεωρούντο ότι είχαν γονιμοποιό δύναμη. Την ίδια ιδιότητα είχαν και γιγαντιαίες δρυς. Ο Όμηρος το υποδηλώνει στην *Οδύσσεια* (Οδυσ. Γ 163) με τη φράση «ου γαρ από δρυός έσσι παλαιφάτου ούδ' από πέτρης».

Για να είναι ένας βράχος «καλογεννήτρης» πρέπει να είναι υψηλός, λείος και επικλινής και να υπάρχει εκεί πλησίον πηγή ύδατος αγιασμένη ή εκκλησία της Παναγίας της Φανερωμένης ή της Ελεούσας ή εξωκλήσι του αγίου Ελευθερίου. Το ύψος της «κυλίστρας» έπρεπε να είναι τουλάχιστον τρεις φορές από το ανάστημα μιας γυναίκας, δηλαδή 2-2,5 μέτρα, και το πλάτος όσο μιας «κοντοκάπουλης» γυναίκας, δηλαδή περίπου 0,60 εκατοστά. Όταν μια κυλίστρα είναι υψηλότερη και πλατύτερη, θεωρείται περισσότερο αποτελεσματική για ευτοκία.

11. Ν. Γ. Πολίτης, «Ωκυτόκια», *όπ.*, σ. 342 κ. εξ.

Στις κυλίστρες πέτρες προσέφευγαν κυρίως οι πρωτοτόκες και οι υπερπολύτοκες, οι τελευταίες αν είχαν κάποιο πρόβλημα δυστοκίας σε προηγούμενη γέννα. Οι πρωτοτόκες πήγαιναν στις κυλίστρες τα επτά τελευταία Σάββατα της κύησης, οι δε υπερπολύτοκες τον τελευταίο μήνα της εγκυμοσύνης. Επίσης, στις κυλίστρες ή γλύστρες κατέφευγαν και οι στείρες, για να πιάσουν παιδί. Αυτές λαχταρισμένες για παιδί έκαναν χρήση της τσουλίστρας όλο τον χρόνο, γιατί πίστευαν στην γονιμοποιό δύναμή της.

Τις ίδιες δοξασίες είχαν και οι αρχαίοι Έλληνες, οι Βυζαντινοί και οι Έλληνες επί τουρκοκρατίας. Ένα χαρακτηριστικό δείγμα κυλίστρας ήταν προ εκατονταετίας η κυλίστρα του λόφου των Νυμφών στην Αθήνα, την οποία μνημονεύουν πολλοί περιηγητές και από τους συγγραφείς ο Δ. Καμπούρογλου, ο Πολίτης και ο Α. Γεωργιάδης-Λευκίας. Ο τελευταίος ισχυρίζεται, αντικρούων τις γνώμες περί λίθου γονιμότητος, ότι η χρήση της γινόταν προς ευτοκία. Στη μελέτη του «Ανατροπή των δοξασάντων, γραψάντων ...» αναφέρει επί λέξει: *Αι νυν έγκυοι των Αθηνών γυναίκες εν τω προσπελάζειν τω τοκετώ, εις τον πλησίον του χώρος Διός πάλαι όντα της ειληθυίας ναόν απίασι, και μετά το προσεύξασθαι, επί τινος λείας τε και κατώφερους καθήμεναι πέτρας κατολισθαίνουσιν, ευτοκίας τυχείν εκ τούτου οίόμεναι*¹².

Σε πολλά μέρη και περιφέρειες του ελλαδικού χώρου υπάρχουν παρόμοιες κυλίστρες για ευτοκία. Όταν η μαμμή υποψιάζεται ότι μια έγκυος πιθανόν να παρουσιάσει δύσκολη γέννα, συμβουλεύει την επίτοκο να πάνε σε μια κυλίστρα ή γλύστρα για να 'χει καλή γέννα. Η μαμμή ζυμώνει μια αλμυροκουλούρα (κουλούρα με μεγάλο άνοιγμα, ζυμωμένη με τρεις χούφτες αλάτι και τρεις χούφτες αλεύρι) και πηγαίνουν στην τσουλίστρα για «γλύστρα». Πρώτα πηγαίνουν στην πλησιέστερη εκκλησία και ανάβουν κερί και λένουν λόγια ευχετικά για θεία βοήθεια. Μόλις βγουν από την εκκλησία, η έγκυος σπάει την αλμυροκουλούρα και την τρώει όλη χωρίς να πει νερό. Νερό θα πει μόλις κάνει τις γλύστρες. Στο διάστημα που μεσολαβούσε μέχρι να φθάσουν στην κυλίστρα ή έγκυος είχε έντονη δίψα (είχε «λυσσάξει για νερό»), αλλά αυτό της το απαγόρευε η κυρά-μαμμή. Μόλις έφθαναν στην κυλίστρα η επίτοκος καθόταν στην κορυφή της «καλογεννήτρας γλύστρας» με τα πόδια ανοιχτά, έκανε τρεις φορές τον σταυρό της και κατολίσθαινε μέχρι τη βάση με ταχύτητα. Στην βάση του βράχου στεκόταν πάντα η μαμμή

12. Α. Γεωργιάδης-Λευκίας, *Ανατροπή των δοξασάντων, γραψάντων και τύποις κοινωνάντων ότι ουδείς των νυν την Ελλάδα οικούντων απόγονος των αρχαίων Ελλήνων εστί*, εν Αθήναις 1843, σ. 18.

για να τη συγκρατήσει. Μετά από τρεις γλύστρες (κατολισθήσεις) η μαμμή έπαιρνε μια χούφτα χόμα από την βάση της κυλίστρας, έσπαγε και τρία αυγά και με ένα χονδρό μάλλινο κομμάτι υφάσματος έφτιαχνε ένα έμπλαστρο, που το λένε «καλογεννητήρι» και το κόλλαγε στη μέση της επιτόκου, δηλαδή στην οσφυοϊερά μοίρα της σπονδυλικής στήλης. Ακολούθως το έζωνε με το ζωνάρι του ανδρός της επιτόκου.

Η ιατρική ερμηνεία για τις κυλίστρες πέτρες της ευτοκίας

Μέχρι σήμερα διάφοροι συγγραφείς ισχυρίζονται ότι η αποτελεσματικότητα της «κυλίστρας πέτρας» οφειλόταν στη συμπαθητική μαγεία, δηλαδή ότι με την κατολίσθηση θα κατολισθήσει και το έμβρυο από τη μήτρα, όπως ακριβώς και το σώμα της εγκύου κατολισθαίνει από την πέτρα.

Με τα σημερινά όμως δεδομένα της Νευροφυσιολογίας η ωκυτόκιος δράση της κυλίστρας πέτρας εξηγείται ικανοποιητικά ως εξής: Η βρώση της αλμυροκουλούρας επέφερε μερικό ύδρωπα (δηλαδή συλλογή υγρού) του λαβυρίνθου. Με την ταχεία κατολίσθηση ενεργοποιείτο το λαβυρινθικό αντανακλαστικό και μέσω του υποθαλάμου ο πρόσθιος λοβός της υπόφυσης, ενώ ταυτόχρονα από το υποθαλαμικό ερέθισμα γινόταν παραγωγή β-ενδορφινών, σιμπελίνης, ντοπαμίνης και πολυπεπτιδίων ευεξίας, που χαλάρωναν τον τράχηλο της μήτρας. Επιπλέον, η τριβή στη ράχη και στην οσφυοϊερά μοίρα ενεργοποιούσε τους νευρώνες της ελεγχόμενης διόδου (gate control), που ανακάλυψαν το 1983 οι Melzack και Wall, ώστε να διεγερθούν τα νευροτόμια από το 10ο θωρακικό ως το 4ο ιερό, προκαλώντας χαλάρωση του τραχήλου της μήτρας και συσπώντας τον θόλο της εγκύμονος μήτρας, αφού με την τριβή στη μέση από την κατολίσθηση ενεργοποιούνταν οι υποδοχείς (νευρικές ίνες) Α-β, Α-δ και C, οι οποίες συνάπτονται μέσω των νωτιαιοθαλαμικών οδών και του φλοιού του εγκεφάλου και διαφοροποιούν σε νευρικά επίπεδα την ανενεργή λειτουργία του τραχήλου της μήτρας, βοηθώντας να επιτυγχάνεται μέσα σε λίγες ώρες ευτοκία με έναν γρήγορο και οξύ τοκετό. Έτσι εξηγούνται αρχαίες επιβιώσεις, που αναφέρουν ότι από λίθους γεννήθηκαν παιδιά. Γι' αυτό οι αρχαίοι Έλληνες συνεκδοχικώς πίστευαν ότι οι βράχοι εγκλείουν μέσα τους ζωή, αφού συντελούσαν στην έλευση μιας ζωής και έτσι ταύτιζαν τους λίθους αυτούς με τη γέννηση και τη ζωή. Υπάρχουν λαϊκές παραδόσεις που λένε, όχι λίγες φορές, ότι τα νεογέννητα «βγαίνουν» από βράχους, υπονοώντας τον οξύ τοκετό μετά από κατολίσθηση. «Αν ένα παιδί έλθει από το βράχο», έλεγε μια μαμμή, το αεροβάπτιζε με το όνομα Πέτρος. Επίσης σε οξύ τοκετό μπορούσε να χαθεί και ένα νεογνό από άπνοια, δηλαδή να βγει «σκασμένο», γι' αυτό προσέδιδαν σε κυλίστρες προσωνυμίες απα-

ξιωτικές, όπως «Αγέλαστη πέτρα» ή «Μαυρολίθαρο» ή «Νεραϊδόβραχος» (όπου οι κακιές νεράιδες παίρνουν τα παιδιά).

Γ. Το τρυποπέρασμα της επιτόκου ως «ωκυτόκιο»

Ένα σύνηδες ωκυτόκιο ήταν το πέρασμα της επιτόκου από μια οπή. Το τρυποπέρασμα αυτό είναι τελείως διαφορετικό από το τρυποπέρασμα που συνηθίζουν για τη θεραπεία καχεκτικών ή άρρωστων βρεφών και νηπίων. Στον ωκυτόκιο αυτό τρόπο προσφεύγουν συνήθως επίτοκοι, για τις οποίες η μαμμή υποψιάζεται ότι θα είναι «κακογεννήτρες». Αυτές ήταν περισσότερο οι υπερπολύτοκες και λιγότερο οι πρωτοτόκες.

Η μαμμή βοηθάει την επίτοκο να περάσει μπουσουλώντας με τα τέσσερα για να γίνει καλογεννήτρα 1) από τρύπα μεγάλου λίθου 2) από πόρο (είσοδο) μικρού σπηλαιού (ριζοσπηλάκι) 3) από τρύπα κορμού δένδρου (κουφάλα) 4) από σήραγγα 5) από στεφάνι με κλαδιά ιτιάς. Η δίοδος μέσα από τρύπα για ευτοκία είχε το νόημα της προστασίας της εγκύου από την υψηλή μητρική θνησιμότητα, την εποχή της τουρκοκρατίας από ανώμαλες προβολές του εμβρύου. Το ότι στην πλειονότητα των περιπτώσεων καταφεύγουν στο τρυποπέρασμα προληπτικά οι υπερπολύτοκες αγρότισσες δίνει και τον χαρακτηρισμό του ως αξιόλογου ωκυτοκίου παρά ως δεισιδαιμονικής πράξης. Το ριζοσπηλάκι έπρεπε να βρίσκεται κοντά σε πηγή ή ποτάμι ή λίμνη, όπου φύονται ιτιές, επειδή η ιτιά θεωρείται ευλογημένο δένδρο. Η μαμμή είχε επιλέξει τα ριζοσπηλάκια που ήταν κοντά σε κατοικημένες περιοχές, όπως είναι οι άκρες ενός χωριού.

Η επίτοκος προς αποφυγήν δυστοκίας έμπαινε δοκιμαστικά για εξάσκηση από την είσοδο στο σπηλιαδάκι γονατιστή μπουσουλώντας, ώστε να έχει εξοικειωθεί, αν τυχόν την πιάσουν οι πόνοι της γέννας και βρεθεί μόνη της, και έβγαине πάλι από το ίδιο άνοιγμα. Η μαμμή την καθοδηγούσε να μένει πάντα γονατιστή και παρά τους πόνους της να προσεύχεται γονατιστή στον Θεό, στην Παναγία και στον άγιο Ελευθέριο, για να έχει καλή λευτεριά. Την δίδασκε ότι πρέπει όλο το διάστημα της εξωθήσεως να παιδοκομήσει γονατιστή, για να πάρει ζωή από το χώμα της μάνας Γης. Η βρώση φύλλων ιτιάς ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για το τρυποπέρασμα.

Τη γονατιστή θέση στον τοκετό προτιμούν οι περισσότερες Ελληνίδες αγρότισσες, όταν τους έρθουν οι ωδίνες του τοκετού στο χωράφι. Αν βρίσκονται κοντά σε ιτιά είναι προτιμότερο να μείνουν κάτω από την ιτιά. Σε ισχιακή ή ανώμαλη προβολή, που παρατηρείται συχνά στις υπερπολύτοκες και ειδικά στο δεύτερο στάδιο της εξωθήσεως, που οι ωδίνες είναι αφόρητες, η γυναίκα

αναγκάζεται να χρησιμοποιήσει όλες τις δυνάμεις που διαθέτει, για να φέρει το παιδί στον κόσμο μόνη της. Στο στάδιο αυτό πέφτει γονατιστή σε στάση προσευχής.

Η ιατρική ερμηνεία του τρυποπεράσματος της ευτοκίας

Γνωρίζουμε από την επιστήμη της Φαρμακογνωσίας ότι ο φλοιός της ιτιάς είναι πλούσιος σε ιτεΐνη και σαλικίνη, από τις οποίες προήλθε το σαλικυλικό οξύ (ασπιρίνη). Ο φλοιός και τα φύλλα περιέχουν γλυκοσίδια, τη σαλικίνη (σαλικοσίδιο), τη σαλικόρτη καθώς και ταννίνη. Ο φλοιός προ ολίγων δεκαετιών ήταν παυσίπονος για τους μητρόπονους (cort salicis). Επίσης, η γονατιστή θέση στη δυστοκία από ανώμαλη προβολή (ισχιακή κλπ.) παίζει σπουδαίο ρόλο και είναι η πιο συνηθισμένη βασική στάση της Ελληνίδας αγρότισσας στον παρατεταμένο τοκετό. Η θέση αυτή διευκολύνει το παιδί μέσα στη λεκάνη να γυρίσει το κεφάλι του προς το έμπροσθεν μέρος της μήτρας. Από μηχανικής απόψεως η γονατιστή στάση από ένστικτο προτιμάται σήμερα από πολλές αγρότισσες, γιατί η στάση αυτή περιορίζει τη μυϊκή προσπάθεια και διευκολύνει τη χαλάρωση των μυών του περινέου με τα πόδια ελαφρώς ανοιγμένα. Αν μια αγρότισσα βρεθεί στην ανάγκη να γεννήσει στην ύπαιθρο και δεν προφθάσει να καταφύγει σε ριζοσπλάκι, μπεύεται το πέρασμα από τρύπα, που είχε εξασκηθεί περνώντας εθιμικά γονατιστή από τρύπα λίθου ή μπαίνοντας και βγαίνοντας σε ένα ριζοσπλάκι. Αν το παιδί γεννηθεί κάτω από ιτιά στο χωράφι, το λένε «δροσογεννημένο», αν μέσα σε ριζοσπλάκι, «σπήλιο» και το βαπτίζουν αργότερα σε σπηλαιώδη ή υπόσκαφη εκκλησία. Στην Πελοπόννησο συνηθίζουν το παιδί που γεννήθηκε με ισχιακή προβολή να το βαπτίζουν στη Μονή του Μεγάλου Σπηλαιού και το ονοματίζουν Σπήλιο. Στην γονατιστή στάση γέννησε και η Ζαμπέτα, η μάνα του ήρωα Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, κάτω από μια βελανιδιά.

Δ. Το άλας ως «ιερό ωκυτόκιο», το «αλμυροβρωμάτισμα» της κακογεννήτρας (δυστοκούσας) ή το «θύμωμα της μήτρας με τα τρία αλάτια» για την αντιμετώπιση της δυστοκίας από το οίδημα του τραχήλου

Το άλας θεωρείται ανέκαθεν από τις μαμμές ως άφθαστο ωκυτόκιο, γι' αυτό σε πολλές περιοχές της Ελλάδος η παραδοσιακή μαμμή, τις ημέρες που άρχιζαν τα «φιλοπόνια» σε πρωτάρες, αναμείγνυε την τροφή της επιτόκου με πολύ αλάτι και την «αλμυροτάιζε», για να γεννήσει εύκολα. Στην Πελοπόννησο το αλάτι θεωρείται ως ιερό ωκυτόκιο, γιατί βοηθάει στην ευτοκία. Η πίστη γενικά ότι το αλάτι ήταν σπουδαίο ωκυτόκιο, σε κάθε μορφή δυστοκίας, ήταν

γενική στον ελλαδικό χώρο. Η χρήση του άλατος ως ωκυτοκίου ήταν πολύ αποτελεσματική, σχεδόν θαυματουργική στη δυστοκία από οίδημα του τραχήλου της μήτρας. Ο τοκετός στο οίδημα του τραχήλου δεν προχωρούσε, επειδή είχε εμποδιστεί η διαστολή του τραχήλου. Η κατάσταση αυτή ήταν η χειρότερη επιπλοκή στο πιο κρίσιμο σημείο του τοκετού. Η μαμμή δεν γνώριζε εκείνα τα χρόνια τι εστί «οίδημα του τραχήλου», αλλά πίστευε ότι είχε εισχωρήσει στην μήτρα της γυναίκας ο πειρασμός, η «κακή πείραξη» (πνεύμα), όπως έλεγαν, από την είσοδο του αιδοίου της και είχε δέσει τη μήτρα, δηλαδή δεν άφηνε να ανοίξει το στόμιο της μήτρας.

Στο οίδημα του τραχήλου η κατάσταση για την επίτοκο ήταν όχι απλώς σοβαρή, αλλά «χαώδης», αληθινή κόλαση, γιατί οι συστολές έρχονταν πλήρως αποσυντονισμένες και αλλεπάλληλες η μία μετά την άλλη. Οι ωδίνες, ενώ ήταν τρομερές, ήταν κυριολεκτικώς άσκοπες. Η επίτοκος δεν μπορούσε να αναπαυθεί ή να ψυχάσει ούτε στιγμή. Από τη μεγάλη εξάντλησή της υπήρχε ο φόβος μήπως εγκαταλείψει την προσπάθεια με επακόλουθο την αδράνεια της μήτρας από την εξάντληση. Η κατάσταση της γυναίκας ήταν αξιοθρήνητη τόσο, που προκαλούσε τον οίκτο και τη «λύπη» ακόμη και της σκληρής πεθεράς της! Στην προκειμένη περίπτωση δεν υπήρχε άλλη διέξοδος παρά μόνο η δραστική ενέργεια της μαμμής. Η Μαμμογιάτρισσα τότε της έριχνε τα «τρία αλάτια» για να «θυμώσει» τη μήτρα, όπως έλεγε, και να διώξει τον πειρασμό. Το πρώτο αλάτι έριχνε η πεθερά με εντολή της μαμμής ως εξής: μέσα σε ένα παλιό βρώμικο παπούτσι της η πεθερά έριχνε τρεις χουλιαριές (κουταλιές) αλάτι και τρεις χούφτες νερό και υποχρέωνε τη δύστυχη επίτοκο να το πιει. Μετά από λίγο χρονικό διάστημα της έδινε η μάνα της να φάει φαγητό με πολύ αλάτι (λύσσα) και τέλος η μαμμή της έκανε το «σερβιτσάλι» δηλαδή κλύσμα στον κόλπο με χλιαρό αλατόνερο. Αυτό λεγόταν το «θύμωμα της μήτρας».

Ιατρική ερμηνεία

Το άλας στα χέρια μιας έμπειρης μαμμής είχε θαυμαστές ωκυτόκιες και θεραπευτικές δράσεις στις δυστοκίες.

α) Το χλιαρό αλατούχο κλύσμα στον κόλπο της δυστοκούσας συντελούσε ωσμωτικά, ώστε να ελαττωθεί το οίδημα του τραχήλου της μήτρας, ενώ ταυτόχρονα γινόταν η ούρηση αντανakλαστικά και άδειαζε από ούρα η γεμάτη, από την αγωνία, ουροδόχος κύστη. Με το άδειασμα της ουροδόχου κύστης και την ωσμωτική ιδιότητα του αλατόνερου-κλύσματος το ιατρικό θαύμα είχε γίνει, δηλαδή άρχιζε η διαστολή του τραχήλου και η ομαλή πλέον πορεία του τοκετού, **β)** Η πόση επίσης του αλατόνερου από το βρώμικο παπούτσι της

Εικ. 1: *Teucrium polium*.

πεθεράς επέφερε λόγω της ισχυρής τάσης για έμετο την αύξηση της ενδοκοιλιακής πίεσεως, και γ) αύξανε την αοττοιακή πίεση της εξαντλημένης γυναίκας. Έτσι επανέρχονταν οι συσπασμένες συστολές της μήτρας. Η συγκράτηση, τέλος, του περινέου με ύφασμα εμβαπτισμένο σε αλατούχο νερό βοηθούσε στην χαλάρωση του περινέου κατά την εξώθηση μειώνοντας τις φοβερές τελικές ωδίνες και προστατεύοντας το περινέο να μη ραγίσει (σχισθεί).

**Ε. «Το χέρι της Παναγίας» ή «παναγιόχορτο» ή «βοτάνι της Κυράς»
ή «Θεομυρτικό βότανο» και τα ωκυτόκια μαγικά βότανα
(φαρμακευτικά)**

Οι Ελληνίδες από τους αρχαιστάτους χρόνους έκαναν χρήση ορισμένων βοτάνων προς ευτοκία, δηλαδή πίστευαν ότι αυτά επενεργούσαν ως έχοντα ωκυτόκιο δύναμη. Στις πινακίδες της Γραμμικής γραφής Β αναφέρεται αριθμός βοτάνων για ευτοκία. Το σπουδαιότερο από αυτά ήταν το «τεύκριον το πόλιον», το λεγόμενο από τις παραδοσιακές μαμμές «χέρι της Παναγίας» ή «βοτάνι της Κυράς» (βλ. εικ. 1 και Παράρτημα, σ. 1166).

Δοθέντος ότι στην παράδοση έχει επιζήσει ως «Κυρά» εκτός από τη Θεοτόκο και η θεά Ήρα, ως «Ιάτραйна» του τοκετού και προστάτιδα των εγκύων, επιτόκων και λεχωίδων, ίσως η παραπάνω ονομασία να αποτελεί επιβίωση αρχαίας, ως ηχομιμητική παρετυμολογία και παρήχηση από το Ήρα-Χέρα-Χέρι. Πίστευαν ότι το «χέρι της Παναγίας» έδειχνε τότε θα γινόταν ο τοκετός μιας πρωτοτόκου.

Όταν σε μια πρωτοτόκο άρχιζαν οι προκαταρτικές ωδίνες, δηλαδή τα πρώτα «ψιλοπόνια» όπως έλεγαν, η μαμμή έπαιρνε ένα ξηρό φύλλο από το

τεύκριο το πόλιον, το «παναγιόχορτο». Αυτό είχε σχήμα συρρικνωμένου χεριού με πέντε νευρώσεις, το τοποθετούσε μέσα σε ένα ποτήρι με δροσερό νερό. Όταν το άνοιγμα του φύλλου ολοκληρωνόταν, τότε θα γεννούσε η πρωτοτόκος. Αν όμως η επίτοκος ήταν πολυτόκος, τότε η κυρά-μαμμή έβαζε στο ποτήρι με το νερό αντί για φύλλο ένα αποξηραμένο άνθος από το τεύκριο το πόλιον. Όταν το λουλούδι άνοιγε, τότε θα γεννούσε και μια δευτεροτόκος ή πολυτόκος γυναίκα.

Ιατρική ερμηνεία

Το «χέρι της Παναγίας» ιατρικώς εξεταζόμενο ήταν ένα «βιολογικό χρονόμετρο». Το αποξηραμένο φύλλο του, που είχε σχήμα κλειστής παλάμης χεριού, μέσα στο νερό λόγω της υγροσκοπικής του ικανότητας άνοιγε και έδινε την εντύπωση χεριού με πέντε νευρώνες. Το άνοιγμα γινόταν σε χρονικό διάστημα 20-24 ωρών, όσος συνήθως ήταν κατά μέσο όρο ο χρόνος¹³ διαστολής του τραχήλου της μήτρας μιας πρωτοτόκου. Αν όμως η επίτοκος ήταν πολυτόκος, τότε η κυρά μαμμή έβαζε στο ποτήρι με το νερό ένα αποξηραμένο άνθος από το τεύκριο πόλιον. Αυτό άνοιγε σε διάστημα 6-14 ωρών και συνέπιπτε χρονικώς με τον τοκετό μιας πολυτόκου.

ΣΤ. Η θυσία μαύρου αλέκτορος ως ωκυτόκιο. Η χρήση του ράμφους του για τη ρήξη της «προθυμίας» (θυλακίου) και το άνοιγμα της μήτρας

Οι εμπειρικές μαίες συνταύτιζαν τις διάφορες ιδιόρρυθμες ιδιότητες του μαύρου πετεινού με τη γονιμότητα και τον τοκετό, ώστε απέδωσαν στο λάλημά του πολλές και ποικίλες ιδιότητες, συντελεστικές ευτοκίας.

Πίστευαν ότι η καθαρή και διάτορη φωνή του είχε τη δύναμη να αποδιώκει τα δαιμόνια, που προκαλούσαν βραδυτοκίες και δυστοκίες στη γυναίκα. Τα νυχτερινά αυτά φάσματα (δαιμόνια) του Άδην, που παρεμπόδιζαν την ομαλή εξέλιξη του τοκετού, ώστε να έχει αίσιο πέρας, παρέμεναν στη γη μόνο μέχρι να λαλήσει ο μαύρος πετεινός. Ο μαύρος πετεινός ήταν για τις μαμμές το σύμβολο της ευτοκίας¹⁴, γιατί μετά το τρίτο λάλημά του, που συνέπιπτε χρονικά μεταξύ 3ης-6ης πρωινής, γεννούσαν αισίως οι περισσότερες γυναίκες σε ένα ποσοστό 85-90%. Επίσης, οι παλιές μαμμές είχαν τον

13. Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη, «Μετρήσεις: Συμβολισμοί και πραγματικότητα», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 28 (1987-1998), Αθήνα 1999, σ. 5 κ. εξ.

14. Ν. Γ. Πολίτης, «Ωκυτόκια», *ό.π.*, σ. 358-359.

μαύρο κόκορα ως σύμβολο αγρυπνίας και διανυκτερεύσεως. Γι' αυτό όταν μια μαμμή εκαλείτο να ξεγεννήσει μια κακογεννήτρα, συνήθιζε και έφερνε μαζί της έναν μαύρο κόκορα ως αποτρόπαιο των δαιμονικών όντων, που παρακώλυαν την ομαλή εξέλιξη του τοκετού και έβλαπταν τη λεχώνα.

Όταν μετά από τρία λαλήματα του μαύρου πετεινού η γυναίκα δυστοκούσε, δηλαδή η ομαλή εξέλιξη του τοκετού είχε σταματήσει, τότε ο πετεινός αυτός έπρεπε να θυσιαστεί από την ίδια τη μαμμή, για να «ανοίξει» η ετοιμόγεννη. Το μυστικό της θυσίας του μαύρου αλέκτορος ήταν ότι αφορούσε τις πρωτοτόκους (πρωτάρες). Αν σε μια πρωτοτόκο, που είχε αρχίσει τις ωδίνες και μετά το λάλημα του μαύρου κόκορα είχαν περάσει 3-7 ώρες περίπου χωρίς να φανεί το παιδί, τότε η μαμμή ανησυχούσε και με τρόπο απύ (γρήγορο) «κοψοκεφάλιαζε» τον μαύρο κόκορα, έπαιρνε το κεφάλι του και στη συνέχεια το «καφάλιζε» τρεις φορές σταυρωτά πάνω στη φωτιά και μετά το βουτούσε στο λάδι της καντήλας και με το ράμφος του έσπαγε το θυλάκιο, το «ασκί του παιδιού». Πίστευε έτσι ότι με το «σπάσιμο των νερών» ξεκλειδωνόταν η μήτρα.

Ιατρική ερμηνεία

Με τις σύγχρονες αντιλήψεις της επιστήμης, ο μαύρος πετεινός θεωρείται ότι είναι όργανο της Φυσικής Χρονοβιολογίας, ήτοι είναι ένα βιολογικό ρολόι¹⁵, το δε λάλημά του εντάσσεται σε μια ιατρική νομοτέλεια, που δεν έχει ολοκληρωτικά εξηγηθεί.

Με την ανατολή του ηλίου μέσω των οφθαλμών του πετεινού δέχεται ερεθίσματα ο υποθάλαμος του ρινεγκεφαλικού συστήματος του εγκεφάλου του. Το ερέθισμα αυτό κατά τη διάρκεια της ημέρας ενεργοποιεί την παραγωγή σακχάρου και αυξάνεται η στάθμη του σακχάρου του αίματός του. Απεδείχθη ότι η στάθμη του σακχάρου στον πετεινό ρυθμίζεται από το μέγεθος των όρχεων του (οι όρχεις του είναι εσωτερικοί και κείνται εκατέρωθεν της σπονδυλικής του στήλης στο ύψος των νεφρών του). Με το πρώτο λάλημα του πετεινού αρχίζει η καύση του σακχάρου του.

Ο άσπρος πετεινός, ο οποίος έχει τους μικρότερους όρχεις, λαλεί τα μεσάνυχτα γύρω στις 12-2 π.μ. Ο κόκκινος (καφετής), που έχει λίγο μεγαλύτερους όρχεις, λαλεί γύρω στις 2-4 π.μ. Ο δε μαύρος κόκορας, που έχει τους μεγαλύτερους όρχεις (τριπλάσιους αυτών του λευκού), λαλεί από τις 4-6 το

♦
15. J. S. Binkley, B. Riebmman and B. K. Reilly, "Time-keeping by the pineal gland", *Science* 197, No. 4309, September 1977, σ. 1181-1183.

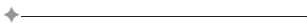
πρωί¹⁶. Οι πετεινοί ίσως είναι εντεταλμένοι να ειδοποιούν τα διάφορα νυχτόβια και νυκτοπλανή έντομα και ζώα. Ίσως γι' αυτό ο μαύρος κόκορας θεωρείται από τον λαό σαν μαγικό πουλί, αφού συμπίπτει με το λάλημά του να κρύβονται τα νυχτόβια όντα.

Προσφάτως η Χρονοβιολογία απέδειξε με τους κιρκάδειους ρυθμούς (το βιολογικό ρολόι του ανθρώπου) ότι η αλλαγή δράσεως, «βάρδιας», του παρασυμπαθητικού αυτόνομου νευρικού συστήματος του ανθρώπου, που βρίσκεται κεφαλικά και ουραία του συμπαθητικού αυτόνομου νευρικού συστήματος και του συμπαθητικού, αρχίζει ασθενώς κατά τις δώδεκα τα μεσάνυχτα και κορυφώνεται γύρω στις 3-4 το πρωί. Γι' αυτό η αιμάτωση των γεννητικών οργάνων του ανθρώπου είναι στο απόγειο (ζενίθ) μεταξύ 3-4 πρωινής, οπότε και ο έρωτας κορυφώνεται. Αλλά από τις 4 και μετά, που αρχίζει να αναλαμβάνει πλήρως το συμπαθητικό νευρικό σύστημα, ο οργανισμός βρίσκεται σε ένα πολύ λεπτό σημείο, ενώ ταυτοχρόνως πέφτει και η στάθμη της κορτιζόνης στον άνθρωπο.

Όπως πίστευαν οι μαμμές, αν μια γυναίκα ήταν δευτεροτόκος ή τριτοτόκος ή πολύτοκος, συνήθως είχε πλήρη διαστολή μετά το λάλημα του μαύρου πετεινού και έφεραν σε αίσιο πέρας τον τοκετό της μετά 1-2 ώρες. Αν ήταν υπερπολύτοκος, μέσα σε μισή ώρα. Με την τεχνητή ρήξη του θυλακίου η μαμμή έκανε πρόκληση του τοκετού¹⁷, η οποία εμμείτο απολύτως τη φυσική έναρξη της εξωθήσεως. Επομένως, η διά του ράμφους αμνιοτομία και έκλυση του τοκετού ήταν μια αξιοθαύμαστη μέθοδος ευτοκίας και η θυσία του μαύρου πετεινού ένα αξιόλογο λαϊκό ωκυτόκιο.

Z. Το ύδωρ ως μέσο ευτοκίας. Τα «ευκολονέρια» ή «αγιονέρια» ή «αγιάσματα» ή «ωκυτόκια ύδατα» ή «πηγές ευώδινες»¹⁸ ή «βρύσες καλόπουλες». Το θαλάσσιο ύδωρ ως ωκυτόκιο και η γέννηση της Κυθέρειας αναδυομένης Αφροδίτης με τοκετό στο ύδωρ

Ο ελλαδικός χώρος έχει το προνόμιο να έχει προικισθεί από τη φύση με

16. Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη, «Μετρήσεις: Συμβολισμοί...», ό.π., σ. 5 κ. εξ.

17. D.W.Fraser, L.Turcol, I. Krauss, G. Brisson-Carrol, "Amniotomy for shortening spontaneous labour (Cochrane Review)" στο *The Cochrane Library*, John Wiley & Sons Ltd, Chichester 2003.

18. Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη, «Πηγές, υδραγωγεία, οικισμοί. Βίοι παράλληλοι στην ιστορία και στις παραδόσεις», *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης «Το νερό πηγής ζωής, κίνησης, καθαρού»*, (12-14 Δεκεμβρίου 1997), έκδ. Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, Αθήνα 1999, σ. 171-188.

πλούτο πηγών, με ύδατα θειούχα, αλκαλικά, υδροθειούχα, σιδηρούχα, ραδιενεργά, χλωριονατριούχα, με αληπτηγές και οξυπηγές και παντός είδους μεταλλικά ύδατα. Σε κάθε περιοχή της πατρίδος μας αναβλύζουν παρόμοιες πηγές, τις οποίες οι παραδοσιακές μαμμές είχαν αναγνωρίσει ως ωκυτόκιες και γαλακταγωγές¹⁹, πριν ακόμη οι χημικοί ή οι γιατροί τις αναγνωρίσουν ως ιαματικές, και δεν είχαν πλανηθεί. Είναι αξιοθαύμαστη η εμπειρική αναγνώριση της συμβολής ορισμένων πηγών στην ευτοκία, γεγονός που συμπίπτει με τις σύγχρονες διαπιστώσεις της επιστήμης.

Ιατρική ερμηνεία του ύδατος των πηγών ως ωκυτοκίων καθώς και του θαλασσίου ύδατος

α) Η ποσιθεραπεία ως ωκυτόκιο. Τις τρεις τελευταίες εβδομάδες της κύσεως πολλές επίτοκοι προσέφευγαν στην ποσιθεραπεία από ωκυτόκιες πηγές για να ευκολογεννήσουν. Οι ευτόκιες αυτές πηγές ήταν πλούσιες σε ιχνοστοιχεία απαραίτητα για την ισορροπία των ιόντων του εναμνίου υγρού. Η ισορροπία νατρίου, καλίου, μαγνησίου και ποριστικών αλάτων και άλλων ιόντων στο ενάμνιο υγρό τις τελευταίες εβδομάδες της εγκυμοσύνης ενεργοποιούσε την παραγωγή ωκυτοκίνης και προσταγλανδινών για την ομαλή έναρξη του τοκετού²⁰.

β) Η αντανakλαστική δράση του νερού ως ευτόκιο. Το νερό επίσης αποτελούσε το πρώτο στοιχείο αναφοράς από τη μαμμή, όταν άρχιζαν συστηματικά οι ωδίνες για να ξεκινήσει ο τοκετός. Η πρώτη ενέργεια της μαμμής, όταν άρχιζαν οι ωδίνες και την καλούσε μια πρωτοτόκος, ήταν να «μπουχίσει» με νερό, που είχε στο στόμα της, την επίτοκο στο λαιμό, στο στήθος (κόρφο), στην κοιλιά, στις μηροβουβωνικές πτυχές, στους μηρούς και στις πατούσες με το «ευκολονέρι» λέγοντας σχετικές ευχές. Η μαγική αυτή πράξη στην πραγματικότητα ήταν ιατρική πράξη, γιατί η επίτοκος αντανakλαστικά ουρούσε αμέσως, πράγμα βασικό και στοιχειώδες για την έναρξη των συστολών της μήτρας και την ομαλή πορεία του τοκετού. Η κένωση της γεμάτης από ούρα, λόγω φόβου και αγωνίας, κύστης επαναλαμβανόταν κατά

19. Ε. Π. Αλεξάκης, «Γυναίκες, γάλα, συγγένεια: κοινά παλαιοβαλκανικά στοιχεία στο λαϊκό πολιτισμό των βαλκανικών λαών», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 28 (1987-1998), Αθήνα 1999, σ. 43-68.

20. R.S. Groland, L.S. Wardlaw, R.I. Stark and A.G. Frantz, "Human plasma beta-endorphin during pregnancy, labor and delivery", *The Journal of clinical endocrinology and metabolism* 52 (1), 1981, σ. 74-78· C. River, W. Vale, N. Ling, M. Brown and R. Guillemin, "Stimulation in vivo of the secretion of prolactin and growth hormone by beta-endorphin", *Endocrinology* 100, vol. 1, 1977, σ. 238-241.

διαστήματα, για να μην εμποδιστεί η εξέλιξη του τοκετού, αφού είναι γνωστό ότι η γεμάτη ουροδόχος κύστη θεωρείται ως αιτία δυστοκίας και αναστολής των συστηματικών συσπάσεων της μήτρας. Οι σύγχρονοι μαιευτήρες ως πρώτο μέλημά τους έχουν τον καθετηριασμό της ουροδόχου κύστης, για να κενώσουν την κύστη. Επίσης, το «μπούχισμα» με νερό από τη μαμμή κατά διαστήματα επέφερε αντανakλαστικά, μέσω των κεντρομόλων νευρικών οδών, ενεργοποίηση των υποθαλαμικών κέντρων και παραγωγή ντοπαμίνης, β-ενδορφινών και ωκυτοκίνης.

γ) Το βρέξιμο της κοιλιάς. Επί δυστοκίας η μαμμή έβρεχε με νερό την κοιλιά της επιτόκου. Μούσκευε με νερό την ποδιά της και την τοποθετούσε «κατάσαρκα» στην κοιλιά της επιτόκου για ευτοκία.

δ) Η ωκυτόκιος δράση του θαλασσίου ύδατος. Η ωκυτόκιος δύναμη του θαλασσίου κυρίως ύδατος και η υδατολατρεία των «μαιών» κατά τα μυκηναϊκά χρόνια για τη δύναμη του νερού, ως μέσου ευτοκίας και ευτεκνίας, έχει επιβιώσει στην παράδοση μέχρι σήμερα. Υπάρχουν θαλάσσιες περιοχές κοντά σε αλυκές ή λίμνες ή βρύσες ή ποτάμια και θερμοπηγές, που εκτός της ιαματικής τους ιδιότητας ήταν και θαυμαστά ωκυτόκια, που πίστευαν ότι χάριζαν ευτοκία και ευτεκνία.

Ο τοκετός στο νερό και ιδίως η χρήση του θαλασσίου ύδατος ως ωκυτόκιου τονίζεται από την ελληνική μυθολογία. Οι αρχαίοι Έλληνες θεωρούσαν το νερό κοντά σε αλυκές ευεργετικό και αποτελεσματικό στην εξέλιξη του τοκετού, ιδίως για τις γυναίκες εκείνες που είχαν σε προηγούμενο τοκετό δυστοκία.

Όταν μια γυναίκα πρωτοτόκος είχε παράταση του τοκετού, πίστευαν ότι δεν «άνοιγε», γιατί είχαν κλειδώσει τον πόρο της τα βλαπτικά δαιμόνια. Τότε η μαμμή έλεγε στους οικείους της επιτόκου ότι η γυναίκα είναι «αφύγια» και έπρεπε να την πάνε στην παραλία κοντά σε κάποια αλυκή, για να την κάνουν «σαραντοκυματούσα», δηλαδή να την περάσουν από τα «40 κύματα»²¹ και έτσι γεννούσε. Η γυναίκα τότε ήταν «άφυγη» (ίσως = από και υεί=αφύει-αφύγη), γινόταν «αφρογεννούσα», το δε αφρογέννητο νεογνό το έλεγαν «αφρουδάκι» (στην Κρήτη υπάρχει και οικογενειακό επώνυμο).

Στον τοκετό μέσα στο ύδωρ η επίτοκος έκανε χρήση των χαλαρωτικών και ιαματικών ιδιοτήτων του ύδατος. Ο τοκετός υπό το ύδωρ εθεωρείτο ως

21. Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη, «Μετρήσεις: Συμβολισμοί και πραγματικότητα», ό.π., σ. 5 κ. εξ.

περισσότερο φυσιολογικό γεγονός, αφού μέσα στο νερό απαιτούντο λιγότερες μαιευτικές παρεμβάσεις ή κακώσεις. Επίσης, ο χρόνος του τοκετού ήταν βραχύτερος με λιγότερες και ηπιότερες ωδίνες, συνεπώς ήταν πιο ευχάριστος και ασφαλής. Η χρησιμοποίηση του θαλάσσιου ύδατος ως ωκυτοκίου δεν σήμαινε ότι το παιδί γεννιόταν στο νερό, αλλά η επίτοκος χρησιμοποιούσε την εμβάπτιση στο νερό, προκειμένου να εξελιχθεί ο τοκετός ευχάριστα και με λιγότερες ωδίνες, άρα με περισσότερη ασφάλεια²².

Αλλά η προσέγγιση του θαλάσσιου στοιχείου ως ωκυτοκίου δεν ήταν και άμοιρη κινδύνων. Η ιεροποίηση όμως του νερού της θάλασσας και η πίστη των αρχαίων Ελλήνων ότι μέσα σε αυτό κατοικούν θεότητες αλλά και δαιμονικά όντα και στοιχεία ζωόμορφα και ανθρωπόμορφα, άλλοτε ευνοϊκά και άλλοτε εχθρικά διακείμενα προς τις επίτοκες, είχε ως αποτέλεσμα τα ιερά να φορτίζονται άλλα με αρνητικά και άλλα με θετικά χαρακτηριστικά.

Όταν μια γυναίκα είχε δυστοκήσει σε έναν της τοκετό στη στεριά, τότε με δική της βούληση αναζητούσε την ευτοκία και την προσέγγιζε με την ωκυτόκιο δράση του θαλάσσιου νερού. Η μαμμή με ένα σύνολο αποτελεσματικών πράξεων για τη φυσιολογική και ομαλή πορεία του τοκετού κάτω από το ύδωρ της θάλασσας αποσκοπούσε να τονίσει τα ευεργετήματα που παρείχε η μορφή αυτή του τοκετού. Με τον τρόπο αυτό ο τοκετός στο νερό αποκτούσε συμβολική, μαγική και καθαυτή σημασία και διαπλεκόταν με την πρόνοια του Δημιουργού, ο οποίος έθεσε ως πυρήνα της ζωής του εμβρύου το υγρό στοιχείο, το ενάμνιο υγρό, το «αθάνατο νερό», που χάρις σε αυτό διατηρήθηκε η αθανασία της ζωής.

Το έθιμο, που έκαναν οι μαμμές της στεριάς με το συμβολικό άνοιγμα της κλειδωνιάς την ώρα της εξωθήσεως, δεν γινόταν πλέον στον τοκετό σε νερό, γιατί το ύδωρ φέρει τον καθαρό, το δε ενάμνιο υγρό θεωρούμε ότι εκπροσωπεί το ζωοποιό «αθάνατο νερό», το ιερό μέσο για την αέναη συνέχεια της ανθρώπινης ζωής που δημιουργείται, αλλά και συνδέεται με τον θάνατο που τον χαρακτηρίζει ένα και μόνο στοιχείο, η τελεία, πλήρης και παντελής ξηρότητα και ξηρασία, η πύρινη «Κόλαση», ο σκοτεινός Άδης.

Η ευγονική και ωκυτόκιο δύναμη του ύδατος ως μέσου ευτοκίας αναδεικνύει τον τοκετό ως μια ασφαλή βιολογικά φυσιολογική λειτουργία και σηματο-

22. Ι. Μουζάλας, «Γέννα στο νερό», Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου Μαιευτικής Ψυχολογικής, 19-21 Οκτωβρίου 2001, Λεμεσός Κύπρος, Ελληνική Μαιευτική Ψυχολογική Εταιρεία, εκδόσεις Ακίδα, Λεμεσός 2001, σ. 126-136· F. Leboyer, *Σαν παραμύθι, αν μου ληγαν: Πώς έρχεται ένα παιδί στον κόσμο*, Μαΐστρος, Αθήνα 2008.

δοτεί το νεογέννητο ως μια μελλοντική καταξιωμένη αξία, ώστε να εξασφαλί-
ζεται η ευτοκία και η διαιώνιση των ανθρώπων²³.

Η πίστη στην ωκυτόκιο δύναμη των υδάτων εξακολουθεί και υπάρχει
από τους αρχαίους χρόνους αδιαλείπτως. Στον χώρο όπου αναβλύζε μια
τέτοια πηγή οι αρχαίοι είχαν κτίσει ναό αφιερωμένο σε κάποιον προστάτη
θεό. Αργότερα, με την επικράτηση του Χριστιανισμού, στα ερείπια του
αρχαίου ναού χτίστηκε άλλος αφιερωμένος σε κάποιον άγιο. Έτσι, το ίαμα
έγινε αγίασμα ή «αγιονέρι».

Από τις πηγές με ωκυτόκιο δύναμη οι περισσότερες, περίπου χίλιες,
αφορούν αγιονέρια ή αγιάσματα, τα οποία θεωρούνται ως άφθαστα ωκυτόκια.
Ωκυτόκιο επίσης ευεργετική επίδραση έχουν και τα λεγόμενα «βυζιά της
Παναγίας», δηλαδή οι μαστοειδείς σταλακτίτες που υπάρχουν σε σπηλαιώδεις
και υπόσκαφες εκκλησίες και στάζουν αγίασμα, όπως της Παναγίας της
Γαλατιανής, της Φανερωμένης, της Γοργοπηκόου, της Ελεούσας, της
Πορτιανής κλπ. Αυτές είναι συνήθως κτισμένες, όπου ήταν κατά την αρχαι-
ότητα τα άντρα των Νυμφών.

Ακόμα, ωκυτόκια επίδραση σε δυστοκούς έχουν και τα διάφορα
«πετρονέρια» (αναβλύζουν από σχισμές βράχων), τα «εξωνέρια» σε υψώματα
και ξέφωτα, τα «γλυκονέρια» στους πρόποδες ιερών βουνών, τα «βρωμο-
νέρια» (θειούχες ιαματικές πηγές), τα «ανεμονέρια» σε χαράδρες και
λαγγάδια ανήλια κλπ. Σε πολλά «αγιονέρια» οι τοπικοί επίσκοποι δεν
επιτρέπουν τη χημική ανάλυση από τον φόβο μήπως τα νερά χάσουν τη χάρη
του Θεού...!

Τα περισσότερα αγιονέρια και αγιάσματα είναι αφιερωμένα στην
Παναγία, στη Ζωοδόχο Πηγή, την Ελεούσα, την αγία Παρασκευή. Το νερό ως
ωκυτόκιο δίνει κίνηση, δύναμη, είναι ζωοποιό, ζωντανό, επιδοφόρο για την
επίτοκο, αγιάζει και γίνεται εξουσιαστής των κακών δαιμόνων, που
προσπαθούν να βλάψουν την επίτοκο, τη λεχώνα και το νεογνό. Η παράδοση
προσδίδει στο ύδωρ κινητικό, ιαματικό, καθαρτικό, φυλακτικό και ωκυτόκιο
χαρακτήρα. Το νερό αποτελεί το πρώτο στοιχείο αναφοράς από τη μαμμή, για
να κινήσει ο τοκετός. Το νερό αποτελεί την αρχή, για να εξοικειωθεί η
επίτοκος με τον τοκετό.

♦ —————

23. Ελένη Δ. Ψυχογιού, «Η συμβολική και μαγική σημασία του νερού στην τελετουργία
του γάμου μέσα από τα τραγούδια», Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, *Το νερό
πηγή ζωής, κίνησης, καθαρισμού*, (12-14 Δεκεμβρίου 1997), έκδ. Μουσείου Ελληνικής
Λαϊκής Τέχνης, Αθήνα 1999, σ. 47-63.

Εικ. 2: Περίαπτα της ευτοκίας.

Η. Τα τρίδυμα φυλαχτά, ήτοι τα περίαπτα της ευτοκίας (ωκυτόκια φυλαχτά) και το «ανάστροφο θυμπτάρι-χαϊμαλί» (δεσμοκτήριο των βλαπτικών δυνάμεων του τοκετού και της λοχείας)

Η χρήση των περιάπτων ή περιβλέπτων φυλαχτών θεωρήθηκε από τους αρχαίους χρόνους ο κυριότερος μαγικός τρόπος για την επίτευξη της ευτοκίας των επιτόκων. Πίστευαν ότι τα φυλαχτά αυτά είχαν όχι μόνο συμβολική και μαγική ιδιότητα, αλλά κυρίως πραγματική ικανότητα να αποτρέπουν τις βλαπτικές δυνάμεις του κακού, που ήταν δυνατό να υπεισέλθουν στην επίτοκο κατά τον τοκετό και τη λοχεία. Τα περίαπτα αυτά επίσης προκαλούσαν στην ψυχή της επιτόκου, που τα έφερε επάνω της, κρεμασμένα συνήθως από το λαιμό της, κάποια ευνοϊκή ψυχολογική επιρροή (βλ. εικ. 2 και Παράρτημα, σ. 1167).

Η παραδοσιακή μαμμή, επωφελούμενη από την ευλάβεια και τον φόβο της «μικρογκαστρωμένης», συνήθιζε και της έφτιαχνε τρία «περίβαλτα» (περίβλεπτα) φυλακτάρια. Το πρώτο ήταν να υπενθυμίζει στην έγκυο τι έπρεπε να προσέχει κατά την κύηση, το δεύτερο αφορούσε την προετοιμασία του μπητρικού θηλασμού²⁴ και το τρίτο ως «ανάστροφο θυμπτάρι», δηλαδή ένα φυλαχτό «δεσμοκτήριο των δαιμόνων», για να προφυλάξει το νεογέννητο.

Τα τρία αυτά φυλαχτά, τα ωκυτόκια της ευτοκίας και το «ανάστροφο» (της δυστοκίας), είχαν διαφορετικό περιεχόμενο. Επειδή όμως αποτελούσαν μια ενότητα με ανταγωνιστικές δυνητικές δυνάμεις, τα ονόμαζαν «τριδύναμα». Τα δυο πρώτα πίστευαν ότι είναι φορείς ωκυτοκίου δυνάμεως, που καθιστούσαν τις ωδίνες λιγότερο οδυνηρές και συντόμευαν τον τοκετό, ώστε να έχει αίσια έκβαση για τη μάνα και το βρέφος. Το τελευταίο, που λεγόταν «ανάστροφο θυμπτάρι», καθιστούσε την επίτοκο υπεύθυνη να αποφεύγει αυστηρά ό,τι αυτό περιείχε υπενθυμίζοντάς της τι δεν έπρεπε να κάνει, δηλαδή τι έπρεπε να αποφεύγει αποτρέποντας το κακό.

24. Ε. Π. Αλεξάκης, *Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1980.

Το πρώτο φυλαχτό, που εθεωρείτο ως κυρίως ωκυτόκιο, ήταν για το «γκάστρι» και περιείχε τα εξής ευτόκια μικρά αντικείμενα: α) ένα κωνσταντινάτο νόμισμα, β) μια αγία επιστολή, γ) ένα εικονίδιο της Παναγίας, δ) έναν αιματοστάτη από πηγμένο κρόκο «μεγαλοπέφτικου» κόκκινου αυγού, που είχε κρυσταλλωθεί εννέα χρόνια στο εικονοστάσι της μαμμής, ε) ένα χαρτάκι με εξορκισμούς του αγίου Κυπριανού, στ) μια δαγκάνα κάβουρα, ζ) ένα κοχυλάκι της «Πίζηλνς», η) τρεις κόκκους λιβάνι, θ) ένα φιδοκέφαλο, ι) ένα καρφάκι και ια) λίγο μπαρούτι ή τίμιο ξύλο. Όλα αυτά εθεωρούντο αλεξικάκα και αποτρεπτικά δαιμόνων και κακών στοιχειών, που προκαλούσαν δυστοκίες, αιμορραγίες, αδράνεια της μήτρας παρεμποδίζοντας την καλή λευτεριά της γυναίκας.

Το δεύτερο φυλαχτό, του «βυζαμού», σκοπό είχε να προφυλάξει την επίτοκο και κυρίως τη λεχώνα από τις κακοσύνες του βυζιού, δηλαδή σπάργωση (γαλακτοφορίτιδα), μαστίτιδα, ραγάδες των θηλών κλπ., που θα εμπόδιζαν τον αναγκαίο μητρικό θηλασμό, τον τόσο ζωτικό για την υγεία και τη ζωή του νεογέννητου βρέφους. Αυτό περιείχε τρία φύλλα γαλατσίδας (γαλακταγωγό βότανο), μια μαβία χάντρα για το κακό μάτι και μια γαλανόπετρα για αφθονία γλυκού γάλακτος.

Το τρίτο φυλαχτό ήταν το «ανάστροφο θυμπάρι» ή το «δεσμοπύριο του κακού». Όλο το περιεχόμενό του αποτελείτο από σπόρους, φύλλα, ρίζες ή τεμάχια από αυστηρώς απαγορευμένα βότανα και ουσίες για την επίτοκο, βλαπτικά επίσης και για το βρέφος.

Το φυλαχτό αυτό ήταν πραγματικό αποτρόπαιο φυλαχτό, για να της θυμίζει ότι αυτά που περιέχει έπρεπε διά ροπάλου να τα αποφεύγει. Αυτά αφορούσαν κυρίως βότανα, όπως λ.χ. α) τον απήγανο β) την αψιθιά γ) το θρούμπι δ) το λισφάκι ε) την άγχουσα στ) το χελιδωνόχορτο ζ) τη δρακοντιά η) τον αμάραγκο (μαγκούτα) θ) το λυχνάκι ι) τη σκάρφη (γοργογιάννι-ελλέβορο) ια) τον καλάνθροπο (μανδραγόρα)²⁵ κλπ.

Το φυλαχτό της υπενθύμιζε ότι η αυθαίρετη λήψη των βοτάνων αυτών παρεμπόδιζε την ομαλή εξέλιξη του τοκετού, αλλά κυρίως έβλαπτε το έμβρυο, το οποίο μπορούσε τότε να γεννηθεί «νεκροπατημένο» («νεκρογέννι») ή «σκασμένο». Προς τούτο, οι παραδοσιακές μαμμές, για να αποτρέψουν ιδίως τις πρωτοτόκες από την ανεξέλεγκτη λήψη των παραπάνω βοτάνων και να τις προστατεύσουν, είχαν πλάσει διάφορα αποτρεπτικά ποιηματάκια (στιχάκια),

25. Ν. Γ. Πολίτης, «Μανδραγόρας», *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, τόμ. Β', εν Αθήναις 1921, σ. 63-64 [πρώτη δημοσίευση: *Λαογραφία* 6 (1917), σ. 259-260].

που αισθητοποιούσαν με έκφραση αυτό, στο οποίο αποσκοπούσε το «ανάστροφο φυλαχτό». Παραθέτουμε μερικά από αυτά:

«Ανάνιδα και απήγανο και άλλο ένα βοτανάκι
αν το ξέραν οι μανάδες, δεν θα χάνανε παιδάκι».

«Αμάραντος κι απήγανος και το χελιδωνόχορτο κι άλλο ένα χορταράκι,
αν το ξερε η μανούλα σου, ποτέ παιδί δεν θα χανε».

«Το λυχνάκι, το λισφάκι κι άλλο ένα χορταράκι,
αν το ξέρανε μανούλες, δεν θα χάνανε παιδάκι».

«Θρούμπι, θρούμπι, άγκουσα κι ένα άλλο λουλουδάκι,
να το ξέρανε μανάδες, δεν θα χάνανε παιδάκι».

Ιατρική ερμηνεία

Τα δυο πρώτα φυλαχτά αφορούσαν την ψυχοπροφυλακτική προετοιμασία της επιτόκου για την μείωση του φόβου και του άγχους για την μεγάλη ώρα του τοκετού²⁶ με την παραγωγή ντοπαμίνης και πολυτεπτιδίων ευεξίας. Μεγάλη όμως ευγονική, ωκυτόκιο και περιγεννητική αξία είχε το «ανάστροφο θυμπτάρι», που ήταν ταυτόχρονα και «δεσιωτήριο του κακού».

Σήμερα γνωρίζουμε από την επιστήμη της Φαρμακογνωσίας ότι τα πιο πάνω αναφερθέντα βότανα και υλικά, που περιείχε το «ανάστροφο» φυλαχτό, ήταν απαγορευμένα, γιατί προκαλούσαν κατά τον τοκετό αιμορραγίες, αδράνεια της μήτρας, ασύντακτες ή πολύ δυναμικές συστολές, που παρεμπόδιζαν τη διαστολή του τραχήλου και ήταν βλαπτικά για το έμβρυο, επειδή αυτά περιέχουν πολλά αλκαλοειδή και επικίνδυνα γλυκοσίδια, όπως ταξίνη, μιλοσύνη, εφεδρίνη, τοξικατίνη, κυνογλωσσίνη, κονσολιδίνη, βινσετοξίνη, υοσκιαμίνη, σκοπολαμίνη, ναπελλίνη, ακονιτίνη, λουτεολίνη, απηγανίνη, λυκακοτινίνη, παλματίνη, κουλουμπαμίνη, βερβερίνη, προλίνη και άλλα ανασταλτικά της φυσιολογικής προόδου του τοκετού και βλαπτικά του εμβρύου²⁷.

Θ. Το «πάτημα του Άλυ» και τα «αλυσμονοσφόντυλα της Παναγίας»

Τη στιγμή της υστεροτοκίας, δηλαδή της εξόδου του υστέρου, του

26. Ε. Γ. Αυδίκος, *Το παιδί στην παραδοσιακή και τη σύγχρονη κοινωνία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, σ. 82-83.

27. Χ. Θ. Οικονομόπουλος, «Η κομπομαμή, η σακκουλιαρομαμή και η σερνικοβοτανίστρα, τρεις ειδικές γιάτρισσες της βοτανοθεραπευτικής από τις υποειδικότητες της Μαιευτικής και Γυναικολογίας κατά την τουρκοκρατία», *Θέματα Μαιευτικής-Γυναικολογίας*, τόμ. 17, τεύχ. 4, 2003, σ. 433-447.

πλακούντα, που ο λαός το έλεγε και «λευτέρι», γιατί με την έξοδό του ελευθερωνόταν η γυναίκα από τον τοκετό, μπορούσε να συμβεί μια φοβερή κατακλυσμιαία αιμορραγία, που ήταν μοιραία για την επίτοκο σε μερικά μόνο λεπτά της ώρας²⁸. Η αιμορραγία αυτή της υστεροτοκίας ήταν ο μεγάλος δολοφόνος, ο όλεθρος, ο Χάρος. Ήταν η συχνότερη αιτία που τα παλιά χρόνια η γυναίκα πέθαινε πάνω στη γέννα και έλεγαν ότι την «πάτησε ο Άλυσ». Ο Ν. Γ. Πολίτης²⁹ πίστευε ότι ο «Άλυσ» (με «υ») ήταν κακοποιό δαιμόνιο που έβλαπτε τις γυναίκες στον τοκετό και τη λοχεία και προσπάθησε να βρει την ετυμολογία της λέξης.

Εμείς πιστεύουμε ότι η προσωποποίηση του Άλυ με τη θανατηφόρο κατακλυσμιαία αιμορραγία της υστεροτοκίας σχετίζεται με τον μεγαλύτερο και ορμητικότερο ποταμό της Μικράς Ασίας, που λεγόταν από τους Έλληνες της Καππαδοκίας, της Σινώπης και γενικώς του Πόντου «Κόκκινος Ποταμός». Ακόμη και σήμερα οι Τούρκοι τον αποκαλούν «Κιζίλ Ιρμάκ», δηλαδή κόκκινο ποταμό, λόγω του υπέρυθρου χρώματος, που αποκτούν τα θολά νερά του κατά τις βροχερές εποχές. Το κόκκινο χρώμα προέρχεται από την άφθονη ερυθρά αργιλώδη γη ή «σινωπία γη», η οποία παρασύρεται από τους ορμητικούς χειμάρρους του.

Ιατρική ερμηνεία

Ο κίνδυνος από την παρουσία του «Άλυ» ήταν πέρα ως πέρα πραγματικός και δεν επρόκειτο για ένα φανταστικό δαιμόνιο και μάλιστα θηλυκό, αλλά για ένα κατεπείγον ιατρικό συμβάν, δηλαδή μια κατακλυσμιαία θανατηφόρο αιμορραγία, που οφειλόταν στην ατελή αποκόλληση του πλακούντος. Για να σταματήσει έπρεπε να γίνει επείγόντως με τόλμη η είσοδος του χεριού της μαμμής στην κοιλότητα της μήτρας και πλήρης αποκόλληση του ατελώς αποκολλημένου πλακούντα.

Η σωτηρία επομένως της γυναίκας από το «πάτημα του Άλυ» ήταν θέμα της μαμμής, η οποία έπρεπε να έχει προτερήματα την ετοιμότητα, την ικανότητα, την ταχύτητα, την τόλμη, την ευψυχία και την αυτοκυριαρχία. Η παραδοσιακή μαμμή σοβαρή, σύννους, με πρόσωπο ωμό, σκληρό στην υπέρτατη αυτή στιγμή, όπου κοιτάζοντας τον θάνατο κατά πρόσωπο, τον «Άλυ» τον δαίμονα, με τόλμη και αποφασιστικότητα τον έτρεπε σε φυγή,

28. J. Bonnar, "Massive obstetric haemorrhage", *Baillière's best practice and research. Clinical Obstetrics and Gynaecology*, vol. 14 (No.1), 2000, σ. 1-18.

29. Ν. Γ. Πολίτης, «Ωκυτόκια», *ό.π.*, σ. 375-377.

ελευθερώνοντας τη γυναίκα. Με την επείγουσα αυτή ενέργεια είχε νικήσει ο Θεός, το Θείο Πνεύμα, που εκπροσωπούσε τη ζωή.

Όταν τους τελευταίους αιώνες η τολμηρή παραδοσιακή μαμμή αντιμετώπιζε με επιτυχία τις επείγουσες αυτές καταστάσεις, λεγόταν «αρχοντομαμμή» ή «κυρά-Γερίνα» δηλαδή τιμημένη. Γι' αυτό μια τέτοια μαμμή την έλεγαν και «πέτυχη» μαμμή.

Αν η αιμορραγία δεν σταματούσε, ως ύστατη προσπάθεια η μαμμή τοποθετούσε πάνω στους βολβούς των οφθαλμών δυο σφοντύλια, τα οποία έσφιγγε με ένα μαντήλι. Τα σφοντύλια τα έλεγαν «αλυσμονοσφόντυλα»³⁰.

Όσον αφορά την ιατρική σημασία που είχαν τα «αλυσμονοσφόντυλα», που έδεναν σφιχτά στους οφθαλμικούς βολβούς, το ιατρικό αποτέλεσμα ήταν πολλές φορές ευνοϊκό, γιατί η αιμορραγία μειωνόταν ή σταματούσε σε ένα ικανοποιητικό ποσοστό λόγω της υπάρξεως του λεγόμενου οφθαλμοκαρδιακού αντανακλαστικού. Αυτό ενεργοποιείται, όταν ασκηθεί ισχυρή πίεση σε αμφοτέρους τους οφθαλμικούς βολβούς και προκαλείται άμεση βραδυκαρδία, πτώση της αρτηριακής πίεσης και ελάττωση της θερμοκρασίας του σώματος. Έτσι, μειωνόταν στο ελάχιστο η μεγάλη απώλεια αίματος και δινόταν χρόνος στη μαμμή να τοποθετήσει στη μήτρα της γυναίκας επιπωματισμό (πιεστικό ταμπόν) από «πάνα καμμένου φούρνου» ή από μάζα «ψημμένων στη θράκα κρεμμυδιών» με πολλές πιθανότητες να σωθεί η λεχώνα.

Επίσης, στο «πάτημα του Άλυ» βοηθούσε και η σοφία της φύσεως, η οποία προβαίνει σε ορισμένες φυσιολογικές μεταβολές ενισχύουσα την υπερπηκτικότητα του αίματος ως πρόνοια τυχόν μεγάλης απώλειας αίματος κατά τον τοκετό, αυξάνοντας τους παράγοντες της πήξεως του αίματος, όπως λ.χ. το ινωδογόνο, τον VII, τον VIII, τον IX, τον X και τον XII και παράλληλα ελαττώνει την πρωτεΐνη S, τον χρόνο προθρομβίνης και τους ινωδολυτικούς αναστολείς. Την εποχή της τουρκοκρατίας με τον υποσιτισμό, τις αναιμίες των εγκύων, ο προστατευτικός αυτός μηχανισμός πιθανόν να ήταν ανεπαρκής. Τότε η μετάγγιση αίματος ήταν άγνωστη³¹.

30. Χ. Θ. Οικονομόπουλος, «Τα νεογνίσφοντυλα στην ελληνική μαιευτική και γυναικολογική Λαογραφία και στην παιδιατρική και μαστολογική Λαογραφία», *Θέματα Μαιευτικής-Γυναικολογίας*, τόμ. 15, τεύχ. 1, 2001, σ. 59-91.

31. C. P. Weiner, "Diagnosis and management of thromboembolic disease during pregnancy", *Clinical obstetrics and gynecology* 28(1), 1985, σ. 107.

Ι. Δαίμονες καταδιώκοντες και κακοποιούντες τις επιτόκους παρεμποδίζοντας την ευτοκία. Το «θήλυ κουτσοδαιμόνιο» ή «κουτσοδαιμονάκι»

Οι παλιές μαμμές πίστευαν ότι το «κουτσοδαιμονάκι» ήταν ένα κακοποιό πνεύμα θηλυκού γένους, που προσέβαλλε τις επιτόκους τον τελευταίο μήνα της κύησης και περισσότερο τις λεχώνες. Προκαλούσε συνήθως χωλότητα με πόνο και σπάνια πόνο στο στήθος ή αιφνίδιο θάνατο. Πίστευαν ότι το δαιμόνιο αυτό προσέβαλλε συχνότερα και περισσότερο έντονα τις πλούσιες παρά τις φτωχές λεχώνες. Γι' αυτό η μαμμή ελάμβανε δραστικά μαγικά προληπτικά μέτρα προς εκδίωξή του. Προς τον σκοπό αυτό υποχρέωνε τη λεχώνα να τινάζει με ορμή το αριστερό της πόδι, από την επομένη του τοκετού, τρεις φορές το πρωί, πέντε το μεσημέρι, επτά το απόγευμα και εννέα το βράδυ για να' ναι πάντα «νια».

Με τον συμβολικό και αλληγορικό αυτό τρόπο πίστευαν ότι κλωτσούσαν δήθεν το αόρατο «κουτσοδαιμονάκι», για να μην της πιάσει τη γάμπα ή της δαγκώσει το πόδι και την «κουτσάνει». Το «κουτσοδαιμονάκι», το θηλυκό αυτό δαιμόνιο, προσέβαλλε κατά προτίμηση το αριστερό πόδι της λεχώνας γιατί, κατά τις αντιλήψεις του λαού, ό,τι είναι αριστερό δικαιωματικώς ανήκει στο διαβολό!

Ιατρική ερμηνεία

Οι μαγικές, δεισιδαίμονες και αλληγορικές πράξεις και τελετουργίες της μαμμής δεν ήταν τίποτε άλλο παρά σοφές ιατρικές πράξεις προς πρόληψη θρομβωτικών φαινομένων από υπερπηκτικότητα του αίματος μικρής διάρκειας, αλλά μεγάλου κινδύνου πνευμονικής εμβολής εκ της μετακίνησης του σχηματιζομένου θρόμβου.

Το «κουτσοδαιμονάκι» πιστεύουμε ακράδαντα ότι ήταν η προσωποποίηση της εν τω βάθει θρομβοφλεβίτιδας των λεχωϊδων, που στα 80-90% των περιπτώσεων προσβάλλει το αριστερό κάτω άκρο από καθαρώς ανατομικούς λόγους. Εκείνη την εποχή άφηνε επώδυνη χωλότητα για αρκετούς μήνες λόγω της αγνοίας της αιτιολογίας, αλλά και της ελλείψεως θρομβολυτικών φαρμάκων. Εκτός των ανατομικών λόγων της εν τω βάθει σαφηνούς φλέβας, η οποία θρομβωνόταν, υπήρχαν και προδιαθεσικοί παράγοντες, όπως η φλεβική στάση τους τελευταίους μήνες της εγκυμοσύνης, οι κιρσοί, η ορθοστασία, η κόπωση και οι καλτσοδέτες, που περιέσφιγγαν την γαστροκνημία και ευνοούσαν την στάση-θρόμβωση.

Ο ίδιος κίνδυνος υφίστατο και για την θρομβοφλεβίτιδα του περιμητρικού φλεβικού πλέγματος. Η μόνη θεραπεία τότε ήταν η τοποθέτηση

βδελλών στην γαστροκνημία (γάμπα). Το «αβδέλιασμα» βοηθούσε στην υποχώρηση του οιδήματος, στη μείωση του πόνου και πιθανόν στη βραδεία διάλυση του θρόμβου, λόγω του ότι οι βδέλλες εκκρίνουν ηπαρίνη, δηλαδή ουσία αντιπηκτική. Τα παλιά χρόνια δεν ήταν σπάνιες οι περιπτώσεις, κατά τις οποίες μια εν τω βάθει θρομβοφλεβίτιδα κατέληγε σε τραγωδία με πνευμονική εμβολή και θάνατο.

Η πρόληψη της εν τω βάθει θρομβοφλεβίτιδας ήταν και παραμένει η έγκαιρη κινητοποίηση των κάτω άκρων³² είτε με «τίναγμα» του ποδιού είτε με την έγκαιρη έγερση από το κρεβάτι την ένατη μέρα από τον τοκετό, «στις εννιά για να 'ναι πάντα νια», ενώ η φτωχή σηκωνόταν την πρώτη ή το πολύ την τρίτη ημέρα, για να κάνει τις δουλειές του σπιτιού μόνη της. Έτσι, με την έγκαιρη κινητοποίηση το «κουτσοδαιμονάκι»³³ σπάνια προσέβαλλε τις φτωχές λεχώνες. Σήμερα είναι παγκοσμίως παραδεκτό και γνωστό ότι η έγκαιρη έγερση και βάδιση της λεχώνας προστατεύει από την τόσο σοβαρή και επικίνδυνη επιπλοκή της λοχείας, την εν τω βάθει θρομβοφλεβίτιδα, δηλαδή το «κουτσοδαιμονάκι», το θηλυκό δαιμόνιο της παλιάς εποχής.

ΙΑ. Το «φτάρνισμα της αστέρας», ωκυτόκιο για την πρόπτωση της μήτρας κατά το στάδιο της εξώθησης

Τα παλιά χρόνια η πρόπτωση της μήτρας ήταν συχνή σε πολύτοκες ή σε επίτοκες, που είχαν μια ταχεία εξέλιξη του τοκετού ή μια μακρά εξώθηση ή κάποια δυστοκία σε ανώμαλη θέση και προβολή³⁴. Τα 95% των περιπτώσεων αφορούσε γυναίκες πολύτοκες, αναιμικές, υποσιτιζόμενες και λιπόσαρκες, που είχαν ευθύς μετά τον τοκετό πρόπτωση της μήτρας εξ αιτίας της απισχνάνσεως και της εξουθενώσεως του μυοσυνδετικού συστήματος της μήτρας κατά την εξώθηση.

Η πρόπτωση της μήτρας κατά το στάδιο της υστεροτοκίας συνοδευόταν από σοβαρές επιπλοκές, όπως ήταν η μεγάλη αιμορραγία, η ανάπτυξη γάγγραινας, η επιλόχειος λοίμωξη κλπ. Η μέθοδος εκλογής της «αστερο-

32. Δ. Ι. Αραβαντινός, *Μαιευτική*, Εκδόσεις Παρισιάνου, Αθήνα 1989.

33. Χ. Θ. Οικονομόπουλος, «Οι 40 θήμες», *Πρακτικά 3ου Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, Αθήνα 1981-82 και Χ. Θ. Οικονομόπουλος, «Ο θηλασμός στην Ελλάδα κατά την τουρκοκρατία», *Δελτίο Α' Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών* 29, 6 (Νοέμ. - Δεκ. 1982), σ. 420-442.

34. D. Baird, "The cause and prevention of difficult labour", *American Journal of Obstetrics and Gynecology* 63 (1952), σ. 1200-1212.

μαμμής» ήταν το «φτέρνισμα». Όπως υποδηλώνει η λέξη, η ανάταξη γινόταν με την πτέρνα (φτέρνα) του ποδιού της μαμμής τελετουργικά ως επείγουσα ωκυτόκιος πράξη ως εξής: η μαμμή έδινε στη λεχώνα να κρατάει την εικόνα του αγίου Στυλιανού, ώστε ο φτωχός αυτός άγιος να βοηθήσει στο «μπάσιμο και στο στέλιωμα της αστέρας» ή στο «στέργνωμα της μήτρας», όπως έλεγαν. Οι δυο πλαγιομαμμές «σπκωσκέλιζαν» τη λεχώνα, δηλαδή της σήκωναν ψηλά τα πόδια κρατώντας τα ανοιχτά μέχρις ότου η μαμμή παρασκευάσει τα «φαρμικά». Αυτά ήταν εννέα ψημμένα κρεμμύδια στη θράκα, τρία σφιχτά βρασμένα αυγά, τρεις χούφτες στάχτη από το παραγώνι και σκόνη από κοπανισμένες φλούδες επτά δένδρων, όπως ροδιάς, δρυός, κυδωνιάς, αγριογκορτσιάς κλπ. Όλα αυτά τα τοποθετούσε σε ένα τουλουπάνι («νεραϊδόπανο») και τη μάζα αυτή την έδενε στην άκρη με ένα «κόζινο», δηλαδή ισχυρό γαϊτάνι.

Η «αστερομαμμή» τοποθετούσε το παρασκεύασμα στην προσπίπτουσα μήτρα, εμβάπτιζε το γυμνό δεξί της πέλμα σε ένα ταψί με ρακί ή ξύδι, σταυροκοπιόταν και αστραπιαίως με τη φτέρνα του ποδιού της πατούσε βιαίως και ωδούσε με σταθερή πίεση την προσπίπτουσα μήτρα μέσα στον κόλπο της λεχώνας κάνοντας έτσι την ανάταξη της μήτρας. Μετά τοποθετούσε ένα μεγάλο σφοντύλι, «αστεροσφόντυλο», δυο ξύλινους κρίκους για την συγκράτηση της μήτρας και έδενε με το ζωνάρι το αιδοίο της γυναίκας με τους μηρούς για τρεις ώρες. Επίσης σήκωνε τη λεκάνη με ένα μαξιλάρι και πότιζε τη λεχώνα με αφεψήματα από βότανα παυσώδινα και αναληπτικά.

Ιατρική ερμηνεία

Η ανάταξη της μήτρας με το «φτέρνισμα» στη λοχεία ήταν, τα χρόνια εκείνα, μια αδήριτη ανάγκη, αφού οι χειρουργικές μέθοδοι ήταν τότε ανύπαρκτες. Κρατώντας οι πλαγιομαμμές ψηλά τα πόδια και τη λεκάνη της λεχώνας την προστάτευαν από την ελαφρά καταπληξία (ήταν η γνωστή θέση Trendelenburg) για αντιμετώπιση του shock. Η μαμμή αφαιρούσε συνήθως τον επιπωματισμό σε τρεις ώρες ή και περισσότερες και έμενε η λεχώνα κλινήρης για επτά ημέρες. Αν ο επιπωματισμός της μήτρας παρέμενε για περισσότερο από επτά ημέρες (πράγμα σπάνιο), τότε δημιουργούνταν στον κόλπο έλκη και εκκρίσεις δύσοσμων υγρών από την κατακράτηση των λοχείων ή από φλεγμονή της μήτρας με τραγική κατάληξη τον θάνατο της λεχώνας από επιλόχειο λοίμωξη. Τον επιλόχειο πυρετό, την θανατηφόρο αυτή επιπλοκή, την έλεγαν «αρπάχτρα» ή «λευτερίτη», επειδή άρπαζε άδοξα τη ζωή της λεχώνας.

ΙΒ. Το «ξαρμένιασμα» της λεχώνας (ψύχωση της λοχείας). Η αρχαία Έμπουσα και τα θεραπευτικά ωκυτόκια. α) Το «ξάφνιασμα με χήνες», β) το «φοβέρισμα» και γ) το «συνέπαρμα»

Όταν μια λεχώνα που είχε κακοπάθει στον τοκετό από δυστοκία παρουσίαζε ψυχική κατάπτωση, μελαγχολική διάθεση, παραξενιές, ανορεξία, αστάθεια, μεγάλη υπνηλία και άρνηση να δεχθεί στην αγκαλιά της το νεογόνοντο βρέφος, πίστευαν ότι «ξαρμενιάστηκε», δηλαδή κατέλαβε την ψυχή της ο «Αρμένης», ένα κακοποιό πνεύμα, που εμφανίζεται μετά τον τοκετό σε αλαφροϊσκιωτες και κακοπαθημένες στη γέννα γυναίκες ή τα δίδυμα θηλυκά δαιμόνια, η Άμπουσα (Έμπουσα) και η «Άλφω» (Αλφιτώ), που συνήθως κυριεύαν την ψυχή μιας λεχώνας, η οποία είχε κακοπάθει στον τοκετό.

Επειδή το «ξαρμένιασμα» εθεωρείτο σοβαρή επιπλοκή της λοχείας, που έθετε σε κίνδυνο τη ζωή του βρέφους από τη μητέρα, η πρώτη σοφή πράξη της μαμμής ήταν να απομακρύνει το βρέφος από τη λεχώνα μάνα του, για να μην το «πλακώσει» στον ύπνο (βρεφοκτονία). Όλο δε το 24ωρο έμενε κοντά της η οπισθομαμμή ή η «σπκωτού» («σ κότου»). Την επομένη καλούσαν τον ιερέα να διαβάσει την σχετική ευχή «εις γυναίκα λεχώ» και τον εξορκισμό του Μεγάλου Βασιλείου. Ο ιερέας της έδινε να πει το «ευχονερό» (αγιασμένο νερό), για να εκδιωχθούν τα δαιμόνια που της είχαν ζώσει την ψυχή.

Μετά τη θεοτική ευχή η μαμμή έθετε σε εφαρμογή την παραδοσιακή της θεραπεία με το «ξάφνιασμα» και το «φοβέρισμα», που τα θεωρούσε ως βοηθητικά «καλογεννητήρια» (ωκυτόκια).

α) Το ξάφνιασμα με τις πεινασμένες χήνες. Την ώρα που η λεχώνα κοιμόταν, η μαμμή έριχνε κριθάρι, σιτάρι και μπουλουνγούρι ανάμεικτα δεξιά και αριστερά στο κρεβάτι της λεχώνας, ακόμη και επάνω στην κοιλιά της, χωρίς να το αντιληφθεί η πάσχουσα από κατάθλιψη λεχώνα, και ξαφνικά άφηνε να εισβάλλουν στο δωμάτιο της λεχώνας τρεις χήνοι και επτά χήνες ή τρία κοκόρια και επτά κότες, που ήταν πεινασμένες. Αυτές άρχιζαν να επιτίθενται πεινασμένες και να προκαλούν θόρυβο και φασαρία, ώστε η λεχώνα ξυπνούσε τρομαγμένη.

β) Το φοβέρισμα για φωτιά-πυρκαγιά. Κάτι παρόμοιο με το «ξάφνιασμα» ήταν το «φοβέρισμα». Τα μεσάνυχτα και για τρεις συνεχείς ημέρες η μαμμή έμπαινε ξαφνικά στο δωμάτιο που κοιμόταν η λεχώνα και της έριχνε στο πρόσωπο έναν κουβά κρύο νερό φωνάζοντας: «Φωτιά! Φωτιά! Πυρκαγιά! Πυρκαγιά! Φευγάτε, να φύγουμε!». Έτσι η λεχώνα ξυπνούσε τρομαγμένη.

γ) Το «συνέπαρμα». Μετά τις παραπάνω ενέργειες της μαμμής ακολου-

θύσσε το πότισμα της πάσχουσας με αφεψήματα από τα «αρμένια», δηλαδή τα ωκυτόκια βότανα.

Ιατρική ερμηνεία

Η Έμπουσα ή Άμπουσα ίσως είναι αρχαιοπινής επιβίωση από το «άμπωτις», που σημαίνει πτώση ψυχική, δηλαδή κατάθλιψη, η δε Αλφιτώ είναι το πρόσωπο της λεχώνας «πανιασμένο», υπόλευκο και απαθές.

Το «ξάφνιασμα με τις χήνες» και το «φοβέρισμα» ήταν ένα είδος ψυχικού shock, που πίστευαν από τα πανάρχαια χρόνια ότι θεραπεύε τις ψυχικές παθήσεις.

Από ιατρικής απόψεως σημασία είχε ο απότομος αφόρπτος θόρυβος, που έκαναν οι χήνες. Δεν ήταν τυχαίο στο κοπάδι να είναι τρεις χήνοι και επτά χήνες. Ως γνωστόν, σε ένα κοπάδι επτά χηνών αντιστοιχεί μόνο ένας χήνος. Αν κάποιος βάλει και άλλους χήνους, τα πτηνά είναι τόσο εριστικά και προκαλούν τόσο θόρυβο και «σαματά», ώστε αλληλοεξοντώνονται μέχρι θανάτου λόγω της μεγάλης αντιζηλίας. Το ίδιο ψυχικό shock προκαλούσε και ο φόβος για τη φωτιά.

Όσον αφορά το «συνέπαγμα», η ιατρική βοήθεια που παρείχαν τα αφεψήματα, «τα αρμένια», που πότιζαν την πάσχουσα, ήταν σημαντική. Αναφέρουμε τα πιο κοινά «αρμένια»: α) το μελισσόχορτο ή κιτροβάλσαμο, που περιέχει κιτρονελλάλη, κιτράλη και γερανιόλη (κατευναστικά του κεντρικού νευρικού συστήματος) β) η βαλεριάνα, που περιέχει βαλεριανικό οξύ και μεθυλκετόνη (σπασμολυτικό, κατευναστικό και ελαφρό αναισθητικό) γ) το σταυροβότανο, που περιέχει βερβενάλίνη και βερβενίνη (κατευναστικά-αγχολυτικά) δ) η μαντζουράνα, που περιέχει τερπινεόλη και βαρνεόλη (ψυχοπρεμιστικές ουσίες) ε) η λεβάντα, που περιέχει υδροξυκουμαρίνη, ρερναρίνη και λινολίνη (κατευναστικά και ψυχοπρεμιστικά) κλπ.

ΙΓ. Το «λίκνισμα» ή η «αιώρηση» ή το «κύλισμα μέσα σε κουβέρτα» ως ωκυτόκιο

Όταν μια έγκυος τους τελευταίους μήνες της εγκυμοσύνης της εμφάνιζε μεγάλη και προβάλλουσα κοιλιά, καθώς βάδιζε, λόγω του μεγάλου βαθμού λορδώσεως, εμφάνιζε το χαρακτηριστικό «υπερήφανο βάδισμα των εγκύων». Σε πολλές από αυτές τις γυναίκες λόγω της μεγάλης κοιλιάς και λορδώσεως το έμβρυο έπαιρνε το εγκάρσιο σχήμα. Όταν δε άρχιζαν οι ωδίνες, υπέφεραν συχνά από ενοχλητική ισχιαλγία και είχαν δυσκολία στην αναπνοή. Επειδή οι παλιές μαμμές από φόβο απέφευγαν τον εξωτερικό μετασχηματισμό και λόγω

της ποιότητας των συστολών της μήτρας, που ήταν κακή, κατέφευγαν στο λαϊκό ωκυτόκιο, το «λίκνισμα με την κουβέρτα», προκειμένου να βοηθήσουν το έμβρυο να αλλάξει μόνο του θέση και από το εγκάρσιο σχήμα να πάρει το ορθό και να εμπεδωθεί.

Προς τον σκοπό αυτό τοποθετούσαν την επίτοκο σε μια γερή κουβέρτα, την οποία κρατούσαν από τα τέσσερα άκρα οι δυο πλαγιομαμμές, η οπισθομαμμή και η δυναμόχερη, και την λίκνιζαν παρουσία της εμπροσθομαμμής ήπια, αριστερά και δεξιά κατά διαστήματα κυρίως με ελαφρές κινήσεις και ταλαντώσεις, ώστε να έχουν ευνοϊκό αποτέλεσμα, δηλαδή μέχρι την πλήρη εμπέδωση του βρέφους στην πύελο. Όλο αυτό το διάστημα η εμπροσθομαμμή ψηλαφούσε την κοιλιά, για να βεβαιωθεί για την θέση που έπαιρνε το έμβρυο και την πίστη για ένα ευνοϊκό αποτέλεσμα. Η πολύωρη όμως αιώρηση απεφεύγετο και δεν εθεωρείτο πλέον ως ωκυτόκιο.

Ιατρική ερμηνεία

Οι ταλαντώσεις και οι ελαφρές κινήσεις μέσα στην κουβέρτα είχαν άριστο ωκυτόκιο αποτέλεσμα, επειδή από ιατροδυναμικής απόψεως ενεργοποιείται μια φυσική κίνηση του ιερού οστού, που το έκανε να ταλαντώνεται μεταξύ των λαγονίων οστών. Οι συνδεσμοί των ιερολαγονίων διαρθρώσεων και της ηβικής συμφύσεως είχαν ήδη χαλαρώσει λόγω της δράσεως της ρελαξιογόνου ορμόνης, η οποία βρισκόταν σε μεγάλες ποσότητες στο αίμα τις δυο τελευταίες εβδομάδες (πρόνοια της φύσεως) για υπερνίκηση τυχόν δυσαναλογίας. Με τον τρόπο αυτό η ποιότητα των συστολών βελτιωνόταν αισθητά, αφού αυτή εξαρτάται από την κινητικότητα του ιερού οστού, και το παιδί εμπεδωνόταν στη σωστή θέση. Σήμερα σε ανάλογες περιπτώσεις γίνεται καισαρική τομή.

ΙΔ. Το «λευτεροσφόντυλο»³⁵ ως ωκυτόκιο

Η αναπνοή ανέκαθεν έπαιζε βασικό ρόλο και ήταν ζωτικής σημασίας για τις ωδίνες του τοκετού, γιατί οι συστολές της μήτρας είναι στενά συνδεδεμένες με την αναπνοή. Η αναπνοή και ο έλεγχός της, τόσο κατά το στάδιο της διαστολής του τραχήλου της μήτρας όσο και κατά την εξώθηση, στα χέρια μιας ικανής μαμμής ήταν ένα άφθαστο ωκυτόκιο.

Η μαμμή δεν ήταν δυνατόν να εκμάθει την τεχνική της αναπνοής, όταν έχει ήδη αρχίσει ο τοκετός, ώστε να μπορεί να την ελέγχει προς αποφυγήν δυστοκίας. Γιατί η αναπνοή στον άνθρωπο, αλλά κυρίως στις γυναίκες,

35. Χ. Θ. Οικονομόπουλος, «Νεραϊδοσφόντυλα...», *ό.π.*, σ. 61.

Εικ. 3: Νεραΐδοσφόντυλα και λευτεροφλάσκια.

ελέγχεται από τις συγκινήσεις και δεν υπακούει στη βούληση. Η μαμμή κατά το πρώτο μακρύ μέρος του τοκετού καθοδηγούσε την επίτοκο να αναπνέει αργά και βαθιά. Στο δεύτερο στάδιο του τοκετού, της εξωθήσεως, προκειμένου η γυναίκα να ελευθερωθεί με μια γλυκιά φωνή, η παραδοσιακή μαμμή είχε επινοήσει και χρησιμοποιούσε ένα αποτελεσματικό ωκυτόκιο, το λεγόμενο «λευτεροσφόντυλο», το οποίο συντόνιζε το εύρος της εισπνοής και της εκπνοής του αέρα (βλ. εικ. 3 και Παράρτημα, σ. 1167).

Ιατρική ερμηνεία

Το λευτεροσφόντυλο ήταν ένα μεγάλο ξύλινο σφοντύλι, το οποίο η νέα επίτοκος το συγκρατούσε σφιχτά ανάμεσα στα χείλη και στα δόντια της. Έτσι αναγκαζόταν να εκπνέει τον εισπνεόμενο από την μύτη αέρα μέσα από την μικρή τρύπα του σφοντυλιού κατά τις ωδίνες της εξωθήσεως. Το λευτεροσφόντυλο την υποχρέωνε να κάνει μικρές και γρήγορες αναπνευστικές κινήσεις, που αφ' ενός μεν βοηθούσαν στην χαλάρωση του τραχήλου της μήτρας και του γεννητικού σωλήνος της εξόδου, αφ' ετέρου ο αέρας που δύσκολα εκπνεόταν της ελάττωνε το οξυγόνο στον εγκέφαλο και αύξανε υπέρμετρα το διοξείδιο του άνθρακος με αποτέλεσμα υπερκαπνία και παροδική άπνοια. Με τον τρόπο αυτό επήρχετο μεγαλύτερη και σχεδόν πλήρης χαλάρωση του τραχήλου και των μυών της εξόδου.

Δινόταν έτσι η ευκαιρία στη μαμμή να την ελευθερώσει από το παιδί. Σε λίγα λεπτά επαναλαμβανόταν το ίδιο για την αποβολή του πλακούντος (υστέρου), που το λένε και «λευτέρι», διότι η έξοδός του θεωρείται ως η πλήρης απελευθέρωση της γυναίκας από τον κίνδυνο, άρα ελευθερωνόταν από τον τοκετό.

Η μη έξοδος του υστέρου την εποχή εκείνη κατέληγε σε τραγωδία, διότι η αδράνεια της μήτρας ή η μεγάλη αιμορραγία της υστερτοκίας ισοδυναμούσε

με θάνατο, καθ' ότι μητροσυσταλτικές ενέσεις δεν υπήρχαν, ούτε μεταγγίσεις αίματος, ούτε ήταν εφικτή η καισαρική τομή. Έτσι, το λευτεροσφόνδυλο ήταν άφθαστο ωκυτόκιο και είχε σώσει πολλές γυναίκες, ιδίως πρωτοτόκες, μικρο-μάνες.

ΙΕ. Τα συμβολικά και εύφημα λόγια για ευτοκία ή τα «καλολευτε-ρώματα» ή τα «εύκολα», ήτοι ευχές για ευτοκία της ετοιμόγεννης, που κοιλοπονούσε

Όταν μια πρωτοτόκος κοιλοπονούσε, σε ένα δύσκολο και παρατεταμένο τοκετό και ο τοκετός δεν προχωρούσε, η μαμμή ανησυχούσε, γιατί φοβόταν την «κακιά ώρα». Η υποτονική αδράνεια της μήτρας, που δεν γνώριζε αλλά την διαισθανόταν, ήταν επί θύραις. Πίστευε ότι στο κρίσιμο αυτό σημείο του τοκετού, το οποίο μπορούσε να αποβεί καταστροφικό για τη μάνα και το παιδί, έπρεπε να ζητήσει τη συμπαράσταση και άλλων γυναικών. Χωρίς να θορυβήσει την πρωτάρα, έδινε το μήνυμα στη μάνα της ετοιμόγεννης να ειδοποιηθούν μερικές γειτόνισσες, που ήταν επιτυχημένες πολύτεκνες μάνες, για συμπαράσταση. Πίστευαν ότι με τα λόγια που περιείχαν «κίνηση» και «ολισθηρότητα» θα γλιστρούσε και το παιδί και έτσι η πρωτάρα θα ελευθερωνόταν.

Το δρώμενο είχε δυο φάσεις: α) τα «**λόγια της ευκολίας**» και β) τα «**κροτίσματα της πτώσης**». Το πρώτο περιείχε φράσεις, όπως:

- «Έρχεται ο λαδάς και του χύθηκε το λάδι από το ασκί», εννοώντας κατά τον αυτόν εύκολο τρόπο να γεννηθεί και το παιδί.
- «Σας έφερα μια ποδιά χέλια και καλή ώρα να 'ναι να γλιστρήσει το παιδί σαν το χέλι».
- «Έσκασε η κάδη, χύνεται το κρασί, έτσι να χυθεί και το παιδί».
- «Τώρα που ερχόμουνα είδα και πουλάγαν χέλια στο μαγαζί, πολλά χέλια! Καλή λευτεριά!»
- «Χέλια! Χέλια! σου 'φερα, καλή ώρα!»
- «Σαν το λάδι, σαν το χέλι».

Ιατρική ερμηνεία

Το δρώμενο αυτό με κεντρική ιδέα την έννοια της ευκολίας του τοκετού και της απαλλαγής από το έμβρυο με το αίσιο πέρας της γέννας, θεωρείται ως ωκυτόκιο, επειδή περικλείει «κίνηση». Πολλοί ερευνητές πιστεύουν ότι το είδος αυτό του ωκυτοκίου ανήκει στην αναλογική συμπαθητική μαγεία, όπου

γίνεται μίμηση πράξεων και επιτυγχάνεται η επανάληψη ομοίων ή αναλόγων όπως στον φυσικό κόσμο, γι' αυτό τα λόγια που το συνοδεύουν μερικοί τα ονομάζουν «ανάλογα λόγια» ή «σύμμετρα λόγια». Με τα δεδομένα όμως της σύγχρονης Νευροφυσιολογίας διαπιστώνουμε ότι το ωκυτόκιο αυτό στηρίζεται στην παραγωγή νευροχημικών ουσιών, γι' αυτό θεωρείται ότι συμβάλλει αποτελεσματικά στην ευτοκία.

Είναι γνωστό ότι τα εφεκτικά συναισθήματα (αρνητικά) της κόπωσης, του πόνου, της απελπισίας, του άγχους, του φόβου κλπ. μέσω του υποθαλάμου παράγουν κατεχολαμίνες, που εμποδίζουν την παραγωγή ωκυτοκίνης και άλλων ορμονών και ενζύμων, βοηθητικών της ομαλής λειτουργίας της μήτρας κατά το στάδιο της διαστολής και της εξωθήσεως. Απεναντίας, τα ενεργητικά συναισθήματα (θετικά) της αισιοδοξίας, της ελπίδας, της προσμονής, της πίστης, της αγάπης, της κατανόησης κλπ. επιδρούν μέσω υποθαλάμου και της υπόφυσης στην παραγωγή των πολυπετιδίων ευεξίας, όπως είναι οι β-ενδορφίνες, η ντοπαμίνη, οι στιμουλίνες και άλλες ευεργετικές ουσίες ή ένζυμα και ορμόνες, που βοηθούν στη χαλάρωση του τραχήλου της μήτρας και στην εξωθητική δύναμή της. Επομένως, κατά την αντίληψη μας, το ωκυτόκιο αυτό είχε κάποια βάση ιατρική και ήταν πλέον αποτελεσματικό τότε, που οι γυναίκες ζούσαν κοντά στη φύση.

Στο δεύτερο, δηλαδή στα «κροτίσματα της ευκολίας» (πτώσης), οι ίδιες γυναίκες, όταν έβγαιναν, ξανάμπαιναν ψιθυρίζοντας έξω τρις το «Κύριε ελέησον» ή το «Πάτερ ημών». Προσερχόμενες κρατούν κάτω από την ποδιά τους ένα στερεό αντικείμενο, συνήθως μεταλλικό (μπρίκι, κατσαρολάκι, τηγανάκι), πάντως με κοιλότητα ή πήλινο μικρό σκεύος. Μόλις εισέλθει η κάθε μια στο δωμάτιο το αφήνει να πέσει κάνοντας κρότο και λέει: «Έτσι εύκολα να πέσει και το παιδί».

ΙΣΤ. Τα ωκυτόκια για την παρατεταμένη κύηση άνω των 42 εβδομάδων

Η ηλικιακή διάρκεια της κύσεως για τον άνθρωπο είναι η χαρακτηριστική των 40 εβδομάδων, που αντιστοιχεί σε 280 ημέρες περίπου. Όταν συμπληρωθεί ο αναγκαίος αυτός χρόνος, το έμβρυο αποδεσμεύεται από τη μητρική προστασία και με πολύπλοκη βιολογική λειτουργία, η οποία παραμένει ακόμα αδιευκρίνιστη, έρχεται στο φως του κόσμου ως βιολογικά ώριμο και ικανό να ζήσει εκτός της μήτρας. Όταν η παραμονή του εμβρύου εντός της μήτρας διαρκέσει πέραν των κανονικών χρονικών ορίων, αυτό συνιστά την παρατεινόμενη εγκυμοσύνη. Στην περίπτωση αυτή η ζωή του

εμβρύου τίθεται σε μεγάλο κίνδυνο τόσο, όσο και αν γεννιόταν πρόωρο³⁶.

Αν περνούσαν οι 42 εβδομάδες και δεν είχε γίνει έναρξη του τοκετού, η μαμμή ανησυχούσε και προέβαινε αμέσως στην τεχνική ρήξη της «προθυμιάς» ή «προνέρου» ή «πρόλασου» (θυλακίου) με διάφορα λαϊκά εργαλεία (ράμφος μαύρου πετεινού, αδράχτι μεταλλικό ή ξύλινο κλπ.), για να ξεκινήσει ο τοκετός. Αν μετά το σπάσιμο των «νερών» δε γινόταν η έναρξη του τοκετού, τότε η εμπειρική μαμμή, διαισθανόμενη τον επικρεμάμενο κίνδυνο για τη ζωή της ίδιας της γυναίκας και του βρέφους, προέβαινε στην επίσπευση του τοκετού με διάφορα «κινητικά» ωκυτόκια, που τα έλεγαν «λαχταρίσματα της κίνησης». Αυτά ήταν τα παρακάτω:

1. Η βρώση ψημένου αιδοίου γουρούνας, για να γεννήσει γρήγορα σαν τη γουρούνα.
2. Το «σκουφοτρίψιμο» του προσώπου της εγκύου με το σκουφί του ανδρός της (οσμηγόνο αντανακλαστικό του ιδρώτος).
3. Η βρώση λώρου (αφάλι) από φρεσκογεννημένο μοσχάκι.
4. Η κατάποση καρδιάς περιστέρου.
5. Η κατάποση τριών μικρών λιθαριών από σταυροδρόμι.
6. Η «θυσία» του ξύλινου ζυγού των βοδιών. Προϊόνιζαν τον ξύλινο ζυγό πάνω από το κεφάλι της κοιλοπονούσας (εικονική θυσία μόσχου).
7. Το τετράφυλλο τριφύλλι για να το φάει.
8. Η βρώση του φιτιλιού της καντήλας της Παναγίας. Συνηθίζεται στα Κύθηρα-Παναγιά η Μυρτιδιώτισσα, στα Καλάβρυτα-Παναγιά η Μεγαλοσπηλιώτισσα και στην Πάρο-Παναγιά η Εκατοντατυλιανή.
9. Η βρώση μικρών (νεογνών) σκαντζόχοιρου.
10. Η βρώση ρίζας καλανθρώπου (μανδραγόρα).
11. Το τρίψιμο της πλεξούδας της στο πρόσωπο συνεχώς (ερεθισμός τριδύμου νεύρου-υποθαλάμου και παραγωγή ωκυτοκίνης).
12. Το λίκνισμα με τη βελέντζα (κουβέρτα).
13. Η πόση των αποπλυμάτων εικόνας Παναγίας ή αγίου Ελευθερίου.
14. Το κουτούλημα της πλάτης από τις οπισθομαμές.

36. Χ. Ι. Γαλανόπουλος, *Συμβολή εις την μελέτην της παρατεταμένης κύσεως*, διατριβή επί υφηγεσία, Αθήναι 1956, σ. 18 κ. εξ.

15. Το μαύλισμα του βρέφους.
16. Τα γαργαλίδια και το σαΐτισμα. Με το φτερό παγωνιού ή χήνας έψαυαν λαιμό, στήθος και κοντά στους μηρούς προς τα κάτω ή με σαΐτα αργαλειού (ερέθισμα αισθητηρίων νεύρων και έκλυση ισταμίνης).
17. Η κυκλική αιώρηση της επιτόκου. Την κρεμούσαν από τις μασχάλες με σχοινί από το πατάρι και τη στριφογύριζαν μέχρι να ζαλισθεί (ενεργοποίηση λαβυρινθικού αντανακλαστικού).
18. Η κατάποση βόλων από γλύνα (άργιλο).
19. Τα αφεψήματα με γοργογιάννι, απήγανο, χαμομήλι.
20. Τα αχνίσματα και υποκαπνισμοί, για να κινήσει η γέννα.
21. Τα πηδήματα από το αμπάρι ή το μπαούλο.
22. Τα «ανιούνια». Το άνοιγμα οποιουδήποτε αντικειμένου ήταν κλειδωμένο, για να ανοίξει και το «κουτί» της γυναίκας.
23. Τα διαβάσματα. Έβαζαν κάποια να διαβάζει την Αγία Επιστολή ή το Τετραβάγγελο.
24. Η ρήση νερού από την καμινάδα. Έβαζαν τον σύζυγο και ανέβαινε στην καμινάδα και έριχνε νερό στην στάχτη και από αυτήν πότιζαν τη γυναίκα.
25. Τα «κρούσματα» κι «ακούσματα» ή τα «κροτίσματα με σινιά» ή «χαλκώματα» ή «ουράνιος θόρυβος». Ενεργοποίηση αιθουσαίου και λαβυρινθικού αντανακλαστικού προς παραγωγή ιντερφερόνης, ωκυτοκίνης και προσταγλανδινών (επιβίωση τοκετού της Ρέας και της γέννησης του κρητογενούς Διός).
26. Τα «αιαστικά» της Παναγίας. α) Ο «σπάγγος της Παναγίας» β) Το γαϊτάνι της Αναλήψεως.

ΙΖ. Οι πολύτιμοι και ημιπολύτιμοι λίθοι ως ωκυτόκια (λίθοι ευτοκίας ή «πετράδια ευκολίας» ή «μαλαματικοί λίθοι, καλογεννητήρες»)

Οι Έλληνες από τα αρχαία χρόνια είχαν εντάξει μερικούς ορυκτούς πολύτιμους λίθους, καθώς και διάφορα «πετράδια» (ημιπολύτιμους λίθους) στα «ωκυτόκια». Είχαν δε εκτιμήσει ότι πέραν από την ιδιότητά τους να στολίζουν είχαν και την ικανότητα και δύναμη να επιδρούν πάνω στον τοκετό. Οι κακές δαιμονικές δυνάμεις, που έβλαπταν τις επίτοκες και τις λεχώνες, μπορούσαν ακόμη να εμποδιστούν από μερικούς λίθους, που τους έλεγαν «λίθους ευτοκίας» ή «τίκτοντες λίθους» ή «εγκύμονας λίθους».

Τα χρόνια εκείνα οι έγκυες γυναίκες ήταν επιρρεπείς στο να πιστεύουν καθετί που ήταν υπερφυσικό και είχε θεία προέλευση. Ο φόβος, που είχαν οι γυναίκες για την πιθανή κακή έκβαση του τοκετού, μαζί με την άγνοια οδηγούσε στη δεισιδαιμονική αντίληψη για τη θεραπεία μιας επιπλοκής στις κρίσιμες ώρες της γέννησης. Κάτω από αυτή τη ψυχαναγκαστική επίδραση, πίστευαν ότι ορισμένοι ορυκτοί λίθοι, όπως ο αετίτης, ο γαγάτης, το λυγγούρι, το τοπάζι, το ζεφείρι, το σμαράγδι, το ρουμπίνι, ο αιματίτης κλπ., με το χρώμα, το σχήμα, την υφή και τη λάμψη τους, είχαν μεγάλο ωκυτόκιο, ευετηριακό, φυλακτικό και αποτρεπτικό συμβολικό χαρακτήρα, όταν μάλιστα μερικοί πολύτιμοι λίθοι παρουσίαζαν διάφορες μορφές και σχήματα, που ευνοούσαν την ευτοκία.

Πολλές φορές δεν εξεταζόταν η επιστημονική αξία τους, αν πράγματι είχαν ωκυτόκιο ή θεραπευτική αξία, όσο η περετυμολογική θεραπευτική τους έννοια· λ.χ. ο αιματίτης λίθος λόγω χρώματος αλλά και λόγω χρήσεως εθεωρείτο όργανο θεραπείας, πρόληψης και καταστολής μιας αιμορραγίας. Οι παλιές παραδοσιακές μαμμές τα πετράδια αυτά της ευτοκίας φρόντιζαν καταλλήλως να τα φορτίζουν με αρχέτυπα βιώματα και δοξασίες, που επιβίωσαν μέχρι σήμερα και αποσκοπούσαν στη διευκόλυνση του τοκετού και στην προστασία από επιπλοκές στη γέννα. Οι μαίες αυτές είχαν στη φαρέτρα της μαιευτικής τους ποικιλία λίθων με ωκυτόκια δύναμη, τους οποίους δάνειζαν, επί πληρωμή, ιδίως στις έγκυες αρχόντισσες ή τις έδιναν να τις κρατά η επίτοκος την ώρα του τοκετού για ευτοκία. Οι μαμμές σε κάθε ευκαιρία τόνιζαν ιδίως στις πρωτάρες ότι τα συγκεκριμένα πετράδια ήταν «χριστολοημένα» και έκρυβαν μέσα τους μυστικές ωκυτόκιες δυνάμεις, που αντιστοιχούν προς τα διάφορα στάδια του τοκετού.

Οι παραδοσιακές μαμμές τους λίθους αυτούς τους αποκαλούσαν «καλογεννητήρια πετράδια» ή «καλομανίτσες» ή «πετράδια της καλής λευτεριάς» ή «γκαστρωμένα πετράδια» ή «τίκτοντες λίθους» και «οι εγκύμονες λίθοι» των αρχαίων, όπως λ.χ. ο αετίτης λίθος, που περιείχε στην κοιλότητά του έναν άλλο μικρότερο λίθο (μίμηση εγκυμοσύνης).

Τίκτοντες λίθοι

1) Ο «αετίτης λίθος»³⁷ ή «αετόλιθος» ή «κροταλόλιθος» ή «γκαστρωμένο πετράδι» ή «εγκύμων λίθος» ή «ευτόκιος λίθος». Ο αετίτης είναι λίθος λευκός σε σχήμα αυγού αετού ή καρύου ή βότσαλου. Είναι το αργιλομιγές οξείδιο του σιδήρου και απαντά εντός ψαμμιτικού γαιανθρακοφόρου κοιτάσματος. Ο αετίτης δίνει την εικόνα ενός σφαιροειδούς κοίλου συγκρίματος, σαν απολι-

37. Ν. Γ. Πολίτης, «Ωκυτόκια», *ό.π.*, σ. 360-361.

θωμένο αυγό αετού. Μέσα στην κοιλότητά του βρίσκεται ελεύθερος πυρήνας αποσκληρωμένης ώχρας. Αν κουνηθεί με το χέρι, προκαλεί κροταλισμό, εξ ου και η ιδιότητά του ως ωκυτοκίου.

Όταν πρόκειται να γεννήσει η αετίνα, ο αετός φέρνει τον αετίτη λίθο στη φωλιά του, ο οποίος έχει την ιδιότητα να διευκολύνει τον τοκετό. Τον αετίτη λίθο τον χρησιμοποιούσαν οι παλιές μαμμές σε δύσκολους και παρατεταμένους τοκετούς. Τον έδεναν στο δεξιό ριζομήρι της τίκτουσας ή, όταν είχε ισχυρές ωδίνες, τον κρατούσε στην παλάμη της.

2) Ο «γαγάτης λίθος» ή «γαγγήτις λίθος» ή «εγγαγίς πέτρα». Ο λίθος αυτός είναι ένα είδος άνθρακα στερεού, πολύ σκληρός, πισσοειδής, μαύρος σαν λιθάνθρακας ή γαιάνθρακας με ρητινομιγή λαμπερή επιφάνεια. Την πλέον ισχυρή ωκυτόκιο δύναμη έχει ο γαγάτης, που προέρχεται από την πόλη Γαγαία της Λυκίας.

3) Το «λυγγούρι» ή «λυγγούριο». Ο ωκυτόκιος αυτός λίθος έχει χρώμα ήλεκτρου φλογώδους με ισχυρές ηλεκτροστατικές ιδιότητες. Κατά την αντίληψη του λαού, ο λίθος αυτός της ευτοκίας είναι τα απολιθωμένα ούρα της λύκαινας. Το «λυγγούρι» ως ωκυτόκιο χρησιμοποιούσαν συχνά οι «μπαμπές» (μαμμές) στον Πόντο και την Καππαδοκία.

4) Το ήλεκτρο, «κεχριμπάρι». Το ήλεκτρο θεωρείται ως ο αρχαιότερος λίθος ευτοκίας. Απαντά κυρίως στις ακτές της Βαλτικής Θάλασσας. Παρήχθη κατά την τεταρτογενή περίοδο από μια ποικιλία πεύκης που έχει εκλείψει, της *pinus succinifera*, και αποτελεί τα φυτικά εκκρίματα (=δάκρυα) του δένδρου. Περιέχει 6% ηλεκτρικό οξύ και ορυκτή ρητίνη, όπως το κόμμι, η σμύrna και ο λίβανος.

5) Ο «μαγνήτης λίθος» ή «Ηρακλεία λίθος». Ο λίθος αυτός επίσης πιστεύεται ότι έχει ωκυτόκιο δύναμη. Η μαμμή τους τρεις τελευταίους μήνες της εγκυμοσύνης συνιστούσε τη χρήση μαγνήτου στην κοιλιά, για να έχει καλή εμπέδωση το έμβρυο. Πίστευαν ότι η γη το τραβάει να κατέβει με το κεφάλι και να μη γεννηθεί ανάποδα. Ήταν ωκυτόκιο προφυλακτικό της ανώμαλης ισχιακής προβολής, την οποία ανέκαθεν φοβόντουσαν λόγω του υψηλού ποσοστού θνησιμότητας της μητέρας και του εμβρύου.

6) Ο αιματίτης λίθος. Πρόκειται για οξειδίο του σιδήρου με ερυθρό χρώμα και λάμψη. Οι αιμοστατικές του ιδιότητες συνδέθηκαν από τους αρχαιστάτους χρόνους με το χρώμα του. Ο «Πάπυρος» του Έμπερ συνιστά τη χρήση του αιματίτη, για να σταματούν τις αιμορραγίες στη λοχεία. Γενικώς, τα κόκκινα πετράδια θεωρούνται ως αιμοστατικά, όπως το ρουμπίνι, το κοράλλι

(απολίθωμα θαλασσίου ζώου), ο σπινέλης, το καρνιόλιο κ.ά.

7) Ο σμάραγδος (το σμαράγδι). Οι αρχαίοι διέκριναν τις διάφορες ωκυτόκιες ιδιότητές του ανάλογα με τις φυσικές του ιδιότητες. Μεγάλη σημασία έδιναν στο χρώμα του. Το χρησιμοποιούσαν ως λίθο, που χαλάρωνε την επίτοκο και την ξεκούραζε στις δυνατές ωδίνες. Η δυστοκούσα υποχρεωνόταν να κοιτάει συνεχώς τον σμάραγδο, για να ξεκουράζεται στα μεσοδιαστήματα των ισχυρών ωδίνων. Το χρώμα του παραμένει αμετάβλητο στο ημίφως και στο φως του λύχνου, δηλαδή στις ώρες του τοκετού.

8) Οι λίθοι του Σολομώντος. Ο σοφός βασιλιάς Σολομών συνιστούσε ως λίθους ευτοκίας τους εξής τέσσερις: α) το σμαράγδι β) το τοπάζι γ) το λαζούρι και δ) το καρβούνι.

9) Πετράδια που διώχνουν τους φόβους της γέννας σε πρωτότοκο. Στη λαϊκή αντίληψη των παραδοσιακών μαιών ξεχώριζαν επτά έως εννιά πετράδια, που έδιωχναν τον φόβο στις πρωτάρες. Γι' αυτό τα συνιστούσαν ως προφυλακτικά ωκυτόκια. Αυτά ήταν ο χαλκιδόνιος, ο χαλαζίας, το βηρύλλιο, η ακουαμαρίνα, ο φιδόλιθος, ο αγάτης, ο γαγάτης, το κοράλλι και ο κύανος.

Ιατρική ερμηνεία

Είναι δύσκολο να ερμηνεύσει κάποιος ιατρικά την δύναμη της ευτοκίας, που πίστευαν ότι είχαν μερικοί πολύτιμοι λίθοι. Ίσως, η «πλύση του εγκεφάλου» και η δύναμη της υποβολής των παραδοσιακών μαιών προς τις πρωτοτόκους να είχε κάποια επίδραση στη νευροφυσιολογία της επιτόκου με την παραγωγή πολυπεπτιδίων ευεξίας, ντοπαμίνης, στιμουλινών, β-ενδορφινών, κατεχολαμινών, ρυθμιστικών ενζύμων, παραγωγή ωκυτοκίνης ή μείωση προγεστερόνης και άλλων μικρομοριακών ενώσεων και ενζύμων, οι οποίες να είχαν κάποια ψυχογενή επίδραση στην επίτοκο.

Η τάση να προσδίδουν οι μαμμές σε μερικούς πολύτιμους λίθους ωκυτόκια δύναμη και να γίνονται τόσο πολύ αποδεκτοί από τις γυναίκες, μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι, αφού είναι τόσο βαθιά ριζωμένη στις επιτόκους, ανταποκρίνεται σε μια ανθρώπινη ανάγκη της επιτόκου λόγω ψυχαναγκασμού από την αγωνία και τον φόβο σε αυτή τη διαβατήρια κρίσιμη ώρα της γέννας.

Εκείνο που χάριζε την εμπιστοσύνη ότι επιδρούσε στην ευτοκία δεν ήταν ο ίδιος ο πολύτιμος λίθος, αλλά η ιδέα την οποία εκπροσωπούσε και με την οποία ταυτιζόταν συναισθηματικά και ενσωμάτωναν οι επίτοκες, που τις κρατούσαν με τυφλή πίστη. Ίσως η ωκυτόκια ιδέα ενισχυόταν, όταν την κρατούσαν σφιχτά και την θεωρούσαν ως σύμβολο ευτοκίας. Έτσι, οι λίθοι αυτοί

αποκτούσαν μεγάλη συναισθηματική αξία, αφού οι επίτοκες είχαν μεγάλη ανάγκη προστασίας από τα κακά πνεύματα της φύσεως που τις έβλαπταν. Τέλος, πιστεύουμε ότι η πολυσήμαντη αυτή χρήση των πολύτιμων λίθων, που φέρουν ευτοκία στις δυστοκούσες και καταπονημένες ψυχικά από έναν επίπονο και παρατεταμένο τοκετό, είχε ευνοϊκές και ευμενείς επιδράσεις στην ψυχική τους κατάσταση.

ΙΗ. Τα «γεννοκαθίσματα της γκαστρούδας», ήτοι οι ωκυτόκιες θέσεις και στάσεις της ετοιμόγεννης στον τοκετό προς ευτοκία

Οι παλιές μαμμές ποτέ δεν περιόριζαν την επίτοκο να γεννήσει σε αυστηρά προκαθορισμένη στάση, γιατί γνώριζαν από πείρα ότι όλες οι δογματικά και αυστηρά καθορισμένες στάσεις εμποδίζουν τη γέννα. Το αξίωμά τους ήταν ότι η κάθε ετοιμόγεννη μπορούσε να λάβει οποιαδήποτε θέση την υποβοηθούσε καλύτερα, γιατί γνώριζαν ότι η ελευθερία των κινήσεων και η αλλαγή της θέσεως και της στάσεως της επιτόκου ήταν σημαντικός παράγων για την ανακούφιση του πόνου, οι δε ωδίνες έτσι γίνονταν αισθητά λιγότερο επώδυνες.

Η όρθια θέση θεωρείτο η καλύτερη για το παιδί, αλλά η γυναίκα είχε περισσότερο αίμα. Στην όρθια θέση συγκαταλέγονται και όλες οι θέσεις, που ο κορμός της γυναίκας παρέμενε όρθιος. Αναφέρουμε μερικές: α') το κάθισμα στο σελλί ή «καθιστή» (για αρχόντισσες) β') το κάθισμα σε όρθια στημένο σαμάρι γαϊδούρας για τις φτωχές γ') το «ανεκόρκουδο», δηλαδή ημικαθιστά δ') στα γόνατα πάνω σε δυο πέτρες (έτσι γέννησε η Ζαμπέτα τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη κάτω από ένα δένδρο) ε') η γονατιστή ή στάση προσευχής και να κρατιέται από στύλο ή κορμό δένδρου (συνήθης στάση σε ισχιακή προβολή ή διδυμογέννηση-έτσι γέννησε η Λητώ) ζ') Η «ακρόκωλη» στην άκρη του κρεβατιού με ανοιχτά τα πόδια να στηρίζονται καλά στο πάτωμα η') το «στηθογονάτισμα» στο στρώμα ή σε στρωμένη κουρελού ή στο χώμα ή στο λιβάδι με σηκωτούς τους μηρούς, ώστε τα γόνατα να ακουμπάνε στο στήθος (στηθαγκωνιάρη) θ') η ξαπλωτή ή ύπτια ι') η πλάγια δεξιά ή κουλουριαστή ια') ο «σεισμός», δηλαδή η κατακόρυφη σείση της Ήρας και η μετέπειτα του Ιπποκράτους. Εδώ οι δυο κρατιτικές την τίνεζαν ρυθμικά πάνω κάτω ιβ') η «κρεμαστή», που κρεμούσαν τη γυναίκα με σχοινί από το πάτερο του σπιτιού δένοντας την από τις μασχάλες ιγ') η «κρατητή», δηλαδή το κράτημα όρθιας με ανοιχτά τα πόδια από τον άνδρα της και το λίκνισμα ιδ') του «τανυσμού», ήτοι καθιστή και να τανυέται, όπως στην αφόδευση ιε') ο «μπούσουλαι», παραλλαγή της γονατιστής (βλ. εικ. 4 και Παράρτημα, σ. 1167).

Εικ. 4:
Στάσεις κατά τον τοκετό.

ΙΘ. Οι «κουτάλες» της μαμμής ως ωκυτόκια ή τα «λευτεροχούλιαρα» ή «ξεκεφαλιστρες» ή «σπαλογυρίστρες» ή «κεφαλοκράτες», ήτοι τα εργαλεία της μαμμής σε δυστοκία προς ευτοκία

Η χρήση των εργαλείων της μαμμής γινόταν σε δυσαναλογία πυέλου-εμβρύου, αλλά και σε πολλά άλλα αίτια, που προέρχονταν από την μητέρα ή το έμβρυο.

Κ. Τα «λουρώματα» ή «τα πάθια του λώρου» ή «το ζώσιμιο του φιδιού-φίδιασμα» ή η «λουρόδεση», ήτοι ωκυτόκια για δυστοκία από επιπλοκές της ομφαλίδος (ομφαλίου λώρου)

Οι δυστοκίες από ανωμαλίες της ομφαλίδος ήταν πολύ σοβαρές, γιατί απειλούσαν άμεσα τη ζωή του εμβρύου σε ποσοστό 40% περίπου. Τα ωκυτόκια αυτά ήταν για: α') την πρόπτωση του ομφαλίου λώρου β') τη μακρά ομφαλίδα και την περιέλιξη του λώρου γ') τη βραχεία ομφαλίδα. Αποσκοπούσαν στην ανάταξη του κρεμασμένου λώρου, την πρόληψη του οιδήματος, την αποφυγή δημιουργίας ψευδών κόμπων, τη διάρρηξη αγγείων ή τη ρήξη της ομφαλίδος κλπ.

ΚΑ. Τα ωκυτόκια για την αποβολή του πλακούντος και των εξαρτημάτων, υμένων και του ομφαλίου λώρου

Περιελάμβαναν: α') το «φοβέρισμα» του υστέρου β') τα «βαρύδια» ή τους «μολύβους της έλξης» γ') το «μαύλισμα» του ακόλουθου δ') το «φυσούνισμα» ε') τον «ταραγμό του κλουβίτη»

ΚΒ. Τα ωκυτόκια για τα «αντισκώματα» της λεχώνας (αποφυγή σοβαρών επιπλοκών της λοχείας)

Προφύλαξη: α') από την εμβολή αμνιακού υγρού ή εμβολή αέρα («Λάμια»)

β') από την αγχώδη καταπληξία από θυρεοειδική κρίση («Γελλώ») γ') από την ινωδογοπενία («Γοργώ» ή «Μορμώ» δ') από το «κλείδωμα της μήτρας», δηλαδή τη λοχειόμπτρα και το «κλύζεμα» της μαμμής ή τα «κλυστήρια» ε') τα ωκυτόκια για τα στεροπόνια (τα αχνίσματα, οι υποκαπνισμοί κλπ.) στ') τα ωκυτόκια για τις «κακοσύνες» ή τους «φθονερούς ρύπους» ζ') τα ωκυτόκια για την «Στρίγγλα», ήτοι την εκλαμψία της λοχείας (τοξιναιμία) η') ωκυτόκια για τον «λευτερίτη»³⁸ ή την «αρπάχτρα», ήτοι πράξεις για την πρόληψη του επιλόχειου πυρετού ή και για την σηπαιμία. Η επιλόχειος λοίμωξη, οι αιμορραγίες και οι τοξιναιμίες ήταν οι τρεις κυριότερες αιτίες θανάτου των λεχωνών, που απομάκρυναν τη μητέρα από την οικογένεια και το νεογέννητο³⁹.

ΚΓ. Άγιοι προστάτες των εγκύων και βοηθοί των επιτόκων προς ευτοκία ή «άγιοι για τις γέννες, που δίνουν καλή λευτεριά» ή και «άγιοι τιμωροί»

Κατά την αντίληψη του λαού υπάρχουν άγιοι, στους οποίους κατά κοινή πίστη απέδιδαν ωκυτόκιες χάριτες και δυνάμεις ευτοκίας. Ο λαός πίστευε ότι πρώτη η Παναγία και ο Χριστός είχαν μεγάλη δύναμη και πάντοτε βοηθούσαν τις ετοιμόγεννες που δυστοκούσαν. Μετά την Παναγία οι παρακάτω άγιοι θεωρούνταν ως άγιοι της ευτοκίας με αξιόλογη ωκυτόκιο δύναμη:

1) Ο άγιος Ελευθέριος. Άμα η έγκυος αισθανόταν τα πρώτα σκιρτήματα της μητρότητας (4ος μήνας κύησης), έβλεπε τον εαυτό της σαν «δίψυχη» εκτός από την σκέψη της Παναγίας και κάτω από την προστασία του αγίου ιερομάρτυρος Ελευθερίου, σε κάθε δε γέννα έστελνε πρόσφορο στην εκκλησιά για να έχει καλή λευτεριά. Η πίστη του λαού ότι η χάρις του αγίου αυτού παρέχει εύκολο τον τοκετό ήταν καθολική στον ελλαδικό χώρο.

Για να τιμήσουν τον άγιο οι έγκυες δεν εργάζονταν κατά την εορτή του, προκειμένου να έχουν την εύνοιά του, να καλογεννήσουν. Όταν προσεκαλείτο η μαμμή, έφερνε μαζί της και την εικόνα του αγίου Ελευθερίου, την οποία τοποθετούσε πλάι στην επιτόκο ή επί της κοιλίας της δυστοκούσης, γιατί θεωρούσε την ενέργεια αυτή ως τελεσφόρο ωκυτόκιο. Επίσης, επί δυστοκίας έψαλλαν παράκληση στον άγιο και έταζαν το τεχνησόμενο, αν μεν είναι γιος, να του δώσουν το όνομα Ελευθέριος ή Ελευθερία, αν είναι κόρη.

38. Ντ. Δ. Ψυχογιός, «Ηλειώτικα παιδοκόμια», *Λαογραφία* ΙΓ' (1952), σ. 340-346 και ΙΕ' (1954), σ. 248-273.

39. Π. Παναγιώτου, *Πρακτική Μαιευτική*, Αθήνα 1965.

2) Ο άγιος Αζαρέας (Ζαρέας). Πρόκειται για προσωποποίηση του αγίου Βλασίου (11 Φεβρουαρίου). Είναι άγιος που προστατεύει όσες γυναίκες καθυστερούσαν να γεννήσουν. Θεωρείται προστάτης άγιος των παρατεταμένων τοκετών (πάνω από 41 εβδομάδες) και επιφέρει ευτοκία στην δυστοκούς και υγεία στον «ζαρέα», δηλαδή στο παιδί που γεννήθηκε από καθυστερημένο τοκετό.

Ως γνωστό, τα παιδιά που γεννιούνται από παρατεταμένο τοκετό λόγω αρχομένης ατροφίας του πλακούντα αποκτούν ιδιότητες προώρων και γεννιούνται σουφρωμένα, ζαρωμένα, ρυτιδωμένα, με ρικνώσεις του δέρματος, της κοιλίας, του λαιμού και των άκρων και λόγω αφυδατώσεως και κακής ενδομητρικής κυκλοφορίας έχουν υψηλή θνησιμότητα. Ο άγιος δεν προκαλούσε βεβαίως στα νεογνά ζαρωματιές, όπως μερικοί νομίζουν, αλλά «σπήλιωνε» τα νεογνά αυτά και τα ενυδάτωνε με νερό-μέλι-γάλα. Στο σπήλαιο που ζούσε οι συνθήκες θερμοκρασίες και υγρασία ήταν ιδανικές για τα σουφρωμένα (ζαρωμένα) νεογνά ως σε θερμοκοιτίδα.

3) Ο άγιος Αύκουλας. Πρόκειται για άγνωστο άγιο της ευτοκίας, που, όπως πίστευαν παρετυμολογικά, έκανε εύκολο τον τοκετό και άρα είχε οκυτόκιο δύναμη. Ήταν ένας ήπιος φτωχός άγιος, όπως όλοι οι αγιοί της ευτοκίας, ο οποίος χρησιμοποιούσε μεθόδους που από ένστικτο εφαρμόζαν τα «συράμενα της γης» (φίδια). Πιστεύουμε ότι ο «άγιος» Αύκουλας είναι επιβίωση του θεού Ασκληπιού. Ως γνωστόν, ο Ασκληπιός είχε ικανότητα για ταχεία και αίσια έκβαση του τοκετού, όταν μετά το λάλημα του μαύρου αλέκτορος η γυναίκα εξακολουθούσε και είχε ωδίνες. Τότε ο Ασκληπιός έκανε τρεις ενέργειες: α') ακουμπούσε στην κοιλιά της δυστοκούσας ζευγάρι όφρων την ώρα που βρίσκονταν σε ερωτική περίπτυξη, β') έζωνε την κοιλιά της κακογεννήτρας με φιδοτόμαρο δράκου (νεροφίδας) και γ') έκαιγε μια βέργα βαγιάς και την έβαζε σε μια φιδότρυπα, οπότε το φίδι ζαλισμένο περιελίσσετο επί της ράβδου και έτσι κουλουριασμένο το έφερνε γρήγορα και το επέθετε στην κοιλιά της δυστοκούσας και γεννούσε παρευθής. Ο όφρις αυτός έκτοτε έμενε στο σπίτι ως «οικουρός». Είναι το φίδι η ελαφίς ή σπιτόφιδο. Το «ρόγιασμα» (αμοιβή) του φιδοπιάστη ήταν ένας μαύρος κόκορας.

Η αντίληψή μας αυτή στηρίζεται στην παράδοση ότι τόσο στην αρχαιότητα όσο και στο Βυζάντιο και κατά την νεοελληνική εποχή (1453-1953) «οικουρός όφρις» ή «σπιτόφιδο» δεν υπήρχε ποτέ σε σπίτια άκληρων ζευγαριών. Πιστεύουμε ότι ο άγιος Αύκουλας είναι επιβίωση του Ασκληπιού, γιατί έχει επιζήσει όπου υπήρχαν Ασκληπιεία, όπως στην Πέργαμο, τη Σμύρνη, τη Λυκία της Μ. Ασίας και στον ελλαδικό χώρο στην Αρκαδία, τη

Μεσσηνία, την Αργολίδα. Στην παράδοση έχει επιζηήσει η αντίληψη ότι ο Ασκληπιός ήταν «φιδοπιάστης» και εξολοθρευτής αρουραίων στην Θέλπουσα της Αζανίας (βορειοδυτική Αρκαδία), όπου και γεννήθηκε ως νόθος. Στις περιοχές αυτές κατά τα νεότερα χρόνια καλείται ο φιδοπιάστης του χωριού σε δυστοκία, ο οποίος εκτός από τις παραπάνω μεθόδους κάλυπτε την κοιλιά της γυναίκας με μια κουβέρτα που ισχυριζόταν ότι είχε σκεπάσει φίδια ή κι έβαζε στον αφαλό της γυναίκας φιδάκια ακίνδυνα (της Παναγίας).

Η λέξη Αύκουλας πιθανόν προέρχεται από την αρχαία λέξη αυτίκα, που σημαίνει στη στιγμή, αμέσως, παραχρήμα, αΐθις, αυτόθι, ως το κατεπείγον, ιδιότητες που απέδιδαν στον Ασκληπιό και στον άγιο Αύκουλα ότι επέφεραν ταχύ και εύκολο τοκετό σε δυστοκούσα. Συνήθως μετά τη ρήξη του θυλακίου, δηλαδή το σπάσιμο των νερών, μια πολύτοκος έκανε 3-7 ώρες για το στάδιο της εξωθήσεως. Με τον φόβο που προκαλούσε το φίδι, όταν ετοποθετείτο πάνω στην κοιλιά, παράγονταν β-ενδορφίνες, στιμουλίνες και ντοπαμίνες και ο τοκετός γινόταν σε μισή, το πολύ σε μια ώρα.

4) Η αγία Λεχούσα. Δεν πρόκειται για αγία, αφού δεν υπάρχει με αυτό το όνομα στο χριστιανικό εορτολόγιο, αλλά μάλλον είναι προσωποποίηση της Παναγίας Λεχώνας, της Υπαπαντής που σαραντίσε από τη λεχωνιά ή της Παναγίας της Ελεούσας. Πιστευόταν ότι, επειδή η Παναγία ευκολογέννησε χωρίς ισχυρές ωδίνες, η αγία Λεχούσα (Παναγία) προστάτευε τις λεχώνες από τα 40 κακά δαιμόνια της λεχωνιάς, εφ' όσον για να την τιμήσουν έπαιρναν την ευχή της με τον σαραντισμό. Παρ' ότι η Παναγία γέννησε το Χριστό αλοχεύτως, όμως οι λαϊκές μαμμές πίστευαν ότι η Παναγία πέρασε κι αυτή τη λεχωνιά της. Έτσι, μπορούσαν καλύτερα να την ταυτίσουν με τις λεχώνες.

5) Η αγία Μαρίνα. Ήταν η αγία της γονιμότητας, της ευτοκίας και της κατευνάσεως των κωλικών των βρεφών και γενικώς προστάτιδα των καχεκτικών παιδιών. Η παράδοση λέει ότι η αγία Μαρίνα έντυνε τα ορφανά παιδιά, που οι μανάδες τους είχαν πεθάνει στη γέννα. Αυτή ήταν ικανή να ηρεμεί και να καθησυχάζει τα βρέφη, να τα «μαρανίσκει», ίσως παρηχητικώς μαρίνα-μαρανίσκω = καθησυχάζω, ηρεμώ.

6) Ο άγιος Στυλιανός. Η πίστη του λαού ότι ο άγιος αυτός ενίσχυε και προστάτευε το έμβρυο από πρόωρο τοκετό (το «στύλιωνε») και μετά τη γέννα το στύλωνε, δηλαδή του ενίσχυε την υγεία του, αφού ήταν φίλος των νηπίων (το όνομα του αγίου από τη λέξη στύλος). Ο άγιος Στυλιανός άγιασε σε σπήλαια και έγινε λαϊκός γιατρός νεογνολόγος και βρεφολόγος, που θεράπευε τα νήπια από διάφορες θανατηφόρες νόσους. Όσες δε γυναίκες είχαν χάσει τα παιδιά τους, τον επικαλούνταν να τις βοηθήσει, ώστε να τεκνοποιήσουν

και πάλι και να έχουν ευτοκία. Προς τούτο όλες οι έγκυες και μπότερες τιμούσαν με αργία την εορτή του αγίου (26 Νοεμβρίου), για να διαφυλάττει τα νήπια τους, καθώς και οι επίτοκες ως επιφέροντα την ευτοκία.

7) Ο άγιος Φανούριος, ο άγιος Γρηγόριος, ο άγιος Ευστάθιος, ο άγιος Παντελεήμων, οι άγιοι Ανάργυροι, η αγία Άννα και ο άγιος Ερμογένης (στην Κύπρο)

Άγιοι τιμωροί των επιτόκων

1) Ο άγιος Συμεών. Ο άγιος Συμεών θεωρείται θεότρομος άγιος για τις έγκυες, γιατί πίστευαν ότι τιμωρούσε αυστηρότατα κάθε παραβάτιδα έγκυο, που δεν τιμούσε την εορτή του απέχοντας από κάθε εργασία, όπως απαιτούσε το έθιμο. Η τιμωρία του φτωχού αυτού αγίου ήταν ότι αποτύπωνε σε εμφανές μέρος του σώματός του εμβρύου που κυοφορούσε η γυναίκα κάποιο σημάδι, δηλαδή σημείωνε και «σημάδευε» το παιδί για την ασέβεια της μάνας του.

Για να αποφύγουν την ενδεχόμενη βλάβη του παιδιού τους, οι έγκυες, ιδίως τους τρεις πρώτους μήνες της εγκυμοσύνης, τιμούσαν την εορτή του αγίου (3 Φεβρουαρίου). Απείχαν από κάθε εργασία και πρόσεχαν να μην αγγίζουν κάτι, διότι πίστευαν ότι ο άγιος θα αποτύπωνε σε εμφανές μέρος του σώματος του παιδιού τους (πρόσωπο, λαιμό, χέρια) σημείο σημαδεύοντας το παιδί. Αν λ.χ. έπιανε τσουκάλι, θα έβγαζε το παιδί μελαγχρωματικό σπίλο, αν έκοβε κόκκινο ύφασμα ή έκοβε γαρυφαλλο και το μύριζε, θα έβγαине το παιδί της με κόκκινο σημάδι στο πρόσωπο, δηλαδή αιμαγγείωμα. Αν άνοιγε ψαλίδι το παιδί, θα γεννιόταν κοροχειίλης (με λαγόχειλο) κλπ., ίσως από τη υποτιθέμενη σημασία του παρετυμολογικού ονόματος του αγίου.

Γνωρίζουμε ιατρικώς ότι η οργανογένεση στο έμβρυο λαμβάνει χώρα τις πρώτες 12 εβδομάδες της κύησης. Αν τότε επισυμβεί ισχυρό stress⁴⁰, αγχώδεις καταστάσεις, ισχυρές συγκινήσεις ή έντονες ενοχές, η υπερέκκριση της αδρεναλίνης και η παραγωγή κατεχολαμινών ευνοεί ιδίως τις δερματικές δυσπλασίες, όπως τα αιμαγγειώματα και τους σπίλους, καθώς και τη χειλε-οσχιστία (λαγόχειλο). Αν όμως μετά τον τρίτο μήνα η έγκυος βρισκόταν στην ανάγκη να εργασθεί στο σπίτι ή έξω, μπορούσε άφοβα να το πράξει, αρκεί να έφερε πάνω της ένα καθρεφτάκι και ένα καρφί και να ζητούσε συγγνώμη από τον άγιο, γιατί το έμβρυο είχε ήδη διαπλαστεί.

♦
40. B.J. Malliken, A.E.Young, *Vascular Birthmarks Hemangiomas*, W.B.Saunders, Philadelphia 1988.

2) Ο άγιος «Αλήμουνas» ή άη Γιάννης Αλίμονος ή άη Λάζαρος ο «Αλλοιμονάκης» ή άη «Αλήμουνas». Κατά την αντίληψη των παραδοσιακών μαιών στην Ήπειρο και στην Πελοπόννησο υπάρχει ένας άγιος, που έχει σχέση με τη γέννα της γυναίκας και αυτός είναι ο άγιος Αλήμουνas» (Αλεήμωνas = ανελεήμων). Ήταν ένας «τιμωρός» άγιος και όχι προστάτης άγιος, που δεν χαριζόταν σε καμιά γυναίκα που είχε κακή λεχωνιά. Αυτός, όπως έλεγαν, άφηνε τη λεχώνα, που παρουσίαζε κάποια σοβαρή επιπλοκή για τη ζωή της, απροστάτευτη, να πεθάνει χωρίς να τύχει της ελεημοσύνης του, ιδίως όταν ήταν ετοιμοθάνατη: α') από ασταμάτητη (κατακλυσμιαία) αιμορραγία της υστεροτοκίας, δηλαδή από το «πάτημα του Άλυ», β') από επιλόχειο πυρετό, τον λεγόμενο «λευτερίτη» ή «αρπάχτρα» ή γ') από πνευμονική εμβολή, δηλαδή από εν τω βάθει θρομβοφλεβίτιδα, δηλαδή το «κουτσοδαιμονάκι».

Στην φαντασία τους ο «άγιος» αυτός ήταν φτωχός, καχεκτικός, κοντός, μαυριδερός, χωρίς αρετές, ανελεήμων, άστοργος, αδυσώπιτος, αμετάτρεπτος,. Στην πραγματικότητα δηλαδή στερούνταν κάθε αγιοσύνης. Το όνομά του ίσως είναι παραδηλωτικό παρωνύμιο, που είχαν προσάψει οι παλιές μαμμές στον άη Γιάννη ή στον φίλο του Χριστού Λάζαρο. Οι ύστατες παρακλήσεις τους έφταναν και μέχρι «απειλής»: «Αλίμονο μου και μένα και σένα, άη Αλτισμουνέ Αλίμονο και στην άτυχη, τη δύστυχη, την μαυρότυχη, που τραβάει τον αλίμονο και χαροπαλεύει». Πιστεύουμε ότι είναι ευφημιστική προσωποποίηση του Χάρου, γιατί μόνο ο Χάρος έχει τέτοιες ιδιότητες. Το βρέφος που επιζούσε από τον θάνατο της λεχώνας το έλεγαν «αλλοιμονάκι».

ΚΔ. Τα «υπομονίκια» και τα «εύκολα» της μαμμής ως ωκυτόκια, ήτοι η συνεχής συμπαράσταση της μαμμής στον τοκετό της πρωτοτόκου προς ευτοκία

Ο ρόλος της μαμμής σε έναν δύσκολο τοκετό μιας πρωτοτόκου ήταν σπουδαίος και καθοριστικός για την αίσια έκβασή του, γιατί απαιτούσε υπομονή, δεξιότητες, ευθυκρισία. Στην ατμόσφαιρα που δημιουργούσε η μαμμή η πρωτοτόκος έβρισκε την κατανόηση, την ψυχολογική υποστήριξη και κίνηση⁴¹, η οποία την βοηθούσε, ώστε να ξεπεράσει τα αισθήματα του φόβου και της αγωνίας, που ήταν φυσικό να έχουν κατακλύσει την ψυχή της.

Τα ευτράπελα και τα «χωρατά» της κυρά-μαμμής στα μεσοδιαστήματα

41. Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου, *Σημασιολογική θεώρηση των ρημάτων κίνησης της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, διατριβή επί διδακτορία, Αθήνα 1992.

των ωδίνων στο πρώτο στάδιο του τοκετού, που διαρκούσε 18-24 ώρες, αποσκοπούσαν στην ανακούφιση των συμπτωμάτων. Με την υποβολή και την ψυχοθεραπευτική της προσέγγιση προς την ωδίνουσα η μαία απέβλεπε στην ευτοκία. Η μαμμή με τη χρήση των λέξεων ως «ψυχής ίασιν»⁴² και με την ευτράπελη διάθεση την έπειθε να έχει υπομονή και πίστη.

Αναφέρουμε παρακάτω μερικά «υπομονίκια» και αστεία, που έλεγε η μαμμή:

–«Ὁχου, κυρά μου, υπομονή. Υπομονή, παιδάκι μου. Αν είναι κοπέλα, ώσπου να συμμαζέψει το αδράχτι της, τα σφοντύλια της και το καλαθάκι της, αργεί. Αν είναι πάλι γιος, ώσπου να βρει το τουφέκι του, τα μπαρουτόσκαγά του να το γεμίσει, αργεί. Το λοιπόν, υπομονή, παιδάκι μου».

–«Κακά πονεί αυτή που δεν γεννά, αλλά θυμήσου, αν δεν πονέσεις, δε θα γεννήσεις».

–«Υπομονή, ώσπου να πας και να' ρθεις, γεννάει η γυναίκα και περπατεί το μωρό»⁴³.

–«Υπομονίκια και κουράγιο να γεννήσεις με μια γλυκιά φωνή, για να ξαναγεννηθείς».

Οι δεισιδαίμονες πράξεις και ενέργειες, που είχαν άμεση συνάρτηση με την σωτηρία του νεογέννητου, το οποίο γεννήθηκε μετά από δυστοκία ασφυκτικά «σκασμένο» ή «νεκροπατημένο»

α) Η πρόληψη, καθοριστικός παράγων για την πρόγνωση του ασφυκτικού νεογνού μετά από δυστοκία

Ένα από τα πρώτα μελήματα της μαμμής, που μόλις προ ολίγων ετών κατενόησε η σύγχρονη ιατρική, ήταν η πρόληψη της ασφυξίας.

Όταν η μαμμή υποπτευόταν τους τελευταίους μήνες ή εβδομάδες ότι μια πρωτοτόκος κάτω των 18 ετών ή μια υπερπολύτοκη είχαν πιθανότητα για δυστοκία και αύξηση του κινδύνου για ενδομήτρια ασφυξία του εμβρύου, εφαρμόζαν τον «κανόνα των τριών», δηλαδή α') τάιζαν την έγκυο «μέλι και γάλα», β') έριχναν σε ένα ποτήρι νερό λίγη σόδα και το έπινε, γ') υποχρέωναν την έγκυο να κάνει τρεις «περπατοζωσιές» στην εκκλησία της Παναγίας ή του

♦—————

42. Ελευθερία Ν. Γιακουμάκη, *Ευφημισμός, γλωσσική προσέγγιση*, Αθήνα 2000.

43. Χ. Θ. Οικονομόπουλος, Α. Χ. Οικονομοπούλου, «Παροιμίες του ελληνικού λαού για την μάνα και το παιδί», *Θέματα Μαιευτικής-Γυναικολογίας* τόμ. 3 (τεύχ. 18), 2004, σ. 318-330.

αγίου Ιωάννη και έπρεπε να πάρει τρεις μεταλαβιές.

Σήμερα γνωρίζουμε ότι οι πράξεις αυτές της παραδοσιακής μαμμής είχαν κάποια ιατρική αξία. Όσον αφορά τον πρώτο κανόνα, όπως παραδέχεται η σημερινή ιατρική, αν διατηρηθεί σε φυσιολογικό επίπεδο το σάκχαρο του αίματος ιδίως τις τελευταίες εβδομάδες, τότε το κύημα εντός της μήτρας και το νεογέννητο ευθύς μετά τον τοκετό έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να επιβιώσουν από την ασφυξία. Όσον αφορά τον δεύτερο, έδιναν νερό με σόδα, για να καταπολεμήσουν την οξέωση. Γνωρίζουμε ότι η χορήγηση αλκάλεως (σόδας) αποκαθιστά το αρτηριακό pH και διατηρεί τη γλυκόλυση στη μητέρα και στο κύημα. Για τον τρίτο κανόνα, οι τρεις «περπατοζωσιές», δηλαδή τρεις φορές διαδρομή του περιγύρου της εκκλησίας καθημερινά τους τρεις τελευταίους μήνες ευνοεί την καλή θέση και αργότερα την εμπέδωση της κεφαλής. Με τις «περπατοζωσιές» πιστεύανε ότι, όταν έρθει η «μεγάλη ώρα», δηλαδή η ώρα της γέννας, τότε έμπαινε «το σφοντύλι στα αδράχτια», όπως έλεγαν, για την εμπέδωση της κεφαλής στην πύελο και εξελισσόταν ομαλά ο τοκετός. Οι τρεις μεταλαβιές (θεία κοινωνία) βοηθούσαν στην ψυχολογική στήριξη της επιτόκου με την παραγωγή Β-ενδορφινών, γτοπαμίνης, πολυπεπτιδίων ευεξίας και μείωση του stress⁴⁴.

Η ανάνηψη του ασφυκτικού νεογέννητου ήταν το κύριο μέλημα και η μόνη φροντίδα της μαμμής

Το πρόβλημα της ανανήψεως του νεογέννητου ήταν από τα μυκηναϊκά, τα αρχαία και τα βυζαντινά χρόνια συνδεδεμένο με μαγικοθρησκευτικές εμπειρικές ιατρικές αντιλήψεις. Το ίδιο συνεχίσθηκε και επί τουρκοκρατίας ως επιβίωση των αρχαίων δοξασιών για τον τοκετό.

Τα χρόνια εκείνα η περιγεννητική θνησιμότητα ήταν μεγάλη και ως κύρια αιτία εθεωρούντο οι δυστοκίες. Στους άτυπους αυτούς τοκετούς το ποσοστό της νοσηρότητας και θνησιμότητας αφορούσε στα δυο τρίτα (2/3) των γεννήσεων τα αγόρια και στο ένα τρίτο (1/3) τα κορίτσια και αυτό για καθαρά ιατρικούς λόγους (βλ. εικ. 5 και Παράρτημα, σ. 1168).

Η μαμμή λόγω μεγάλης εμπειρίας ήταν πάντοτε μεθοδική και συνεπής σε πράξεις και ενέργειες, που αποσκοπούσαν στην αντιμετώπιση μιας δυστοκίας και στην ανάνηψη και αναζωογόνηση ενός ασφυκτικού, «σκασμένου» αρτιγέννητου, η δε τηρητέα παραδοσιακή αγωγή από τη μαμμή σκοπό είχε τη μείωση

44. D. Baird, *όπ.*, σ. 1203 και C. River et al., *όπ.*, σ. 110 κ. εξ.

Εικ. 5:
Ανώμαλε προβολές που
προκαλούν δυστοκία.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Εικ. 6:
Χειρισμοί της εμπροσθομαμμής κατά τον τοκετό.

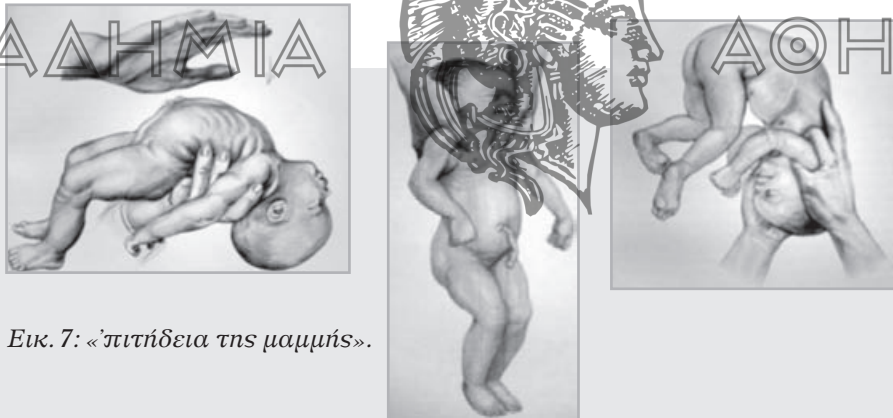

της περιγεννητικής θνησιμότητας.

Σε ένα δύσκολο τοκετό ηρωική μορφή δεν ήταν μόνο η παραδοσιακή μαμμή με τις εφαρμοζόμενες μεθόδους ανανήψεως του ασφυκτικού νεογνού, αλλά και το ίδιο το ασφυκτικό νεογνό αποτελούσε ίσως την ηρωικότερη μορφή, αφού έδινε μόνο του την υπέρτατη, σκληρή προσπάθεια για να επιζήσει, αδιάφορα από το τι υφίστατο από τις μαγικο-θεραπευτικές πράξεις και ενέργειες της μαμμής (βλ. εικ. 6 και Παράρτημα, σ. 1169).

Α. Τα «πιτήδεια» της μαμμής, ήτοι οι μέθοδοι για την ανάνηψη του ασφυκτικού νεογέννητου από την πρωτοπαθή άπνοια⁴⁵ (δεισιδαίμονες ωκυτόκιες πράξεις, που έχουν άμεση συνάφεια με τη σωτηρία και την υγεία του ασφυκτικού, «σκασμένου» νεογέννητου)

Τα «πιτήδεια» ήταν οι παραδοσιακοί τρόποι αντιμετώπισης του «νεκροπατημένου» ή «σκασμένου» νεογνού, δηλαδή του ασφυκτικού αρτιγέννητου με πρωτοπαθή άπνοια (βλ. εικ. 7 και Παράρτημα, σ. 1170).

Εικ. 7: «πιτήδεια της μαμμής».

Αν το «νεκρογέννη» ήταν «ασπρόχαρος», όπως ονόμαζε η μαμμή τη λευκή ασφυξία, τότε καθυστερούσε λίγο να το αφαλοκόψει. Το απέθετε χάμω ανάμεσα στους μηρούς της μάνας του, για να πάρει από τον ομφάλιο λώρο περισσότερο αίμα. Αν απεναντίας το παιδί γεννιόταν «μαυρόχαρος», δηλαδή κυανωτικό (μελανιασμένο), από φόβο μήπως δεν αναπνεύσει, το αφαλόκοβε

45. Χ. Θ. Οικονομόπουλος, Α. Χ. Οικονομοπούλου, *Από την Ηπειρώτισσα παραδοσιακή μαμμή στους σύγχρονους επιστήμονες μαία και μαιευτές*, εκδ. Ακίδα, Αθήνα 2003.

αμέσως. Μετά το αφαλόκομμα η μαμμή με γρηγοροσύνη προέβαινε στις παρακάτω σωστικές πράξεις και ενέργειες κατά την εξής περίπου σειρά προτεραιότητας⁴⁶.

1) Το κάλεσμα της Παναγίας και του άη Γιάννη. Πρώτο μέλημα της μαμμής ήταν η επίκληση στα θεία: «Έλα, σώσε, Παναγιά μου και άη Γιάννη», «ο Θεός να μας ξεμισεύει από την κακή την ώρα»! Αμέσως μετά την επίκληση η μαμμή παίρνει θάρρος, γίνεται «αιψιά», το πρόσωπό της γίνεται σιδηρό, ωμό, σκληρό, γίνεται τολμηρή, αμετάτρεπτη στις αποφάσεις της, για να σώσει το ασφυκτικό παιδί. Η μαμμή «λάζεται», δηλαδή δράττεται από τις κρίσιμες στιγμές που περνάει το «νεκρογέννι». Το πιάνει και έχει στα χέρια της τη μοίρα του παιδιού, δηλαδή τη ζωή ή τον θάνατο. Ευθύς αμέσως αρχίζει να μετράει τον κρίσιμο χρόνο με τα «Πατερνιά». Το ψιθύρισμα κάθε «Πατερνιά» αντιστοιχούσε σε χρόνο ενός πρώτου λεπτού της ώρας. Το νεογέννητο αυτό με την πρωτοπαθή άπνοια («σκασμένο») έπρεπε, για να σωθεί, να πάρει την πρώτη του αναπνοή μέσα στο χρονικό διάστημα των «τρών Πατερνιών».

2) Το πέρασμα από τη «φτερούγα» της μαμμής. Αμέσως μετά το αφαλόκομμα του απνοϊκού νεογνού η μαμμή κρατώντας το από τα σφυρά, το περνούσε μέσα από το δεξί ευρύχωρο μανίκι της, ενώ με τον δείκτη του άλλου χεριού α') καθάριζε τις «λεξιές», δηλαδή αφαιρούσε τις βλέννες, το αίμα, το υδράμνιο και λοιπές εκκρίσεις από τον στοματοφάρυγγα με το λιχανό δάκτυλο (δείκτη) πολύ ήπια, β') σήκωνε τα «κουτράφια» κάνοντας το «λαιοκόπημα», δηλαδή πίεζε τα υπερώια άγκιστρα προς τα πάνω στέλνοντας ένα ισχυρό ερέθισμα προς το κέντρο της αναπνοής διά μέσου των υπερώιων νεύρων, γ') τοποθετούσε στα «στιπλιαδάκια», δηλαδή στους μυκτήρες της μύτης, φτερό χήνας ή παγωνιού και το έστριβε για να καθαριστούν τα ρουθουνάκια του από τις βλέννες, ενώ ταυτόχρονα ερέθιζε τον βλεννογόνο προκαλώντας αντανάκλαστικά ερεθισμό του αναπνευστικού κέντρου. Το ασφυκτικό νεογνό αναπνέει πρώτα από τη μύτη και, όταν κλάψει, τότε μόνο μπορεί να αναπνεύσει από το στόμα. Το πέρασμα από τη «φτερούγα» της μαμμής είχε επιπρόσθετη ιατρική σημασία, γιατί το δέρμα του νεογνού δεχόταν απτικά ερεθίσματα λόγω της τριβής, αφού περνούσε εφαρμοστά μέσα από το μάλλινο μανίκι της μαμμής. Με το αντανάκλαστικό αυτό ερέθισμα του κέντρου της αναπνοής το νεογνό συνήθως άρχιζε να αναπνέει.

46. Τα «'πιτήδεια της μαμμής», για πρώτη φορά βλέπουν το φως της δημοσιότητας. Πρόκειται για πρωτογενές υλικό, που έχει συγκεντρωθεί στο Αρχείο του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Ιατρικής.

3) Το σταύρωμα πάνω από τη φωτιά. Αμέσως μετά η μαμμή περνούσε το νεογέννητο σταυρωτά πάνω από τη φωτιά του τζακιού, για να διώξει τα «κακά πνεύματα» (σοφή ιατρική πράξη, για να μη χάνει το νεογνό θερμότητα).

4) Το «ανακούρκουδο», δηλαδή το συμβολικό ξαναγέννημα του ασφυκτικού νεογέννητου από τις παραστεκούμενες μαμμές. Με γρήγορο ρυθμό η μαμμή περνούσε το νεογνό στα χέρια των βοηθών της. Η κάθε μια το περνούσε ταχύτατα από την τραχηλιά της «ανάστροφα», δηλαδή με το κεφάλι προς τα κάτω, και το έβγαζε μεταξύ των δύο μηρών της (εικονική δεύτερη γέννηση) για να αναζωογονηθεί. Αν υπήρχαν βλέννες ή υγρά στην τραχεία και τους πνεύμονες, με την ανάστροφη αυτή κίνηση αποβάλλονταν. Επίσης το απτικό ερέθισμα του δέρματος υποβοηθούσε στην έναρξη της αναπνοής. Το «ανακούρκουδο» έκαναν και οι άλλες δύο βοηθοί της, αλλά η κάθε μια ήταν ελεύθερη να αυτοσχεδιάζει ανάλογα με την πείρα της ως πολύτεκνη συνήθως μπτέρα που ήταν.

5) Το διώξιμο του Βερζεβούλη (Σατανά) και το κάλεσμα του Χριστού.

Η εμπροσθομαμμή ξανάπαιρνε το ασφυκτικό νεογνό και αφού το κρατούσε ισχυρά από τα σφυρά, το ανεμοστροβίλιζε (περιστρεφε) τρεις, πέντε, εφτά και εννιά φορές. Με την περιστροφή αυτή η φυγόκεντρος δύναμη βοηθούσε στην αποβολή υγρών από την τραχεία αυξανοντας ταυτόχρονα την υπεραιμία του εγκεφάλου για ερέθισμα του κέντρου της αναπνοής. Η μέθοδος αυτή της μαμμής είχε και κίνδυνο ένα 20%, γιατί, αν υπήρχε εγκεφαλική αιμορραγία, επιδειωνόταν με αποτέλεσμα τον θάνατο του νεογνού.

6) Το αεροβάφτισμα. Στο αεροβάφτισμα η μαμμή άνοιγε το παράθυρο προς ανατολάς, φυσούσε στο πρόσωπο το ασφυκτικό νεογνό τρεις φορές και έλεγε: «Βαπτίζεται ο δούλος του Θεού στο όνομα του Πατρός και του Υιού και του αγίου Πνεύματος και το όνομα αυτού Γιάννης. Αμήν» ή Μαρία, αν ήταν κορίτσι. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων πίστευαν πως εκείνη τη στιγμή με το αεροβάφτισμα το νεογνό συνήθως έπαιρνε την πρώτη του αναπνοή, καθώς και ότι όταν το βρέφος έκανε το πρώτο του κλάμα, εκείνη τη στιγμή έμπαινε στην ψυχή του παιδιού ο «φύλακας άγγελος», που θα το προστάτευε σε όλη του τη ζωή.

7) Το καντηλοβάφτισμα. Αν το νεογνό εξακολουθούσε να είναι ασφυκτικό με άπνοια στη χρονική διάρκεια περίπου του δεύτερου «Πατερηνώ», τότε η μαμμή του έριχνε στο κεφάλι όλο το λάδι της καντήλας που πάντα έμενε άσβηστη. Το λάδι της καντήλας έχει θερμοκρασία 37°C και διευκόλυνε τα απτικά ερεθίσματα. Στο καντηλοβάφτισμα επαναλαμβανόταν το ίδιο όπως στο αεροβάφτισμα, δηλαδή «Βαπτίζεται ο δούλος του Θεού Γιάννης στο

όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος. Αμήν», ενώ συγχρόνως η μαμμή του έτριβε τη ράχη, το στήθος, το πρόσωπο, τα πέλματα με το λάδι της καντήλας.

8) Το πέταγμα στην αγκαλιά του άη Γιάννη. Η μαμμή πρόσταζε τις τρεις παραμαμμές να καθίσουν «καταγής» σταυροπόδι (βαριά ατμόσφαιρα). Τότε η μαμμή από ένα σχετικά ικανό ύψος πετούσε το νεογνό στον αέρα τρεις φορές, για να το πιάσουν διαδοχικά στην αγκαλιά τους η κάθε παραμαμμή. Εθεωρείτο αποτελεσματική πράξη, ίσως επειδή ερεθιζόταν το λαβυρινθικό αντανάκλαστικό, που έχει συνάψεις με το κέντρο της αναπνοής μέσω των υποθαλαμικών κέντρων.

9) Το διώξιμο του «κουφού» με το «κουφοκοπανάκι». Η μαμμή στην αγωνιώδη προσπάθειά της να σώσει το αρτιγέννητο χρησιμοποιούσε το «κουφοκοπανάκι». Μ' αυτό χτυπούσε πολλές φορές τα πέλματα και τους γλουτούς του βρέφους. Το «κουφοκοπανάκι» είναι ένα μικρό εργαλείο της μαμμής, ξύλινο σαν πλαστηράκι, που φέρει εγχάρακτο σταυρό και πίστευαν ότι διώχνει τον «Κουφό», δηλαδή τον Χάρο. Τον Χάρο τον θεωρούν κουφό, γιατί δεν ακούει τα παρακάλια της μάνας ή της μαμμής. Οι πλήξεις των πελμάτων και γλουτών με το «κουφοκοπανάκι» ενέχει ιατρική σημασία, γιατί εκ της Νευρολογίας γνωρίζουμε ότι οι δύο αυτές περιοχές συνδέονται περισσότερο άμεσα με το κέντρο της αναπνοής παρά οι άλλες περιοχές, όπως λ.χ. τα χέρια.

10) Το κάλεσμα του αγίου Ελισσαίου, για να λύσει τα δεσμά του Σατανά και να πάρει το νεογνό την πρώτη του αναπνοή. Οι παλιές μαμμές πίστευαν ότι ο διάβολος θέλει να πάρει την ψυχή του νεογνού στο βασίλειό του που είναι ο θάνατος, ενώ το βασίλειο του Θεού είναι η ζωή. Τη μέθοδο αυτή, λέγει η παράδοση, την επέδειξε ο Θεός στον προφήτη Ελισσαίο, όπως αναφέρει η Παλαιά Διαθήκη (Δ' βιβλ. Βασιλειών), για να επαναφέρει στη ζωή το παιδί μιας Συναμίτιδας μητέρας, που το νόμιζε νεκρό και του εμφύσησε αέρα στους πνεύμονες με το στόμα του. Είναι το σημερινό «φιλί της ζωής», δηλαδή «στόμα με στόμα αναζωογόνηση», που έκανε και η παραδοσιακή μαμμή φυσώντας ταυτόχρονα τη μύτη και το στόμα του ασφυκτικού νεογνού.

11) Το τράβηγμα της γλώσσας στο νεογνό. Η μαμμή τραβούσε με ένα τουλουπάνι τη γλώσσα του νεογέννητου προς τα έξω και ενστάλαζε λίγες σταγόνες ρακί ή ξύδι στο στόμα του, για να πάρει την πρώτη του αναπνοή.

12) Το «χουχούλωμα». Η μαμμή έχοντας μπουκωμένο το στόμα της με ούζο ή ρακί «μπούκωνε» το νεογνό στο στόμα και στο πρόσωπο, για να αναπνεύ-

σει και συνέχεια το «χουχούλιζε», δηλαδή το θέρμαινε με την αναπνοή της.

13) Το «ψυχοφύσημα» ή «χώνιασμα». Με ένα λεπτό καλαμάκι, που το λέγανε «ψυχοφυσίτη», η μαμμή φυσούσε στα ρουθουνάκια του νεογέννητου αέρα. Επίσης με ένα χωνάκι του λαδιού φυσούσε αέρα στη μύτη και στο στόμα του νεογνού.

14) Το «κακάβισμα». Σε δύο «κακάβια», το ένα με χλιαρό νερό και το άλλο με κρύο, η μαμμή εμβάπτιζε διαδοχικά το νεογνό λέγοντας: «Βαφτίζεται ο δούλος του Θεού Γιάννης στο όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος. Αμήν». Η εναλλαγή του ψυχρού και του θερμού ύδατος ερέθιζε το κέντρο της αναπνοής και το νεογνό έκανε την πρώτη του αναπνοή.

15) Το «μουθούνισμα». Η μαμμή έτριβε τα ρουθουνάκια (μυκτήρες) του νεογνού με απήγανο, σκόρδο, ρακί ή ξύδι.

16) Το «νυχοκαψάλισμα». Η μαμμή επίσης με κερί αναμμένο καφάλιζε τα νυχάκια του νεογνού, για να μη βγει η ψυχή του, γιατί πίστευαν ότι από τα νύχια βγαίνει η ψυχή του ανθρώπου (ίσως το κυανωτικό χρώμα του ετοιμοθάνατου συνειρμικά συνδεόταν με τον θάνατο).

17) Το «χιόνισμα». Η μαμμή έτριβε το νεογέννητο στη ράχη με χιόνι. Πίστευαν ότι ήταν αποτελεσματικό. Ιατρικώς είναι ορθό, γιατί η υποθερμία προστατεύει επί άπνοιας την ταχεία ανοξαιμική βλάβη του εγκεφάλου, με αποτέλεσμα λιγότερα σωματοψυχικά μελλοντικά προβλήματα σε περίπτωση που αργούσε να αναπνεύσει το νεογνό.

18) Το «δριμώνιασμα» και το «κοσκίνισμα». Η μαμμή τοποθετούσε το «νεκροπατημένο» ή «σκασμένο» απνοϊκό νεογνό μέσα σε ένα δριμόνι, δηλαδή κόσκινο που έχει λίγες τρύπες και το κοσκίνιζε. Με τον τρόπο αυτό το σωματάκι του ασφυκτικού νεογνού κυλιόταν δεξιά και αριστερά και χτυπούσε στα κράσπεδα του δριμονιού, με αποτέλεσμα να κάνει την πρώτη του αναπνοή και να βγάλει την πρώτη του κραυγή (κλάμα).

19) Το «κοικύλισμα». Κοικυλίζω στη γλώσσα της λαϊκής μαμμής σημαίνει κουλουριάζω διαδοχικά το σώμα του απνοϊκού νεογνού φέροντας τα πόδια του στο κεφάλι και τανάπαλιν, ενώ ταυτόχρονα πιέζω την κοιλιά του νεογνού, για να πάρει την πρώτη του αναπνοή.

20) Το «κρότημα» των σινιών (ταπιών) και το «κούρηγμα» (τράβηγμα) των μαλλιών του νεογνού. Η μαμμή τοποθετούσε το απνοϊκό νεογέννητο μέσα σε ένα μεγάλο χάλκινο ταπί και πρόσταζε τις πλαγιομαμμές να χτυπούν δυνατά δυο χάλκινα ταπιά (σινιά) με «αρσενικά κλειδιά» κοντά στα αυτιά του

νεογνού, δηλ. δεξιά και αριστερά στους κροτάφους, ενώ ταυτόχρονα τραβούσαν τις τουφίτσες των μαλλιών του από τους κροτάφους του. Αυτό γινόταν για να διώξουν τον «Κουφό», δηλ. τον Χάρο, ώστε ελεύθερο πλέον το παιδί να πάρει την πρώτη του ανάσα, που την κρατούσε «δεμένη» ο «Κουφός». Με τον τρόπο αυτό ερεθιζόταν το κέντρο της αναπνοής διαμέσου των ακουστικών νεύρων και των νευρικών οδών των κροταφικών λοβών.

Επιβίωση, ενδεχομένως, της πανάρχαιας εμπειρικής μεθόδου ανάνηψης έχουμε εντοπίσει, από επιτόπιο έρευνά μας, στην Αιτωλοακαρνανία, στην Ηλεία, στη Μεσσηνία και στην Αργολίδα. Εδώ η εμπροσθομαμμή για την ανάνηψη του ασφυκτικού νεογνού προστάζει τις παραστεκόμενες πλαγιομαμμές να χτυπούν ρυθμικά δυο χάλκινα ταψιά πάνω από το κεφάλι του νεογνού απαγγέλλοντας ταυτοχρόνως διάφορα αυτοσχέδια δίστιχα ή άλλα «ξορκιολογίσματα», όπως λ.χ. -Μαμμή: *Με ταψί και με τηγάνι, κρότησέ το για να γιάνει*. -Πλαγιομαμμές: *Ντάγκα ντούγκα το καζάνι, το μουράκι μας να γιάνει* κλπ.

21) Το «σερβιτσάλισμα». Με το «σερβιτσάλισμα» τελείωνε η συνολική προσπάθεια της μαμμής που τη λέγανε «πατοκόρφοισμα», δηλαδή όλες οι πράξεις και ενέργειες της μαμμής από το κεφάλι ως τα άκρα για την ανάνηψη του νεογνού. Στην ύστατη αυτή ενέργεια η μαμμή με ένα καλάμενιο σερβιτσάλι (κλύσμα) έβαζε βίαια ποσότητα αέρος στο ορθό έντερο του νεογνού ως την τελευταία της προσπάθεια ανάνηψης. Πολλές μαμμές το θεωρούσαν αποτελεσματικό.

Β. Το «χαροσκιασμένο λαχταρούδι», δηλαδή οι συμπληρωματικές οκυτόκιες πράξεις και ενέργειες της μαμμής μετά την ανάνηψη προς αποφυγήν δευτεροπαθούς άπνοιας

Οι φόβοι της μαμμής για εμφάνιση δευτεροπαθούς άπνοιας, που έθετε σε μεγάλο κίνδυνο τη ζωή του ήδη αναζωογονηθέντος και αναπνεύσαντος νεογνού, την είχαν οδηγήσει στην επινόηση συμπληρωματικών πράξεων για την αποφυγή ή την αντιμετώπιση μιας δευτεροπαθούς άπνοιας σε ένα κακοστατημένο στον τοκετό παιδί, που σε ένα ποσοστό 20% εμφανιζόταν μετά τη θεραπεία της πρωτοπαθούς άπνοιας (ασφυξίας). Η μαμμή για να το προστατεύσει από ενδεχόμενη δευτεροπαθή άπνοια έκανε τα εξής:

1) Το «πιπίλισμα με κάντιο» (βενέτικη ζάχαρη). Του έδιναν πιπίλα αυτοσχέδια. Σε τουλουπάνι έβαζαν κάντιο (ζάχαρη έγχρωμη) και το νεογνό συνεχώς πιπίζιζε για 1-3 ημέρες. Σοφή ιατρική πράξη, για να μην πάθει υπογλυκαιμικούς σπασμούς (δηλαδή να μην το αρπάξουν οι κακές νεράιδες).

2) Το «σιάξιμο». Η μαμμή του έκανε μαλάξεις πιέζοντας ορισμένες περιοχές του προσώπου λέγοντας π.χ. «κουτελάς και γαϊτανοφρύδης», πιέζοντας τα δύο υπερκόγχια νεύρα ή «δυο τρυπάκια, δυο φεγγία, κοντυλένια μύτη και δακτυλόστομο», πιέζοντας τα υποκόγχια νεύρα, ή «πιγουνάς και στομοφάς», πιέζοντας τους κλάδους του κάτω γναθικού νεύρου, δηλαδή ερέθιζε το τρίδυμο και ενεργοποιούσε τα υποθαλαμικά κέντρα αυξάνοντας τον μυϊκό τόνο του νεογνού.

3) Το «τρίπτυμα» ή «φτύμα». Η μαμμή έφτυνε στο στόμα το νεογνό δυνατά, για να της ... μοιάσει. Επίσης το έφτυνε στο στήθος και στα γεννητικά όργανα (έλεγχος αντανakλαστικών).

4) Το «άφτιασμα». Του τραβούσε το αφτί και του φυσούσε δυνατά τρεις φορές τα αφτιά, «για να μην πονούν και για να γίνει υπάκουο».

5) Το «κεφαλόδεμα» με το τσεμπεράκι. Η διάπλαση του κρανίου ήταν μια απαραίτητη πράξη σε ένα κακοπαθημένο παιδί. Μετά τη μάλαξη του κεφαλιού, του σφυχτοδένανε ένα τσεμπεράκι, «για να γίνει όμορφο και στρογγυλό» το παραμορφωμένο κεφαλάκι του νεογνού, θεραπεύοντας έτσι την προκεφαλή. Με τη μέθοδο αυτή ανοίγαν τα πακχόνια σώματα στην κεφαλή και βελτιωνόταν η κυκλοφορία του εγκεφαλονωτιαίου υγρού στις μήνιγγες. Αυτό βοηθούσε στην απορρόφηση τυχόν υπαραχνοειδούς αιμορραγίας ή οιδήματος του εγκεφάλου.

6) Το «πέταλο». Του έδεναν ένα πέταλο, όχι πεταλοειδές αλλά γεμάτο, στο κεφάλι για τη θεραπεία του κεφαλαιματώματος.

7) Το «αλεύρωμα των χειρών». Του έτριβαν τα χέρια, νύχια, δάκτυλα και παλάμες περιοδικά όλο το 24ωρο με φρεσκοαλεσμένο αλεύρι, «για να μη γίνει κλέφτης» (ιατρικώς το τρίψιμο αυτό βελτιώνει το αντανakλαστικό της συλλήψεως και του Moro).

8) Το «χώζωμα». Αν το νεογνό μετά την ανάνηψη από την πρωτοπαθή άπνοια (ασφυξία) «χώζωνε», δηλαδή δυσπνοούσε και είχε εισολκή του στέρνου, υπήρχε φόβος για δευτεροπαθή άπνοια. Για να αποφύγουν αυτό, το φάσκωναν πολύ σφιχτά. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αυξάνει την αρτηριακή πίεση και τον μυϊκό τόνο και να το προστατεύει από λιποθυμική κρίση ή σπασμούς.

9) Το «φτεροκόπημα». Όταν μετά την ανάνηψη το νεογνό παρουσίαζε ταχυπαλμία και είχε «έχτυπο» η καρδούλα του, το βάζανε να βυζοπιάσει ή του δίνανε πιπίλα με κάντιο (ζάχαρη).

10) Το «μιρλίρισμα» (κλανθμύρισμα, η μίρλα = το κλάμα). Όταν το παιδί ήταν «νιαούρης» ή «γκαρίλος» ή έκλαιγε σαν κατσικάκι, τότε το πότιζαν λίγο «μάκο», αφέψημα μύκωνος της υπνοφόρου, δηλ. παπαρούνας, πολύ επικίνδυνη πράξη, γιατί καμιά φορά το έπαιρνε ο αιώνιος ύπνος.

11) Το «σγουρομάλλιασμα». Η μαμμή έτριβε το τριχωτό της κεφαλής του νεογνού, για να γίνουν σγουρά τα μαλλιά του (τόνωση αντανakλαστικών και έλεγχος για πιεστικό κάταγμα του κρανίου και άλλες κακώσεις, χωρίς να γίνει αντιληπτή!).

12) Το «πλατάρωμα» ή «κόψιμο του Σατανά». Τοποθετούσαν το νεογνό σε πρηνή θέση και ένωσαν το δεξί του χέρι με το αριστερό πόδι και το αντίθετο διαδοχικά τρεις φορές. Η πράξη αυτή της μαμμής αύξανε τον μυϊκό τόνο και ερέθιζε το κέντρο της αναπνοής και τον υποθάλαμο δίνοντας σφρίγος στο νεογέννητο.

13) Το «αλάτισμα». Η μαμμή αλάτιζε το νεογνό με χοντρό αλάτι και στη συνέχεια το φάσκωνε, για να λέει «νόστιμες κουβέντες στη ζωή του». Το αλάτι δρούσε οσμωτικώς και αφαιρούσε το υποδόριο οίδημα.

14) Το «περνούσαν από τη λυκοχαβιά» (το περνούσαν από το «στόμα του λύκου»). Το νεογνό, αφού γλίτωσε από το στόμα του Χάρου (Αδη), το περνούσαν για γεροσύνη από το «στόμα του λύκου», δηλαδή τη «λυκοχαβιά». Αυτή είναι ταριχευμένο στόμα λύκου, που περνούσαν το νεογνό από μέσα. Ενεργοποιούσε το οσμηγόνιο αντανakλαστικό.

15) Το «πλεξούδισμα». Η μαμμή, για να μη λαχταρήσει η ίδια, πάλι έτριβε το πρόσωπο του νεογνού, ιδίως τη μύτη, με την πλεξούδα των μαλλιών της μάνας του (ισχυρό, οσμηγόνιο μητρικό αντανakλαστικό, για να ηρεμήσει και να κοιμάται ήσυχο). Ίσως είναι επιβίωση της αρχαίας Πλεξούρας. Αν το νεογνό, σε περίπτωση δευτεροπαθούς άπνοιας, ανένηπτε πάλι με φύσημα της μαμμής, τότε τη μαμμή τη λέγανε «δεξαμένισσα» (εθεωρείτο ο ανώτερος τιμητικός τίτλος της πετυχημένης μαμμής. Επιβίωση αρχαία ίσως της Δεξαύρας).

Η επίσκεψη των «τριών Μοιρών» τα μεσάνυχτα της τρίτης ημέρας, για να μοιράνουν το κακοπαθημένο νεογνό, που σώθηκε από την ασφυξία

Ο έλεγχος για τη γενική κατάσταση της υγείας του διασωθέντος από την ασφυξία «κακοπαθημένου» νεογέννητου γινόταν τα μεσάνυχτα της τρίτης ημέρας από τη γέννηση και αποτελούσε το επισφράγισμα όλων των μέχρι τότε σωστικών προσπαθειών της μαμμής.

Συνήθως μετά από δύο ή τρία 24ωρα έχουν απομακρυνθεί οι πιθανότητες εμφάνισης δευτεροπαθούς άπνοιας ή άλλων προβλημάτων εκ του καρδιο-αναπνευστικού ή εκ του κεντρικού νευρικού συστήματος, λ.χ. κρανιοεγκεφαλικές κακώσεις (20% περίπου), ή ακόμη και από συμπτώματα από την παρουσία συγγενών διαμαρτιών της διαπλάσεως (15%).

Στο τριήμερο που μεσολαβούσε από τη γέννηση συνήθως οι «χαροπληγές», δηλαδή οι κακώσεις, εκχυμώσεις, μώλωπες, οιδήματα κλπ. είχαν σχεδόν εξαλειφθεί. Το γεγονός αυτό έδινε τη δυνατότητα στη μαμμή να αξιολογήσει αντικειμενικά τη γενική κατάσταση της υγείας του νεογνού με τον έλεγχο των αντανακλαστικών και της γενικής κλινικής του εικόνας.

Η μυστική επίσκεψη των «τριών Μοιρών» ήτοι της Μαμμής, της Γιαγιάς και της Μάνας, αποσκοπούσε στην αξιολόγηση των πιθανών παθολογικών ή μη ευρημάτων και την από κοινού απόφαση για τη μελλοντική φροντίδα του. Τα μεσάνυκτα της τρίτης μέρας η απόφαση της μαμμής, που λεγόταν και «τρανή Μοίρα», ήταν καθοριστική για το μέλλον του παιδιού.

Αν το νεογνό ήταν ακόμη «βαρυναρρώστημένο» ή «τσερεφό» ή «γαγάνικο», αποφάσιζαν και το μοιραίναν σαν «άη-γιαννουλομένο», δηλαδή το έθεταν υπό την προστασία και την ευλογία του αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, δηλαδή το θεωρούσαν κακομοιρωμένο, με δυνήτική την ελπίδα κάποτε να «γιάνει».

Απεναντίας, αν το νεογνό κατά τη δοκιμασία των αντανακλαστικών εθεωρείτο φυσιολογικό, τότε το αποκαλούσαν «χριστολομένο», δηλαδή ήταν καλομοιρωμένο, αφού θα είχε στην υπόλοιπη ζωή του την ευλογία και την προστασία του Χριστού.

Πιστεύουμε ότι η Μαμμή (τρανή Μοίρα), η Γιαγιά και η Μάνα, που συζητούσαν από κοινού για το μέλλον (τη μοίρα) του νεογνού, είναι επιβίωση, από την μυκηναϊκή και αρχαία εποχή, όπως οι τρεις Μοίρες, που ήταν η *Λάχεσις*, η *Κλωθώ* και η *Άτροπος*.

1. Η *Λάχεσις* είναι η ίδια η μπτέρα με την εγκυμονούσα μήτρα (σφαιρική – στρογγυλή κοιλιά). Αυτή είναι η κάτοχος που φέρει μέσα της το έμβρυο, το λάχος, το λαχνό, το γόνο, τη μοίρα, την κλήρα του πατέρα. Είναι συνήθως νέα και ωραία, 15-30 χρονών, γιατί έχει την πιο ωραία, τη γόνιμη δηλαδή, ηλικία. Η μπτέρα, με τα σύγχρονα δεδομένα της Ιατρικής, φέρει ένα μερίδιο για την επιβίωση του εμβρύου (λ.χ. κληρονομικές παθήσεις, εμβρυοπάθειες, πιθανή επιθυμία για άμβλωση) σε ένα ποσοστό από 10-30% για όλες τις περιπτώσεις.

2. Η *Κλωθώ* είναι η μητέρα της επιτόκου (η γιαγιά του βρέφους). Είναι συνήθως μέσης ηλικίας, 40-50 χρονών. Αυτή σε περίπτωση δυστοκίας υποχρεούται εθιμικά να πλέξει απαραίτητα το «μονομερίτικο» σπάργανό του. Επίσης αυτή ετοιμάζει το χλιό (χλιαρό) νερό, ανάβει το καντήλι και ειδοποιεί τη μαμμή. Η *Κλωθώ* είναι πάντα καλή και παρακλητική προς όλους.

3. Η *Άτροπος* είναι η μαμμή (εμπροσθομαμμή), η κυρία υπεύθυνος για κάθε τοκετό. Αυτή που δεν αποτρέπεται (τρέπω) στη δυστοκία και σε κάθε άτυπο ή δύσκολο τοκετό. Στην περίπτωση αυτή κρατά τα σκήπτρα στα χέρια (εργαλεία, ξύλινη κουτάλα). Στην ελληνική Μυθολογία παρίσταται με ψαλίδι, με στάθμη και με ωρολόγιο. Είναι θυγατέρα της νύκτας (οι τοκετοί γίνονται συνήθως τη νύκτα). Είχε δε δύο πρόσωπα ανάλογα με το είδος του τοκετού. Επί δυστοκίας συμπεριφερόταν ως θυγατέρα του Δία και το πρόσωπό της ήταν σκληρό, ωμό, σιδηρό και λεγόταν «Ειμαρμένη», γιατί τότε γινόταν τολμηρή, αμετάτρεπτη και όριζε τη μοίρα του παιδιού, αφού είχε στα χέρια της τη ζωή του. Επί αποτυχίας διασώσεως του νεογνού λεγόταν «Κήρα». Στον φυσιολογικό τοκετό η *Άτροπος* ήταν θυγατέρα της Θέμιδας. Είχε τότε το ήρεμο, γλυκό, υπομονετικό πρόσωπο και την έλεγαν «Υποτακτική», επειδή ανέμενε με μετρίαιμα, υποτακτικά, κρίνοντας ορθά τον χρόνο του φυσιολογικού τοκετού, σαν πραγματική βοηθός της φύσεως στο έργο της, δηλαδή υποτασσόμενη στους χρόνους του φυσιολογικού τοκετού. Συνήθως ήταν μια γριά πότε άσχημη και πότε αρχόντισσα, αλλά πάντοτε σεβάσμια.

Βιβλιογραφία

ACOG (American College of Obstetrics and Gynecology), Author, "Dystocia and augmentations of labor", *Technical Bulletin*, No. 218, December 1995, Washington DC, στο *International Journal of Gynaecology and Obstetrics*, vol. 53, issue 1, April 1996 σ. 73-80.

Ακαδημία Αθηνών, *Ιστορικών Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήναι, 1933-1990.

Αλεξάκης Ε. Π., *Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1980.

Αλεξάκης Ε. Π., «Γυναίκες, γάλα, συγγένεια: κοινά παλαιοβαλκανικά στοιχεία στο λαϊκό πολιτισμό των βαλκανικών λαών», *Επετηρίς του Κέντρου Ερευνών της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 28 (1987-1998), Αθήνα 1999, σ. 43-68.

Αραβαντινός Δ. Ι., *Μαιευτική*, Αθήνα 1989.

Αυδίκος Ε. Γ., *Το παιδί στην παραδοσιακή και τη σύγχρονη κοινωνία*, Αθήνα 1996.

Baird D., "The cause and prevention of difficult labour", *American Journal of Obstetrics and Gynecology* 63(1952), σ. 1200-1212.

Binkley S. J., Riebmán B. and Reilly K. B., "Time-keeping by the pineal gland", *Science* 197, No. 4309, September 1977, σ. 1181-1183.

Bonnar J., "Massive obstetric haemorrhage", *Baillieres Best Pract. Res. Clin. Obstet. Gynecol.* 14(1), 2000, 1-18.

Γαλανόπουλος Χ. Ι., *Συμβολή εις την μελέτην της παρατεταμένης κύσεως*, διατριβή επί υφηγεσία, Αθήναι 1956.

Γιακουμάκη Ν. Ελευθερία, *Ευφημισμός, γλωσσική προσέγγιση*, Αθήνα 2000, σ. 12-18.

Γεωργιάδης-Λευκίας Α., *Ανατροπή των δοξασάντων, γραψάντων και τύποις κοινωνησάντων ότι ουδείς των νυν την Ελλάδα οικούντων απόγονος των αρχαίων Ελλήνων εστί*, εν Αθήναις 1843.

Ελληνική μυθολογία, επιμ. Ι. Κακριδή, τόμ. 1-5, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986.

Falls F. H. and Holt S. Charlotte, *Atlas of Obstetric Complications*, J.B. Lippincott, Philadelphia 1961.

Fraser W. D., Turcol L., Krauss I., Brisson-Carrol G., "Amniotomy for shortening

- spontaneous labour (Cochrane Review)" στο *The Cochrane Library*, John Wiley & Sons Ltd, Chichester 2003.
- Groland R. S., Wardlaw S. L., Stark R. I., Frantz A. G., "Human plasma beta-endorphin during pregnancy, labor and delivery", *The Journal of Clinical Endocrinology and Metabolism* 52(1), 1981, σ. 74-78.
- Leboyer F., *Σαν παραμύθι, αν μου 'λεγαν πως έρχεται ένα παιδί στον κόσμο*, Αθήνα 2003.
- Malliken J. B., Young A. E., *Vascular Birthmarks. Hemangiomas and Malformations*, W. B. Saunders Co., Philadelphia 1988.
- Μέγας Γ. Α., «Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας. Τα κατά την γέννησιν», *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου* 1 (1939), σ. 124-136.
- Melzac R., "The myth of painless childbirth (the John J. Bonica lecture)", *Pain* 19 (4), August 1984, σ. 321-37.
- Μερακλής Μ., *Ελληνική Λαογραφία. Β: Ήθη και έθιμα*, Αθήνα 1986.
- Μουζάλας Ι., "Γέννα στο νερό", *Πρακτικά 3ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Μαιευτικής Ψυχοπροφυλακτικής*, Λεμεσός Κύπρου (14-21 Οκτ. 2001), εκδ. Ακίδα 2001, σ. 126-136.
- Μπασέα-Μπεζαντάκου Χριστίνα, *Σημασιολογική θεώρηση των ρημάτων κίνησης της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, διατριβή επί διδακτορία, Αθήνα 1992.
- Οικονομόπουλος Χ. Θ., "Οι 40 θύμψες", *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, Αθήναι 1981-1982.
- Οικονομόπουλος Χ. Θ., "Ο θηλασμός στην Ελλάδα κατά την τουρκοκρατία", *Δελτίο Α' Παιδιατρικής Κλινικής Πανεπιστημίου Αθηνών* 29(1982), σ. 421-442.
- Οικονομόπουλος Χ. Θ., *Ελληνικό λαογραφικό λεξικό για τη μάνα και το παιδί*, εκδόσεις Ελληνικής Παιδιατρικής Εταιρείας - Φυτράκης, Αθήνα 1999.
- Οικονομόπουλος Χ. Θ., "Τα νεραϊδοσφόντυλα", *Θέματα Μαιευτικής - Γυναικολογίας*, τόμ. ΙΕ', τεύχ. 1, 2001, σ. 59-91.
- Οικονομόπουλος Χ. Θ., "Η κομπομαμμή, η σακκουλιανομαμμή και η σερνικοβοτανίστρα, τρεις ειδικές γιάτρισσες της Βοτανοθεραπευτικής από τις υποειδικότητες της Μαιευτικής και Γυναικολογίας κατά την τουρκοκρατία", *Θέματα Μαιευτικής - Γυναικολογίας*, τόμ. ΙΒ' τεύχ. 4, 2003, σ. 433-447.
- Οικονομόπουλος Χ. Θ., Οικονομοπούλου Α. Χ., *Από την Ηπειρώτισσα παραδοσιακή μαμμή στους σύγχρονους επιστήμονες μαία και μαιευτή*, εκδόσεις Ακίδα, Αθήνα 2003.

Οικονομόπουλος Χ. Θ., Οικονομοπούλου Α. Χ., “Παροιμίες του ελληνικού λαού για τη μάνα και το παιδί”, *Θέματα Μαιευτικής - Γυναικολογίας*, τόμ. ΙΗ΄, τεύχ. 3, 2004, σ. 318-330.

Οικονομοπούλου Α. Χ., «Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Ιατρικής», *Ιατρικό Βήμα* 94, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2004, σ. 82-86.

Παναγιώτου Π., *Πρακτική Μαιευτική*, Αθήναι 1965.

Παραδέλλης Π. Θ., *Από τη βιολογική γέννηση στην κοινωνική*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1995.

Πολίτης Γ. Ν., «Τα κατά την γέννησιν», *Νεοελληνικά Ανάλεκτα Α΄* (1870-1871), σ. 374-384, αναδημοσίευση στο *Λαογραφικά Σύμμεκτα*, τόμ. Γ΄, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, εν Αθήναις 1931, σ. 206-221 (μετά συμπληρωματικών σημειώσεων).

Πολίτης Γ. Ν., «Ωκυτόκια», *Λαογραφία ΣΤ΄* (1917-1918), σ. 299-346, αναδημοσίευση στο *Λαογραφικά Σύμμεκτα*, τόμ. Β΄, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, εν Αθήναις 1921, σ. 284-316.

Πολίτης Γ. Ν., “Μανδραγόρας”, στο *Λαογραφικά Σύμμεκτα*, τόμ. Β΄, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, εν Αθήναις 1921, σ. 63-64.

Πολίτης Ν. Γ., *Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού. Παροιμιαί*, Τύποις Π. Δ. Σακελαρίου, εν Αθήναις, τόμ. Α΄ 1899, τόμ. Β΄ 1900, τόμ. Γ΄ 1901, τόμ. Δ΄ 1902.

Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικατερίνη, «Υδροκίνητες βιοτεχνίες στο Βελεστίνο», *Υπέρεια* 1(1990), σ.161-325.

Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικατερίνη, «Πηγές, υδραγωγεία, οικισμοί. Βίοι παράλληλοι στην ιστορία και στις παραδόσεις», *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης «Το νερό πηγή ζωής, κίνησης, καθαρισμού»* (12-14 Δεκεμβρίου 1997), έκδ. Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, Αθήνα 1999, σ. 171-188.

Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικατερίνη, «Μετρήσεις: Συμβολισμοί και πραγματικότητα», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 28 (1987-1998), Αθήνα 1999, σ. 5-28.

Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικατερίνη, “Ο κυρ-Βοριάς παράγγειλε. Η προσωποποίηση του Ανέμου”, *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης «Ο αέρας πηγή ζωής, κίνησης και καθαρισμού»* (15-17 Δεκεμβρίου 2000), Αθήνα 2003, σ. 23-34.

Ploos Herman-Bartels Max., *Das Weib in der Natur und Völkerkunde*, Anthropo-

logische Studien 7, Bd 2, 7th ed, Th. Grieben's Verlag (L. Fernau), Leipzig 1902.

River C., Vale W., Ling N., Brown M., Guillemin R., "Stimulation in vivo of the secretion of prolactin and growth hormone by beta-endorphin", *Endocrinology* 100, vol. 1, 1977, σ. 238-241.

Χαβιάρα-Καραχάλιου Σεβαστή, *Η λαϊκή ιατρική της Χίου*, Αθήνα 1993.

Ψυχογιός Ν. Δ., "Ηλιώτικα παιδοκόμια", *Λαογραφία* ΙΓ' (1950-1951), σ. 340-346, ΙΕ' (1953-1954), σ. 248-273.

Ψυχογιού Δ. Ελένη, «Η συμβολική και μαγική σημασία του νερού στην τελετουργία του γάμου από τα τραγούδια», *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης «Το νερό πηγή ζωής, κίνησης, καθαρισμού»* (12-14 Δεκεμβρίου 1997), έκδ. Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, Αθήνα 1999, σ. 47-63.

Weiner C., "Diagnosis and management of thromboembolic disease", *Clin Obst. Gynecol.* 28 (1985), σ. 107 -118.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

SUMMARY

Christos Th. Oikonomopoulos, Alexandra Oikonomopoulou

Okytokia: A Medical Interpretation of a Major Study by N. Politis

N. G. Politis studied Greek beliefs pertaining to facilitating birth when this is difficult. Such superstitious views and actions were thought to aid the process of childbirth and to help avoid complications and for this reason Politis termed them as okytokia or 'birth facilitators'.

Present-day medical knowledge shows that these actions, far from being naive superstitions or magico-religious activities, were indeed wise medical practices resting on correct observation.

This study makes an original contribution to the medical interpretation of folk practices and stresses the need for collaboration between the disciplines of medicine and folklore.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ